

**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА**

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

ЛЕВЧЕНКО ДМИТРО СЕРГІЙОВИЧ

УДК 342.9(477)

ДИСЕРТАЦІЯ

**АДМІНІСТРАТИВНЕ СУДОЧИНСТВО ЯК ФОРМА КОНТРОЛЮ
ЗА ДОТРИМАННЯМ ПРАВ ЛЮДИНИ В ПУБЛІЧНОМУ
УПРАВЛІННІ**

12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право;
інформаційне право

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Д. С. Левченко**

Науковий керівник – **Калатур Максим Васильович,**
доктор юридичних наук, професор

Київ–2026

АНОТАЦІЯ

Левченко Д. С. Адміністративне судочинство як форма контролю за дотриманням прав людини в публічному управлінні – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». – Науково-дослідний інститут публічного права, Науково-дослідний інститут публічного права, Київ, 2026.

Здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукового завдання, яке полягало в тому, щоб з'ясувати сутність, зміст та розкрити особливості адміністративного судочинства як форми контролю за дотриманням прав людини в публічному управлінні, на основі чого надати наукового обґрунтовані пропозиції і рекомендації щодо напрямів підвищення ефективності адміністративного судочинства. За результатами роботи напрацьовано низку науково-практичних висновків і рекомендацій.

Аргументовано, що права людини – це невід'ємні, універсальні та гарантовані можливості й свободи, які належать кожній людині від народження, незалежно від її громадянства, національності, статі, мови, релігії чи інших ознак, і забезпечують її гідність, свободу та рівність у суспільстві. Відповідні права закріплюються в національному законодавстві (на конституційному та законодавчому рівнях), а також міжнародних актах й підлягають захисту державою та міжнародною спільнотою.

Встановлено, що права людини в публічному управлінні як об'єкт адміністративно-правової охорони – це врегульований нормами адміністративного права стан реалізації, дотримання та непорушності прав, свобод і законних інтересів особи у відносинах із суб'єктами публічної адміністрації, що підлягає забезпеченню, захисту та відновленню в межах єдиного адміністративно-правового механізму, який охоплює як діяльність органів публічної адміністрації, так і юрисдикційні форми контролю за нею.

З'ясовано, що однією з таких юрисдикційних форм є адміністративне судочинство.

Зауважено, що в межах актуалізованої в роботі проблематики зміст адміністративного оскарження полягає в можливості особи ініціювати перегляд індивідуального акта, дії чи бездіяльності органу влади шляхом звернення до вищої інституції або посадової особи, які наділені компетенцією скасовувати, змінювати чи залишити без змін оскаржуване рішення. Такий механізм є важливим елементом гарантій прав людини, оскільки дозволяє оперативно усунути порушення без застосування складних і тривалих судових процедур, забезпечуючи відносну процесуальну простоту й доступність для громадян.

Констатовано, що судочинство відіграє ключову роль у механізмі захисту прав громадян, оскільки саме через нього забезпечується практична реалізація принципу верховенства права та відновлення порушеної справедливості. Воно слугує не лише інструментом розв'язання конфліктів, а гарантією того, що права і свободи людини не залишаються декларативними, а матимуть реальний зміст і можливість захисту. Через діяльність судів держава демонструє свою здатність забезпечувати баланс між інтересами особи, суспільства та влади, надаючи кожному право на неупереджений і справедливий розгляд справи.

Акцентовано на тому, що мета адміністративного судочинства як форми контролю за дотриманням прав людини в публічному управлінні полягає в тому, щоб забезпечити ефективний, неупереджений і своєчасний судовий захист прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, шляхом перевірки законності, обґрунтованості та пропорційності їхніх рішень, дій чи бездіяльності, а також відновлення порушених прав і запобігання подальшим зловживанням у сфері публічного управління.

З'ясовано, що адміністративне судочинство як форма контролю за дотриманням прав людини в публічному управлінні розкривається через єдність його завдань і принципів, які визначають зміст, спрямованість та межі судового втручання у сферу діяльності публічної адміністрації. Завдання адміністративного судочинства орієнтовані на забезпечення ефективного захисту прав і свобод особи від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, що зумовлює необхідність не лише формального вирішення спору, а й реального відновлення порушеного правового становища. Водночас принципи є своєрідним підґрунтям, основою для реалізації цих завдань, визначаючи стандарти оцінки рішень, дій чи бездіяльності органів влади та забезпечуючи спрямованість судового контролю на перевірку їх відповідності правам людини.

Встановлено, що адміністративно-правовий спір у контексті захисту прав людини у сфері публічного управління – це юридично значущий конфлікт між особою та суб'єктом владних повноважень, що виникає у зв'язку зі здійсненням останнім управлінських функцій і пов'язаний із порушенням, обмеженням або оспорюванням прав, свобод чи законних інтересів особи, та який підлягає вирішенню у встановленому законом порядку, зокрема відповідно до Кодексу адміністративного судочинства України.

Обґрунтовано, що предмет адміністративно-правового спору в контексті захисту прав людини у сфері публічного управління – це оспорюване в адміністративному судочинстві рішення, дія чи бездіяльність суб'єкта владних повноважень, що здійснюються в межах публічно-управлінських функцій і якими порушено або створено загрозу порушення прав, свобод чи законних інтересів особи.

Доведено, що адміністративна-процесуальна правосуб'єктність учасників адміністративного процесу в справах щодо захисту прав людини в публічному управлінні – це характеристика фізичних та юридичних осіб,

як потенційних та фактичних учасників відповідних адміністративно-процесуальних правовідносин, що складається з реальної здатності мати й нести процесуальні права та обов'язки, а також реалізовувати, здійснювати останні в установленому законодавством процесуальному порядку в межах адміністративного судочинства.

Підкреслено, що положеннями Кодексу адміністративного судочинства України встановлено низку спеціальних вимог до правосуб'єктності сторін адміністративної справи, які полягають у такому: 1) чіткому визначенні осіб, які можуть бути позивачами та відповідачами відповідно; 2) виділенні окремих спірних правовідносин, у яких процесуальні права й обов'язки позивача та/або відповідача покладаються на конкретних суб'єктів права та владних повноважень.

Сформульовано висновок про те, що сутність правового механізму примусового виконання судових рішень в адміністративних справах полягає у нормативному закріпленні впорядкованої та логічно послідовної сукупності дій уповноважених суб'єктів, які спрямовані на застосування примусових процесуальних засобів з метою забезпечення фактичного виконання судових рішень і завершеності правосуддя. Водночас дія цього механізму поширюється не лише на фізичних та юридичних осіб, а й на суб'єктів владних повноважень, для яких виконання судових рішень є обов'язком публічно-правового характеру.

З'ясовано, що юридична відповідальність суб'єктів владних повноважень за невиконання судових рішень – це встановлений нормами права обов'язок органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб зазнавати передбачених законом негативних правових наслідків у разі невиконання, несвоєчасного або неналежного виконання судових рішень, що набрали законної сили, який реалізується через застосування заходів державного примусу з метою забезпечення

обов'язковості судових рішень і гарантування ефективного судового захисту.

Аргументовано, що ключовими проблемами, які заважають повноцінній інтеграції європейських стандартів адміністративної юстиції в Україні, є такі: 1) системне невиконання Україною рішень ЄСПЛ; 2) формальне застосування практики ЄСПЛ, адже його рішення використовуються без належного аналізу їх змісту й релевантності до конкретних обставин справи; 3) недотримання розумних строків розгляду справ, що, зокрема, обумовлено веденням бойових дій і браком кадрів; 4) порушення принципу рівності сторін у спорах з органами державної влади, адже, попри всі конституційні та міжнародні гарантії, в Україні залишається де-факто процесуальна перевага суб'єктів владних повноважень; 5) недостатній рівень обґрунтування судових рішень, оскільки судові акти не завжди містять належну оцінку аргументів сторін; 6) обмежена ефективність адміністративного судового контролю, оскільки суди уникають глибокого контролю дискреції органів влади; 7) обмежений фактичний доступ до правосуддя для окремих груп населення, особливо тих, що знаходяться на окупованих територіях.

Наголошено, що міжнародні стандарти адміністративного правосуддя формують цілісну та багаторівневу систему вимог до організації й функціонування судового захисту. Ця система ґрунтується на поєднанні процесуальних гарантій справедливого суду та інституційних вимог до судової влади. Вона передбачає не лише формальне закріплення прав, а й забезпечення їх практичної та ефективної реалізації, включаючи реальний доступ до суду, можливість бути почутим, рівність сторін, розгляд справи незалежним і безстороннім судом упродовж розумного строку та обов'язковість виконання судових рішень.

Зауважено, що судова практика у формуванні правових позицій у сфері адміністративного судочинства становить не лише сукупність

окремих судових рішень, а цілісну систему узагальнених підходів до вирішення публічно-правових спорів, що виникають між особою та суб'єктом владних повноважень.

Зазначено, що роль судової практики у формуванні правових позицій у сфері адміністративного судочинства полягає в тому, що її слід розглядати не як допоміжне явище, а як один з ключових індикаторів реальної якості захисту прав людини у відносинах з публічною адміністрацією. Саме через судову практику відбувається конкретизація абстрактних норм права, їх адаптація до складних і динамічних управлінських ситуацій, а також перевірка того, наскільки ефективно держава дотримується принципів верховенства права, законності, людиноцентризму тощо.

Доведено, що посилення та спрощення доступу до адміністративного правосуддя має здійснюватися через усунення ключових процесуальних бар'єрів і перерозподіл процесуальних обов'язків на користь особи. Передусім необхідно знизити рівень формалізму, зокрема позов повинен прийматися судом, якщо з нього зрозуміло суть спору, навіть за наявності технічних недоліків. Надмірні вимоги до форми та процесуальних строків слід пом'якшити, оскільки вони фактично обмежують доступ до суду, що суперечить підходам Європейського суду з прав людини.

Констатовано, що розширення процесів цифровізації адміністративного судочинства в сучасних умовах має передбачати не лише технічне впровадження електронних інструментів, а й системну трансформацію процесуальної форми здійснення правосуддя з орієнтацією на доступність, оперативність і надійність судового захисту. Ідеться про створення повноцінного цифрового середовища, у якому всі ключові стадії адміністративного процесу можуть здійснюватися дистанційно, без втрати процесуальних гарантій.

Ключові слова: права людини, публічне управління, адміністративно-правова охорона, адміністративне судочинство, завдання, принципи, форма

контролю, предмет, підстави, адміністративно-правовий спір, адміністративно-процесуальна правосуб'єктність, адміністративний процес, судові рішення, примусове виконання, судова практика, вдосконалення, процесуальне законодавство.

SUMMARY

Levchenko D. S. Administrative proceedings as a form of control over the observance of human rights in public administration – *Qualification scientific work in the form of a manuscript.*

The thesis for obtaining a scientific degree of Candidate of Juridical Science in speciality 12.00.07 «Administrative Law and Procedure; Financial Law; Information Law». – Scientific Institute of Public Law, Scientific Institute of Public Law, Kyiv, 2026.

A theoretical generalization was made and a new solution to the scientific task was proposed, which consisted in clarifying the essence, content and revealing the features of administrative justice as a form of control over the observance of human rights in public administration, on the basis of which to provide scientifically substantiated proposals and recommendations on areas for increasing the efficiency of administrative justice. Based on the results of the work, a number of scientific and practical conclusions and recommendations were developed.

It is argued that human rights are inalienable, universal and guaranteed opportunities and freedoms that belong to every person from birth, regardless of their citizenship, nationality, gender, language, religion or other characteristics, and ensure their dignity, freedom and equality in society. The relevant rights are enshrined in national legislation (at the constitutional and legislative levels), as well as international acts and are subject to protection by the state and the international community.

It has been established that human rights in public administration as an object of administrative and legal protection is a regulated by the norms of administrative law state of implementation, observance and inviolability of the rights, freedoms and legitimate interests of a person in relations with subjects of public administration, which is subject to provision, protection and restoration within the framework of a single administrative and legal mechanism, which

covers both the activities of public administration bodies and jurisdictional forms of control over it. It has been found that one of such jurisdictional forms is administrative litigation.

It has been noted that within the framework of the issues updated in the work, the content of an administrative appeal consists in the ability of a person to initiate a review of an individual act, action or inaction of a government body by applying to a higher institution or official who is empowered to cancel, change or leave the contested decision unchanged. Such a mechanism is an important element of human rights guarantees, as it allows for the prompt elimination of violations without the use of complex and lengthy judicial procedures, ensuring relative procedural simplicity and accessibility for citizens.

It is stated that the judiciary plays a key role in the mechanism for protecting citizens' rights, since it is through it that the practical implementation of the principle of the rule of law and the restoration of violated justice are ensured. It serves not only as a tool for resolving conflicts, but also as a guarantee that human rights and freedoms will not remain declarative, but will have real content and the possibility of protection. Through the activities of the courts, the state demonstrates its ability to ensure a balance between the interests of the individual, society and the government, granting everyone the right to an impartial and fair hearing.

It is emphasized that the purpose of administrative proceedings as a form of control over the observance of human rights in public administration is to ensure effective, impartial and timely judicial protection of the rights, freedoms and interests of individuals and legal entities from violations by subjects of power, by verifying the legality, reasonableness and proportionality of their decisions, actions or inaction, as well as restoring violated rights and preventing further abuses in the field of public administration.

It is found that administrative proceedings as a form of control over the observance of human rights in public administration is revealed through the unity

of its tasks and principles, which determine the content, direction and limits of judicial intervention in the field of public administration. The tasks of administrative proceedings are focused on ensuring effective protection of the rights and freedoms of an individual from violations by subjects of power, which necessitates not only the formal resolution of the dispute, but also the real restoration of the violated legal position. At the same time, the principles are a kind of foundation, a basis for the implementation of these tasks, determining the standards for assessing decisions, actions or inaction of government bodies and ensuring the focus of judicial control on verifying their compliance with human rights.

It has been established that an administrative legal dispute in the context of the protection of human rights in the field of public administration is a legally significant conflict between a person and a subject of authority that arises in connection with the latter's exercise of administrative functions and is associated with a violation, restriction or challenge of the rights, freedoms or legitimate interests of a person, and which is subject to resolution in accordance with the procedure established by law, in particular in accordance with the Code of Administrative Procedure of Ukraine.

It is substantiated that the subject of an administrative legal dispute in the context of the protection of human rights in the field of public administration is a decision, action or inaction of a subject of public authority, contested in administrative proceedings, carried out within the framework of public administrative functions and which violated or created a threat of violation of the rights, freedoms or legitimate interests of a person.

It is proven that the administrative-procedural legal personality of participants in the administrative process in cases of human rights protection in public administration is a characteristic of individuals and legal entities as potential and actual participants in the relevant administrative-procedural legal relations, which consists of the real ability to have and bear procedural rights and

obligations, as well as to implement and carry out the latter in the procedural order established by law within the framework of administrative proceedings.

It is emphasized that the provisions of the Code of Administrative Procedure of Ukraine establish a number of special requirements for the legal personality of the parties to an administrative case, which consist in the following: 1) a clear definition of persons who may be plaintiffs and defendants, respectively; 2) the allocation of individual disputed legal relations in which the procedural rights and obligations of the plaintiff and/or defendant are assigned to specific subjects of law and authorities.

The conclusion is formulated that the essence of the legal mechanism for the enforcement of court decisions in administrative cases lies in the normative consolidation of an orderly and logically consistent set of actions of authorized entities, which are aimed at the application of coercive procedural means in order to ensure the actual enforcement of court decisions and the completion of justice. At the same time, the effect of this mechanism extends not only to individuals and legal entities, but also to subjects of government authority, for whom the enforcement of court decisions is a public-legal obligation.

It has been found that the legal liability of public authorities for failure to comply with court decisions is the obligation established by law of state authorities, local governments and their officials to suffer the negative legal consequences provided for by law in the event of non-compliance, untimely or improper compliance with court decisions that have entered into legal force, which is implemented through the application of state coercion measures in order to ensure the binding nature of court decisions and guarantee effective judicial protection.

It is argued that the key problems that hinder the full integration of European standards of administrative justice in Ukraine are: 1) systematic failure of Ukraine to implement ECHR decisions; 2) formal application of ECHR practice, as its decisions are used without proper analysis of their content and relevance to

the specific circumstances of the case; 3) failure to comply with reasonable deadlines for considering cases, which is, in particular, due to the conduct of hostilities and the lack of personnel; 4) violation of the principle of equality of parties in disputes with state authorities, as, despite all constitutional and international guarantees, in Ukraine there remains a de facto procedural advantage of subjects of power; 5) insufficient level of justification of court decisions, as judicial acts do not always contain a proper assessment of the arguments of the parties; 6) limited effectiveness of administrative judicial control, as courts avoid in-depth control of the discretion of authorities; 7) limited actual access to justice for certain groups of the population, especially those in the occupied territories.

It is emphasized that international standards of administrative justice form a holistic and multi-level system of requirements for the organization and functioning of judicial protection. This system is based on a combination of procedural guarantees of a fair trial and institutional requirements for the judiciary. It provides not only for the formal consolidation of rights, but also for ensuring their practical and effective implementation, including real access to court, the opportunity to be heard, equality of parties, consideration of the case by an independent and impartial court within a reasonable time and the mandatory execution of court decisions.

It is noted that judicial practice in the formation of legal positions in the field of administrative justice is not only a set of individual court decisions, but a holistic system of generalized approaches to resolving public-law disputes that arise between a person and a subject of government authority.

It is noted that the role of judicial practice in the formation of legal positions in the field of administrative justice is that it should be considered not as an auxiliary phenomenon, but as one of the key indicators of the real quality of human rights protection in relations with public administration. It is through judicial practice that abstract legal norms are specified, their adaptation to

complex and dynamic administrative situations occurs, as well as verification of how effectively the state adheres to the principles of the rule of law, legality, humanism, etc.

It is proven that strengthening and simplifying access to administrative justice should be carried out by eliminating key procedural barriers and redistributing procedural responsibilities in favor of the individual. First of all, it is necessary to reduce the level of formalism, in particular, a claim should be accepted by the court if it is clear from it the essence of the dispute, even if there are technical shortcomings. Excessive requirements for form and procedural deadlines should be mitigated, since they actually limit access to the court, which contradicts the approaches of the European Court of Human Rights.

It is stated that the expansion of the processes of digitalization of administrative justice in modern conditions should include not only the technical implementation of electronic tools, but also a systemic transformation of the procedural form of justice administration with an orientation towards accessibility, efficiency and reliability of judicial protection. This involves the creation of a full-fledged digital environment in which all key stages of the administrative process can be carried out remotely, without losing procedural guarantees.

Keywords: human rights, public administration, administrative legal protection, administrative justice, tasks, principles, form of control, subject, grounds, administrative legal dispute, administrative procedural legal personality, administrative process, court decision, enforcement, judicial practice, improvement, procedural legislation.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Левченко Д.С. Поняття адміністративно-процесуальної правосуб'єктності учасників судового адміністративного процесу під час розгляду адміністративної справи щодо захисту прав людини у публічному управлінні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 466–469.

2. Левченко Д.С. До проблеми визначення завдань адміністративного судочинства як форми контролю за дотриманням прав людини в публічному управлінні. *Право та державне управління*. 2022. № 2. С. 403–408.

3. Левченко Д.С. До характеристики адміністративно-процесуальної правосуб'єктності окремих учасників судового адміністративного процесу під час розгляду адміністративної справи щодо захисту прав людини у публічному управлінні. *KELM*. 2023. № 3(55). С. 420–424 (Республіка Польща).

4. Levchenko D. The essence of the legal mechanism of forced enforcement of court decisions in administrative cases. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2024. № 6(340). Р. 84–88.

5. Левченко Д.С. Поняття та зміст прав людини в публічному управлінні як об'єкт адміністративно-правової охорони. *Правові новели*. 2025. № 25. С. 481–487.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Левченко Д. С. До проблеми визначення поняття прав людини. *Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (Київ 14–15 листоп. 2021 року). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2021. С. 134–136.

7. Левченко Д. С. До проблеми визначення мети адміністративного судочинства як форми контролю за дотриманням прав людини в публічному управлінні. *Взаємодія публічного та приватного права: сучасні проблеми та виклики*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 21–22 лют. 2022 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2022. С. 139–141.

8. Левченко Д. С. Адміністративно-процесуальна правосуб'єктність органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. *Науково-практичні засади розвитку юридичної науки на сучасному етапі державотворення*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 15–16 лют. 2023 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2023. С. 117–120.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	19
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА ЯК ЗАСОБУ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ	29
1.1. Поняття та зміст прав людини в публічному управлінні як об’єкт адміністративно-правової охорони	29
1.2. Місце адміністративного судочинства в механізмі захисту прав людини в публічному управлінні	44
1.3. Завдання та принципи адміністративного судочинства як форми контролю за дотриманням прав людини в публічному управлінні	58
Висновки до розділу 1	72
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ В МЕЖАХ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА.....	80
2.1. Предмет і підстави адміністративно-правового спору в контексті захисту прав людини у сфері публічного управління	80
2.2. Адміністративно-процесуальна правосуб’єктність учасників судового адміністративного процесу під час розгляду адміністративної справи щодо захисту прав людини в публічному управлінні	93
2.3. Сутність правового механізму примусового виконання судових рішень в адміністративних справах та юридична відповідальність суб’єктів владних повноважень за невиконання судових рішень	110
Висновки до розділу 2	126
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ У СФЕРІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ	133

3.1. Європейські стандарти адміністративної юстиції та їх імплементація в національну судову систему України	133
3.2. Роль судової практики у формуванні правових позицій як показник якості адміністративного судочинства щодо захисту прав людини в публічному управлінні	146
3.3. Шляхи вдосконалення процесуального законодавства України щодо захисту прав людини в публічному управлінні в межах адміністративного судочинства	159
Висновки до розділу 3	172
ВИСНОВКИ.....	181
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	188
ДОДАТКИ	205

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. В умовах становлення України як правової держави та утвердження принципу верховенства права, особливого значення набуває забезпечення реального й ефективного захисту прав людини у сфері публічного управління. Саме у взаємовідносинах із суб'єктами владних повноважень особа найбільшою мірою піддається ризику порушення її прав і свобод, що зумовлює необхідність існування дієвих механізмів їх гарантування та відновлення. Одним із ключових інструментів такого захисту в Україні є адміністративне судочинство, яке виконує не лише юрисдикційну, а й контрольну функцію щодо діяльності публічної адміністрації.

Тож, варто зауважити, що адміністративне судочинство у сучасному розумінні постає як спеціалізована форма судового контролю, яка спрямована на перевірку законності рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, а також на забезпечення дотримання ними прав людини. Його значення полягає у встановленні належного балансу між владними повноваженнями держави та правами приватної особи, що узгоджується з європейськими стандартами правосуддя, сформованими, зокрема, у практиці Європейського суду з прав людини. Водночас ефективність адміністративного судочинства як форми контролю в Україні значною мірою залежить від якості процесуального законодавства, яке визначає порядок реалізації відповідних повноважень суду.

Зв'язок теми дисертації із сучасними дослідженнями. Окремі проблемні питання адміністративного судочинства в Україні, в своїх наукових працях розглядали: М. Бліхар, С. Бондарчук, Н. Бортник, С. Братель, М. Гаврильців, Ю. Галаз, Ю. Гаруст, Є. Гетьман, Н. Голота, О. Джафарова, Є. Дуліба, Т. Іваненко, М. Калатур, В. Книшов, М. Ковалів, О. Кожушко, В. Курило, Ю. Лозинський, Л. Луценко-Миськів, А. Манжула,

В. Оксінь, Я. Павлович-Сенета, В. Пироговська, А. Руденко, Є. Соболю, Л. Сорока, І. Стахура, Р. Шаповал, К. Шкарупа та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, у науковій літературі відчувається брак теоретичних досліджень, присвячених характеристиці адміністративного судочинства як форми контролю за дотриманням прав людини в публічному управлінні.

Отже, наявність низки прогалин і недоліків правового та організаційного характеру у сфері адміністративного судочинства, зокрема щодо забезпечення ефективного судового контролю за дотриманням прав людини в публічному управлінні, а також недостатній рівень комплексних наукових досліджень, присвячених процесуальним механізмам такого контролю, обумовлюють актуальність і своєчасність представленої наукової роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до: Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року, затверджених Указом Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019; «Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки», схваленої Указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021. Дисертаційне дослідження також виконувалось відповідно до Плану науково-дослідницької роботи Науково-дослідного інституту публічного права на тему «Правове забезпечення прав, свобод та законних інтересів суб'єктів публічно-правових відносин» (номер державної реєстрації 0120U105390).

Мета і завдання дослідження *Мета* дисертаційного дослідження полягає у тому, щоб на основі аналізу наукових поглядів вчених, норм чинного законодавства та судової практики, з'ясувати сутність, зміст та розкрити особливості адміністративного судочинства як форми контролю за дотриманням прав людини в публічному управлінні, на основі чого надати

наукового обґрунтовані пропозиції і рекомендації щодо напрямів підвищення ефективності адміністративного судочинства.

Досягнення поставленої мети зумовлює необхідність реалізації таких *завдань*:

- визначити поняття та розкрити зміст прав людини в публічному управлінні як об'єкта адміністративно-правової охорони;
- встановити місце адміністративного судочинства у механізмі захисту прав людини у публічному управлінні;
- окреслити завдання та принципи адміністративного судочинства як форми контролю за дотриманням прав людини в публічному управлінні;
- з'ясувати предмет та підстави адміністративно-правового спору в контексті захисту прав людини у сфері публічного управління;
- визначити адміністративно-процесуальну правосуб'єктність учасників судового адміністративного процесу під час розгляду адміністративної справи щодо захисту прав людини у публічному управлінні;
- розкрити сутність правового механізму примусового виконання судових рішень в адміністративних справах та юридичної відповідальності суб'єктів владних повноважень за невиконання судових рішень;
- узагальнити європейські стандарти адміністративної юстиції та опрацювати можливості їх імплементації в національну судову систему України;
- встановити роль судової практики у формуванні правових позицій як показника якості адміністративного судочинства щодо захисту прав людини в публічному управлінні;
- опрацювати шляхи вдосконалення процесуального законодавства України щодо захисту прав людини в публічному управлінні в рамках адміністративного судочинства.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають у процесі здійснення адміністративного судочинства як форми контролю за дотриманням прав людини в публічному управлінні.

Предметом дослідження є адміністративне судочинство як форма контролю за дотриманням прав людини в публічному управлінні.

Методи дисертаційного дослідження. Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів наукового пізнання. Зокрема, використання *логіко-семантичного* та *аналітичного* методів дало можливість визначити поняття та розкрити зміст прав людини в публічному управлінні як об'єкта адміністративно-правової охорони (підрозділ 1.1). Для встановлення місця адміністративного судочинства у механізмі захисту прав людини у публічному управлінні (підрозділ 1.2) застосовано *системно-структурний* та *функціональний* методи. За допомогою *логіко-юридичного* та *системного* методів окреслено завдання та принципи адміністративного судочинства як форми контролю за дотриманням прав людини в публічному управлінні (підрозділ 1.3). Методи *аналізу* та *узагальнення* використано для з'ясування предмета та підстав адміністративно-правового спору в контексті захисту прав людини у сфері публічного управління (підрозділ 2.1). *Формально-юридичний* та *структурно-функціональний* методи дозволили охарактеризувати адміністративно-процесуальну правосуб'єктність учасників судового адміністративного процесу під час розгляду адміністративної справи щодо захисту прав людини у публічному управлінні (підрозділ 2.2). Метод *документального аналізу* у поєднанні із *системним підходом* застосовано для розкриття сутності правового механізму примусового виконання судових рішень в адміністративних справах та юридичної відповідальності суб'єктів владних повноважень за невиконання судових рішень (підрозділ 2.3). *Порівняльно-правовий* метод використано для узагальнення європейських стандартів адміністративної

юстиції та опрацювання можливостей їх імплементації в національну судову систему України (підрозділ 3.1). Метод *аналізу судової практики* застосовано для встановлення ролі судової практики у формуванні правових позицій як показника якості адміністративного судочинства щодо захисту прав людини в публічному управлінні (підрозділ 3.2). Методи *узагальнення, моделювання та прогнозування* використано з метою опрацювання шляхів вдосконалення процесуального законодавства України щодо захисту прав людини в публічному управлінні в рамках адміністративного судочинства (підрозділ 3.3).

Нормативно-правовим підґрунтям дослідження є Конституція України, міжнародні документи (ратифіковані у встановленому законом порядку), кодифіковані акти, зокрема, Кодекс адміністративного судочинства, а також ряд законодавчих та підзаконних актів, норми яких визначають процесуальні аспекти вирішення спорів щодо захисту прав людини у сфері публічного управління.

Науково-теоретичне підґрунтя становлять праці фахівців із галузей адміністративного права і процесу, конституційного права, теорії держави і права, соціології, психології, філософії та інших галузевих наук.

Інформаційну й емпіричну основу дослідження є: судова практика, правозастосовна діяльність, періодичні, статистичні матеріали, наукова публіцистика, тощо.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що дисертація є однією із перших спроб з'ясувати сутність, зміст та розкрити особливості адміністративного судочинства як форми контролю за дотриманням прав людини в публічному управлінні, на основі чого надати наукового обґрунтовані пропозиції і рекомендації щодо напрямів підвищення ефективності адміністративного судочинства. За результатами здійсненого дослідження сформульовано низку нових наукових положень і висновків, основні з них такі:

вперше:

– сформульовано мету адміністративного судочинства як форми контролю за дотриманням прав людини в публічному управлінні, яка полягає у тому, щоб забезпечити ефективний, неупереджений і своєчасний судовий захист прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, шляхом перевірки законності, обґрунтованості та пропорційності їхніх рішень, дій чи бездіяльності, а також відновлення порушених прав і запобігання подальшим зловживанням у сфері публічного управління;

– встановлено, що адміністративно-правовий спір у контексті захисту прав людини у сфері публічного управління, – це юридично значущий конфлікт між особою та суб'єктом владних повноважень, що виникає у зв'язку зі здійсненням останнім управлінських функцій і пов'язаний із порушенням, обмеженням або оспорюванням прав, свобод чи законних інтересів особи, та який підлягає вирішенню у встановленому законом порядку, зокрема відповідно до Кодексу адміністративного судочинства України;

– доведено, що адміністративно-процесуальна правосуб'єктність учасників адміністративного процесу в справах щодо захисту прав людини у публічному управлінні – це характеристика фізичних та юридичних осіб, як потенційних та фактичних учасників відповідних адміністративно-процесуальних правовідносин, що складається із реальної здатності мати і нести процесуальні права та обов'язки, а також реалізовувати, здійснювати останні в установленому законодавством процесуальному порядку у межах адміністративного судочинства;

удосконалено:

– визначення поняття права людини у сфері публічного управління, під якими запропоновано розуміти закріплені в нормах чинного національного та міжнародного законодавства, гарантовані та підкріплені державним

примусом можливості особи взаємодіяти із органами державної влади та місцевого самоврядування, брати участь у здійсненні публічної влади, вимагати від неї правомірної, обґрунтованої та справедливої діяльності, а також захищати свої інтереси у разі їх порушення;

– обґрунтування наукової думки про те, що ключовими проблемами, які заважають повноцінній інтеграції Європейських стандартів адміністративної юстиції в Україні, є наступні: 1) системне невиконання Україною рішень Європейського суду з прав людини; 2) формальне застосування практики ЄСПЛ, адже його рішення використовуються без належного аналізу їх змісту та релевантності до конкретних обставин справи; 3) недотримання розумних строків розгляду справ, що в тому числі обумовлено веденням бойових дій та браком кадрів; 4) порушення принципу рівності сторін у спорах з органами державної влади, адже незважаючи на всі конституційні та міжнародні гарантії, в Україні залишається де-факто процесуальна перевага суб'єктів владних повноважень; 5) недостатній рівень обґрунтування судових рішень, оскільки судові акти не завжди містять належну оцінку аргументів сторін; 6) обмежена ефективність адміністративного судового контролю, оскільки суди уникають глибокого контролю збільшення адміністративного впливу органів влади; 7) обмежений фактичний доступ до правосуддя для окремих груп населення, особливо тих, що знаходяться на окупованих територіях;

– наукове бачення особливостей юридичної відповідальності суб'єктів владних повноважень за невиконання судових рішень, до яких віднесено: має публічно-правовий характер, оскільки пов'язана з діяльністю суб'єктів владних повноважень; характеризується спеціальним суб'єктним складом; може реалізовуватись у різних формах: дисциплінарній, адміністративній, кримінальній; поєднує відповідальність самого органу (як суб'єкта публічного права), а також персональну відповідальність посадових осіб; має підвищені гарантії застосування, зокрема через судовий контроль за

виконанням рішень; спрямована не лише на покарання, а й на забезпечення фактичного виконання судового рішення; характеризується наявністю спеціальних процедур застосування заходів примусу; може ускладнюватися через особливості правового статусу окремих суб'єктів владних повноважень;

– характеристику ключових принципів адміністративного судочинства як форми контролю за дотриманням прав людини в публічному управлінні, до яких віднесено: принцип ефективного судового захисту; принцип пропорційності; принцип недискримінації; принцип пріоритету дотримання прав людини; принцип правової визначеності; принцип забезпечення довіри до органів державної влади; принцип фінансової доступності до правосуддя; принцип відповідальності держави перед суспільством;

дістало подальшого розвитку:

– теза про те, що судочинство відіграє ключову роль у механізмі захисту прав громадян, оскільки саме через нього забезпечується практична реалізація принципу верховенства права та відновлення порушеної справедливості. Воно є не лише інструментом розв'язання конфліктів, а й гарантією того, що права і свободи людини не залишаються декларативними, а матимуть реальний зміст і можливість захисту;

– твердження про те, що судова практика у формуванні правових позицій у сфері адміністративного судочинства являє собою не просто сукупність окремих судових рішень, а цілісну систему узагальнених підходів до вирішення публічно-правових спорів, що виникають між особою та суб'єктом владних повноважень. У цьому контексті вона виступає як динамічний інструмент правотворення, за допомогою якого суди, передусім Верховний Суд, забезпечують однакове застосування норм права, конкретизують їх зміст та адаптують до реальних суспільних відносин;

– обґрунтування наукової думки про те, що зміст прав людини у сфері публічного управління полягає у тому, що вони виступають одночасно: по-перше, як засіб участі особи в здійсненні державної влади; по-друге, як своєрідний інструмент обмеження цієї влади;

– наукова позиція, відповідно до якої розширення процесів цифровізації адміністративного судочинства в сучасних умовах має передбачати не просто технічне впровадження електронних інструментів, а системну трансформацію процесуальної форми здійснення правосуддя з орієнтацією на доступність, оперативність і надійність судового захисту. Йдеться про створення повноцінного цифрового середовища, у якому всі ключові стадії адміністративного процесу можуть здійснюватися дистанційно без втрати процесуальних гарантій.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що викладені в дисертації висновки і пропозиції використовуються та можуть бути використані у:

– *науково-дослідній сфері* – як теоретичне підґрунтя для проведення подальших досліджень, присвячених проблемі адміністративного судочинства як форми контролю за дотриманням прав людини в публічному управлінні (акт впровадження Науково-дослідного інституту публічного права);

– *правотворчій діяльності* – з метою розробки нових та вдосконалення діючих законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, положення яких визначають засади здійснення адміністративного судочинства як форми контролю за дотриманням прав людини в публічному управлінні;

– *правозастосовній діяльності* – з метою підвищення ефективності здійснення адміністративного судочинства щодо захисту прав людини у сфері публічного управління;

– *освітньому процесі* – в процесі підготовки навчальних посібників, підручників, а також лекційних та науково-методичних матеріалів з дисциплін: «Адміністративне право», «Адміністративне право та процес: доктринальні та практичні проблеми», «Адміністративний процес»; «Публічне право» тощо (акт впровадження Науково-дослідного інституту публічного права).

Апробація матеріалів дисертації. Підсумки розроблення проблематики та відповідні висновки оприлюднено на міжнародних науково-практичних конференціях: «Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України» (м. Київ 14–15 листопада 2021 року); «Взаємодія публічного та приватного права: сучасні проблеми та виклики: матеріали міжнародної науково-практичної конференції» (м. Київ, 21–22 лютого 2022 року); «Науково-практичні засади розвитку юридичної науки на сучасному етапі державотворення» (м. Київ, 15–16 лютого 2023 року).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які містять дев'ять підрозділів, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 206 сторінок. Список використаних джерел містить 151 найменування на 17 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА ЯК ЗАСОБУ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ

1.1. Поняття та зміст прав людини в публічному управлінні як об'єкт адміністративно-правової охорони

Права людини є однією з базових категорій сучасної правової науки та ключовим орієнтиром функціонування держави. Вони визначають межі допустимого втручання влади у сферу особистої свободи, а також слугують критерієм оцінки ефективності правової системи загалом. У національному та міжнародному праві права людини визначено як невід'ємні та такі, що підлягають гарантуванню й захисту з боку держави. Особливого значення права людини набувають у сфері публічного управління, де відбувається їх безпосередня реалізація у взаємовідносинах з органами публічної влади. Саме діяльність суб'єктів владних повноважень – через прийняття управлінських рішень, здійснення адміністративних процедур та надання публічних послуг – істотно впливає на обсяг і характер реалізації прав та свобод. Водночас владна природа таких відносин обумовлює необхідність встановлення ефективних механізмів їх адміністративно-правової охорони.

Передусім варто з'ясувати зміст прав людини. У ХІХ столітті права людини стали центральною проблемою у зв'язку з питанням рабства. Низка реформаторів, зокрема Вільям Вілберфорс у Великій Британії, працювали над його скасуванням. Цього було досягнуто в Британській імперії завдяки Закону про работоргівлю 1807 року та Закону про скасування рабства 1833 року. У Сполучених Штатах Америки (далі – США) всі північні штати скасували інститут рабства в період між 1777 і 1804 роками, тоді як південні

штати міцно трималися за цей «своєрідний інститут». Конфлікти та дискусії щодо поширення рабства на нові території стали однією з причин сецесії південних штатів і громадянська війна в США під час періоду Реконструкції, що настав одразу після війни, унаслідок чого до Конституції Сполучених Штатів було внесено кілька поправок. Серед них 13-та поправка, яка забороняла рабство; 14-та поправка, що гарантувала повне громадянство та громадянські права всім особам, народженим у США, а також 15-та поправка, яка гарантувала афроамериканцям право голосу. Упродовж XX століття багато груп і рухів досягли значних соціальних змін в ім'я прав людини. У Європі та Північній Америці профспілки домоглися ухвалення законів, які надавали працівникам право на страйк, встановлювали мінімальні умови праці та забороняли або регулювали дитячу працю. Рухи расових і релігійних меншин, які тривалий час зазнавали утисків, досягли успіху в багатьох частинах світу. Серед них – рух за громадянські права афроамериканців, а також новіші рухи політики ідентичності в США, що представляють інтереси жінок і меншин [141].

Варто зазначити, що проблема забезпечення та захисту прав людини є одним з наріжних каменів сучасної правової науки. Цьому питанню приділяли увагу як на міжнародному, так і національному рівні. Зокрема, на офіційному вебсайті Організації Об'єднаних націй (далі – ООН) зазначено, що «права людини – це права, які ми маємо власне тому, що існуємо як люди – вони не надаються жодною державою. Ці універсальні права є невід'ємними для всіх нас, незалежно від національності, статі, національного чи етнічного походження, кольору шкіри, релігії, мови чи будь-якого іншого статусу. Вони варіюються від найфундаментальніших – права на життя – до тих, що роблять життя вартим того, щоб його прожити, таких як право на харчування, освіту, працю, здоров'я та свободу» [151]. Викладач Денверського університету Джек Доннеллі зазначає, що права людини – це фактично права, які ми маємо вже тому, що ми люди. Це рівні

права: людина або є людиною, або ні, і тому має точно такі ж права людини, як і будь-яка інша людина. Це невід’ємні права: людина не може перестати бути людиною, а отже, не може втратити свої права людини, незалежно від того, як жахливо вона поводить себе чи як несправедливо з нею поводяться. Права людини також є універсальними правами, якими володіє кожна людина всюди. У цьому розділі пропонуємо здійснити концептуальний аналіз прав людини, короткий виклад їхньої історичної еволюції та вступ до деяких провідних теоретичних суперечок [139]. Джеймс Себін зазначає, що права людини - це права, які має кожна людина в силу своєї людської гідності. Вони визначають взаємовідносини між індивідами та структурами влади, насамперед державою. Уряди та інші носії обов’язків зобов’язані поважати, захищати й забезпечувати права людини, які становлять основу для юридичних правомочностей і засобів правового захисту у разі їх невиконання. Права людини є багатогранними. Вони охоплюють усі аспекти життя. Їх реалізація дає змогу кожній людині формувати та визначати власне життя в умовах свободи, рівності та поваги до людської гідності. Права людини включають громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права, а також колективні права народів. Права людини є універсальними, оскільки вони ґрунтуються на гідності кожної людини незалежно від раси, кольору шкіри, статі, етнічного чи соціального походження, релігії, мови, національності, віку, сексуальної орієнтації, інвалідності чи будь-якої іншої ознаки. Оскільки вони визнані всіма державами та народами, вони застосовуються однаково й без дискримінації до кожної особи та є однаковими для всіх і всюди [146].

Досить цікаву класифікацію прав людини навів 1979 року Карел Васак, перший Генеральний секретар Міжнародного інституту прав людини в Страсбурзі, який виділив три покоління прав, які пов’язуються з трьома принципами Французької революції: «Свобода, Рівність, Братерство». Перше покоління охоплює громадянські та політичні права, які були

визнані наприкінці XVIII століття, у період становлення в Європі політичних режимів, сумісних з ідеєю політичних свобод. У межах цієї групи зазвичай виокремлюють дві підкатегорії: а) права, що гарантують фізичну та особисту недоторканність; б) індивідуальні свободи. Друге покоління об'єднує економічні, соціальні та культурні права, які закріплені в Міжнародному пакті про економічні, соціальні й культурні права. Хоча вони не були прямо зафіксовані в актах XVIII століття, їх реалізація часто є необхідною передумовою здійснення прав першого покоління. Прикладом раннього конституційного закріплення є Конституція Мексики 1917 року. Ці права відображають відхід від класичної ліберальної моделі та значною мірою ґрунтуються на соціалістичних ідеях, вони передбачають посилення ролі держави та її активне втручання. На відміну від прав першого покоління, вони мають «позитивний» характер і потребують інституційного забезпечення: держава повинна через законодавство створювати умови для їх реалізації, наприклад, права на освіту. Третє покоління становлять так звані права солідарності – колективні або групові права, зокрема право на мир і право на розвиток. Їх реалізація залежить не лише від відносин між державою та індивідом, а й від участі всіх суб'єктів суспільства [147]. Водночас у зарубіжній літературі зазначено, що концепція «поколінь прав» не позбавлена недоліків: по-перше, з історичної точки зору окремі права, які відносять до пізніших поколінь, були визнані одночасно або навіть раніше за деякі права першого покоління. Власне К. Васак не запропонував чіткої періодизації: спочатку він пов'язував покоління з періодом після 1948 року, але згодом ретроспективно прив'язав їх до ідей Французької революції; по-друге, така класифікація може підривати принцип неподільності прав людини, оскільки створює враження, що громадянські та політичні права можуть існувати незалежно від інших; по-третє, орієнтація на французький та американський історичний досвід як універсальну модель розвитку прав людини може розглядатися як надмірно західноцентрична [147].

Дослідники виокремлюють дві основні категорії прав: громадянські та політичні права, з одного боку, та економічні, соціальні й культурні – з іншого. Такий підхід підтверджується прийняттям 1966 року двох окремих міжнародних пактів. Так, громадянські та політичні права вважаються «класичними» і характеризуються як такі, що орієнтовані на забезпечення свободи особи від втручання держави. Вони гарантують індивідуальну автономію та захист від зловживань з боку державної влади. До них належать право на життя, заборона катувань, право на справедливий суд, свобода зібрань і об'єднань, право на свободу й особисту недоторканність, а також заборона дискримінації. Своєю чергою економічні, соціальні та культурні права сформувалися після Другої світової війни на тлі зростання соціально-економічної нерівності та зміни уявлень про роль держави в індустріальному суспільстві. На відміну від громадянських і політичних прав, вони зазвичай потребують значних ресурсів і активних дій держави, тому їх інколи називають «правами-зобов'язаннями». Вони спрямовані на забезпечення базової соціальної безпеки особи. До них належать право на достатній рівень життя, право на освіту, право на здорове довкілля та право на соціальне забезпечення [147].

Вітчизняні науковці також висвітлювали проблематику прав людини. Так, О. Г. Данильян вказує, що природно-правова концепція ґрунтується на тому, що права людини – невід'ємні, природжені або даровані Богом – абсолютні та деякою мірою є позаісторичними цінностями, позбавляти яких чи обмежувати які ніхто не має права. Прихильники природно-правової концепції стверджують, що людина наділяється невід'ємними правами з народження. Проблемаю в цьому підході є відсутність явного джерела права, таке право тягне за собою подальшу інституціоналізацію, позитивне закріплення [124, с. 26–27]. О. І. Наливайко зазначає, що права людини – це складне багатомірне явище, що має еволюційний характер. Упродовж історії розвитку людства вплив прав людини на всі явища та фактори

суспільної дійсності був суттєвим. Вони визначали сутність, зміст права, його цінність і процес функціонування. Різним рівням розвитку суспільства відповідали свої уявлення про права окремої особи, що необхідне та заборонене в її поведінці. Саме ці уявлення знаходили відображення в праві, у його функціях, закріплюючись у законодавстві та правозастосовній діяльності, стверджуючись у політиці, економіці, соціальних та державних інститутах. Від цього залежав правовий статус особи, її роль і цінність у суспільстві, можливості її самореалізації, ефективність та адекватність механізму реалізації й захисту прав і свобод людини, цінність правової системи і права загалом [75]. Л. В. Терещенко переконує, що права людини – комплекс природних і непорушних свобод і юридичних можливостей, обумовлених фактом існування людини в цивілізованому суспільстві. Право слугує мірою свободи, і зміст його полягає в тому, щоб узгодити свободу окремої людини зі свободою інших членів суспільства, дотримуючись принципу рівності. Право слугує як засобом забезпечення свободи, так і важливим засобом обмеження неузгоджених із суспільними потребами й уявленнями людей про добро і справедливість рівня свободи й обсягу влади. Встановлювані заборони й обмеження повинні бути доцільними з огляду на гарантії свободи, а отже, справедливими [76]. П. М. Рабінович виокремлює чотири основні підходи щодо визначення сутності досліджуваного поняття: права людини – це відповідним чином унормована її свобода; права людини – це певні її потреби чи інтереси; права людини – це її вимоги про надання певних благ, адресовані суспільству, державі, законодавству; права людини – це певний вид, форма існування, спосіб вияву моралі [105].

Таким чином, наведені вище наукові позиції дають змогу дійти висновку, що права людини – це невід’ємні, універсальні та гарантовані можливості й свободи, що належать кожній людині від народження, незалежно від її громадянства, національності, статі, мови, релігії чи інших

ознак, і забезпечують її гідність, свободу та рівність у суспільстві. Відповідні права закріплено в національному законодавстві (конституційному та законодавчому), міжнародних актах, а також підлягають захисту державою й міжнародною спільнотою [53].

Зокрема, у цьому контексті варта уваги Загальна декларація прав людини та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. Так, відповідно до першого документа, «кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища. Крім того, не повинно бути жодного розрізнення на основі політичного, правового або міжнародного статусу країни або території, до якої людина належить, незалежно від того, чи є ця територія незалежною, підопічною, несамоврядуваною або як-небудь інакше обмеженою у своєму суверенітеті» [33]. Отже, Загальна декларація прав людини визначає базові, універсальні права, які належать кожній людині незалежно від країни, походження чи переконань. Їх умовно можна поділити на декілька груп: 1) особисті (громадянські) права: право на життя, свободу й особисту безпеку; заборона рабства та катувань; рівність перед законом; право на справедливий суд; недоторканність приватного життя; 2) політичні права: свобода думки, совісті та релігії; свобода слова і вираження поглядів; право на мирні зібрання та об'єднання; право брати участь в управлінні своєю країною (вибори); 3) економічні права: право на працю і вільний вибір професії; право на справедливу оплату праці; право створювати профспілки; право на відпочинок і дозвілля; 4) соціальні права: право на соціальне забезпечення; право на достатній життєвий рівень (їжа, житло, медична допомога); право на освіту; 5) культурні права: право брати участь у культурному житті; право користуватися досягненнями науки; захист авторських прав [33].

Далі доцільно розглянути Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, відповідно до якого кожна держава, яка бере участь у цьому Пакті, зобов'язується в індивідуальному порядку і в порядку міжнародної допомоги та співробітництва, зокрема в економічній і технічній галузях, вжити в максимальних межах наявних ресурсів заходів для того, щоб забезпечити поступово повне здійснення визнаних у цьому Пакті прав усіма належними способами, включаючи, зокрема, вжиття законодавчих заходів. Держави зобов'язуються гарантувати, що права, проголошені в цьому Пакті, здійснюватимуться без будь-якої дискримінації щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження чи іншої обставини [72]. Крім того, слід зауважити, що держави, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються забезпечити: а) право кожної людини створювати для здійснення та захисту своїх економічних і соціальних інтересів професійні спілки, вступати до них на свій вибір при єдиній умові дотримання правил відповідної організації. Користування зазначеним правом не підлягає жодним обмеженням, крім тих, які передбачаються законом і які є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах державної безпеки чи громадського порядку або для захисту прав і свобод інших; б) право професійних спілок утворювати національні федерації чи конфедерації і засновувати міжнародні професійні організації або приєднуватися до них; с) право професійних спілок функціонувати безперешкодно без будь-яких обмежень, крім тих, які передбачаються законом і які є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах державної безпеки чи громадського порядку або для захисту прав і свобод інших; d) право на страйки за умови здійснення їх відповідно до законів кожної країни [72].

Варто зазначити, що після прийняття Загальної декларації прав людини кілька регіонів світу створили власні системи захисту прав людини,

які існують поряд із системою ООН. На сьогодні регіональні установи з прав людини існують у Європі, США та Африці. Деякі кроки також здійснюються в арабському світі та Асоціації держав Південно-Східної Азії щодо інституціоналізації регіональних стандартів у сфері прав людини. Однак більшість країн у цій частині світу також ратифікували основні договори та конвенції ООН, тим самим засвідчивши свою згоду із загальними принципами та добровільно взявши на себе зобов'язання захищати ці права. У Європі різні стандарти й механізми у сфері прав людини підтримуються Радою Європи, органом, що контролює дотримання прав людини на континенті. Крім Ради Європи, важливу роль також відіграють Європейський Союз (далі – ЄС) та Організація з безпеки та співробітництва в Європі. Також доцільно зазначити, що зобов'язання ЄС щодо захисту прав людини отримали поштовх із прийняттям Лісабонського договору, який набрав чинності 1 грудня 2009 року, надаючи повної юридичної сили Хартії основних прав Європейського Союзу. Хартія, що містить громадянські, політичні, соціальні та економічні права, вимагає, щоб як держави-члени, так і власне ЄС підтримували ці права. Суд Європейського Союзу скасовуватиме законодавство ЄС, яке суперечить Хартії, та переглядатиме дотримання законодавства ЄС держав-членів, хоча питання щоденного забезпечення виконання вирішуватимуться національними судами. Хартія окреслює права за шістьма «розділами» або заголовками: гідність, свобода, рівність, солідарність, права громадян і справедливість [151].

Таким чином, наведені вище наукові позиції, а також аналіз норм ключових міжнародних документів дають змогу дійти висновку стосовно сутності категорії «права людини»: по-перше, вони гарантують, що кожна особа розглядається як цінність сама по собі, а не як засіб, саме ця ідея закріплена в положеннях Загальної декларації прав людини; по-друге, слугують своєрідним обмеженням для діяльності органів державної влади,

які, зокрема, володіють інструментами примусу; по-третє, є основою свободи і розвитку, оскільки свобода думки, освіти, вибору професії чи місця проживання створює умови для самореалізації; по-четверте, забезпечують рівність, адже права людини діють для всіх, незалежно від статі, національності чи переконань; по-п'яте, вони є універсальними, оскільки визнаються на міжнародному рівні через такі структури, як ООН.

Права людини реалізуються в різних сферах суспільного життя, проте найбільш специфічною є їх реалізація у відносинах «особа-держава», тобто у сфері публічного управління. Так, відповідно до словникової літератури, публічне управління – це діяльність органів державного управління, органів місцевого самоврядування, представників приватного сектору й інститутів громадянського суспільства в межах визначених законом повноважень і функціональних обов'язків (планування, організації, керівництва, координації та контролю) щодо формування та реалізації управлінських рішень суспільного значення, політики розвитку держави та її адміністративно-територіальних одиниць. Публічне управління забезпечує значне підвищення ефективності управлінської діяльності внаслідок високого рівня громадської підтримки та консолідації суспільства навколо спільних цілей, воно пов'язане з демократичними цінностями, принципами верховенства права, поваги до гідності людини, недискримінації, рівності, справедливості, безпеки, ефективності тощо [104, с. 144].

У цьому контексті Ю. П. Шаров зауважує, що в європейському дискурсі поняття «публічне (державне) управління» охоплює три виміри: урядування (governance) як процес колективного вироблення та реалізації стратегічних рішень на основі механізмів консенсусу формування й узгодження політики та координації дій ключових учасників; адміністрування (administration) як чіткий розподіл повноважень і обов'язків між учасниками процесу та інформаційно-комунікативне забезпечення вертикальної та горизонтальної координації дій між

суб'єктами врядування; менеджмент (management) як сукупність процесів, що спираються на інституційну основу адміністрування і спрямовані на забезпечення виконання стратегічних рішень, прийнятих у системі врядування, завдяки використанню раціональних управлінських технологій, методів, засобів і форм управління [129]. Таким чином, зазначений науковець надто узагальнено об'єднує різні складові публічного управління в єдину систему. У результаті стираються межі між процесом вироблення політики, адміністративною діяльністю та організацією виконання рішень, хоча на практиці ці сфери мають різну логіку, цілі й механізми. Через це підхід виглядає дещо абстрактним і менш придатним для аналізу конкретних управлінських ситуацій.

О. М. Вольська стверджує, що публічне управління – це передусім поєднання державного управління та місцевого самоврядування, мета якого – контроль діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування з боку громадян через систему виборчого права. Так, публічне управління – це система, яка складається з механізмів державного управління, серед яких політичний, правовий, організаційний, економічний, і механізму місцевого самоврядування, який включає кадрову, адміністративну й організаційну складову. Крім цих механізмів, публічне управління реалізується в надаванні публічних послуг [16]. Вказана вище позиція, як вбачається, недооцінює роль інших важливих акторів, зокрема громадянського суспільства, приватного сектору та неформальних інститутів, які реально впливають на управлінські процеси. Крім того, акцент на виборчому контролі як головному механізмі участі громадян виглядає спрощеним, адже участь значно ширша і включає постійні форми взаємодії, а не лише періодичне голосування. У результаті підхід має тенденцію до формалізації та не повністю відображає складність і багаторівневість сучасного публічного управління.

Аналізуючи різні теоретичні підходи, Б. Мельниченко поділяє позицію О.Ю. Оболенського, який до основоположних засад категорії «публічне управління» пропонує зарахувати такі концептуальні ідеї: публічне управління спрямоване на забезпечення загального блага, суспільних цінностей, цілей, інтересів і потреб; публічне управління слугує як цілісність управлінського процесу; публічне управління є системним та інституціональним; публічне управління є засобом консолідації громади й суспільства навколо бачення майбутнього громади та суспільства, національної ідеї тощо; публічне управління надає сутності управлінській діяльності через її спрямування на цінності, цілі та потреби громади і за безпосередньої причетності особи до вирішення проблем громади; суб'єкти публічної сфери є органічними складовими єдиного публічного управлінського механізму й орієнтовані на цінності, цілі, потреби громади та її окремих членів як споживачів послуг адміністративних структур публічного управління; основою оцінювання результативності й ефективності функціонування системи публічного управління та її суб'єктів є результати діяльності публічної сфери, її складових і матеріальних придатків механізму публічного управління; управлінська ланка публічного управління організована в публічну службу, яка має бути відповідальною як перед громадянами, яким служить, так і перед політичним керівництвом за реалізацію публічної політики; публічне управління спонукає до емансипації творчої активності особи, синергетики активності громади та суспільства [68; 77, с. 7–8].

Отже, публічне управління – це цілеспрямована, організована діяльність органів державної влади й місцевого самоврядування, а також інших уповноважених суб'єктів, спрямована на формування та реалізацію публічної політики, забезпечення надання публічних послуг і регулювання суспільних відносин з метою задоволення суспільних інтересів та захисту прав і свобод людини. У межах публічного управління неминуче виникають

відносини між органами державної влади та фізичними особами, оскільки саме через ці відносини реалізуються управлінські функції держави – прийняття рішень, надання адміністративних послуг, здійснення контролю та застосування примусу. Такі відносини за своєю природою є асиметричними: органи влади наділені владними повноваженнями, тоді як фізична особа перебуває в підпорядкованому становищі. Саме ця нерівність створює ризик зловживання владою, перевищення повноважень або формального підходу до прав та інтересів людини.

Таким чином, проведений у роботі аналіз дає змогу констатувати, що права людини у сфері публічного управління становлять закріплені в нормах чинного національного та міжнародного законодавства, гарантовані й підкріплені державним примусом можливості особи взаємодіяти з органами державної влади та місцевого самоврядування, брати участь у здійсненні публічної влади, вимагати від неї правомірної, обґрунтованої та справедливої діяльності, а також захищати власні інтереси в разі їх порушення.

На нашу думку, зміст прав людини у сфері публічного управління полягає в тому, що вони є одночасно: по-перше, засобом участі особи в здійсненні державної влади; по-друге, своєрідним інструментом обмеження цієї влади. Зазначене зумовлено тим, що в цих правовідносинах людина взаємодіє з органами держави та місцевого самоврядування, які наділені владними управлінськими повноваженнями, тому її права набувають особливого публічно-правового характеру. Тобто це означає, що вони реалізуються через встановлені законом процедури, супроводжуються юридичними гарантіями та відповідають обов'язкам держави діяти відкрито, обґрунтовано, у межах компетенції й повноважень її органів та їх посадових осіб. Крім того, зміст таких прав охоплює можливість брати участь в управлінні державними справами, звертатися до органів влади, отримувати публічну інформацію, вимагати від них належної

адміністративної діяльності й оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність посадових осіб тощо. Таким чином, у публічному управлінні права людини визначають не лише обсяг свободи особи, а й стандарти діяльності власне держави, спрямовуючи її на служіння людині та забезпечення її інтересів. На підтвердження цієї позиції слід навести думку В. В. Пилип, яка зазначає, що феномен права громадян брати участь в управлінні державними справами в адміністративному праві полягає в тому, що воно є водночас суб'єктивним публічним правом громадянина України і основоположним принципом публічного управління. Тобто воно має подвійну адміністративно-правову природу, з огляду на що пропонуємо визначити його як право-принцип. Як право воно становить правові можливості щодо участі громадян України в управлінні державними справами, а як принцип – має характеристики керівних правил і норм поведінки, що відповідають цілям діяльності системи публічного управління та визначають вимоги до організації і процесу управління, які покладають на органи публічної адміністрації обов'язок сприяти реалізації громадянами цих правових можливостей [83].

Зазначене вище дає змогу стверджувати, що захист прав людини в публічному управлінні є принципово важливим, оскільки саме в цій сфері держава здійснює владний вплив на особу через систему органів і посадових осіб. Такий вплив за своєю природою є асиметричним, оскільки держава має владні повноваження, тоді як людина перебуває в підпорядкованому становищі, що створює ризик зловживань, свавілля або надмірного втручання в приватне життя. Тому права людини слугують не лише як гарантія свободи, а й як юридичний бар'єр, який обмежує владу та зобов'язує її діяти дотримуючись принципів верховенства права, законності, рівності, справедливості тощо. Саме тому слушно говорити про те, що права людини в публічному управлінні слугують важливим об'єктом адміністративно-правової охорони.

На думку М. А. Бояринцевої, охорона – це сукупність державних і громадських заходів організаційно-правового характеру, спрямованих на запобігання будь-яких порушень прав, свобод та законних інтересів громадянина шляхом усунення негативних факторів соціального середовища, які можуть спровокувати або полегшити порушення прав, свобод і законних інтересів особи [9, с. 161]. Водночас О. С. Доценко зауважує, що адміністративно-правова охорона – це діяльність, що здійснюється в трьох основних напрямках: нормотворчому – коли створюються закони й інші нормативні акти з адміністративно-правових питань охорони правопорядку; правозастосовному – що призначені для впровадження в життя встановлених державою правил в галузі громадського порядку; правоохоронному – ідеться про заходи забезпечення встановленого порядку та застосування заходів впливу до правопорушників [28]. О. М. Правоторова переконливо доводить, що адміністративно-правова охорона – це інститут адміністративного права, що складається з однорідних норм адміністративного права, правовий вплив яких спрямовано на попередження правопорушень (профілактику злочинів) та відновлення порушених прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, що здійснюються за допомогою адміністративного інструментарію – форм адміністративної діяльності публічної адміністрації, засобів адміністративного примусу й адміністративних процедур [92].

Підбиваючи підсумок представленого підрозділу дисертаційного дослідження, слід зауважити, що права людини в публічному управлінні як об'єкт адміністративно-правової охорони – це врегульований нормами адміністративного права стан реалізації, дотримання та непорушності прав, свобод і законних інтересів особи у відносинах із суб'єктами публічної адміністрації, що підлягає забезпеченню, захисту й відновленню в межах єдиного адміністративно-правового механізму, який охоплює як діяльність

органів публічної адміністрації, так і юрисдикційні форми контролю за нею. Однією з таких юрисдикційних форм є адміністративне судочинство [56].

Зміст таких прав розкривається саме у відносинах з органами публічної влади, де людина слугує носієм прав, а держава – зобов'язаною стороною, що повинна діяти в межах закону з повагою до цих прав. Саме тому адміністративно-правова охорона набуває ключового значення, оскільки спрямована не лише на фіксацію прав, а й на їх реальне забезпечення, захист і відновлення в разі порушення. Отже, належна охорона є необхідною умовою ефективного та справедливого публічного управління, оскільки дозволяє досягти балансу між інтересами держави та правами особи, а також запобігає зловживанню владою [56].

1.2. Місце адміністративного судочинства в механізмі захисту прав людини в публічному управлінні

У сучасних умовах розвитку демократичної держави особливого значення набуває ефективний захист прав і свобод людини у сфері публічного управління, де відносини між органами влади та фізичними особами мають владний і нерівноправний характер. Саме в цій площині виникає потреба в ефективних правових механізмах контролю за діяльністю суб'єктів владних повноважень. Важливу роль у цьому відіграє адміністративне судочинство як інструмент судового захисту, що забезпечує можливість оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів влади та відновлення порушених прав. З огляду на це, визначення місця останнього в механізмі захисту прав людини в публічному управлінні є актуальним науковим завданням, що потребує комплексного аналізу.

У цьому контексті слід зазначити, що захист і розуміння прав людини зрештою найбільше залежать від розвитку та механізмів на національному

рівні. Закони, політика, процедури й механізми, що діють на національному рівні, є ключовими для здійснення прав людини в кожній країні. Тому вкрай важливо, щоб права людини були частиною національних конституційних і правових систем, щоб фахівці системи правосуддя були навчені застосовувати стандарти прав людини, а порушення прав людини засуджувалися та каралися. Національні стандарти мають більш прямий вплив, а національні процедури є більш доступними, ніж процедури на регіональному та міжнародному рівнях [141].

Порушення прав людини в Україні з боку публічної влади в умовах сьогодення не є рідкісним явищем, про що яскраво свідчить статистика, зокрема міжнародна. Так, протягом 2019 року Європейський суд з прав людини розглянув 2414 заяв, визнав неприйнятними – 2227, виніс 109 рішень за 187 заявами, у яких було встановлено принаймні одне порушення Конвенції. Попри значну кількість заяв проти України до Суду, більшість із них мають схожий характер і стосуються низки структурних проблем, які призводять до порушення Україною Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, зокрема: невиконання або тривале виконання рішень національних судів; надмірна тривалість досудового розслідування в кримінальних справах та розгляду судами цивільних, кримінальних, господарських та адміністративних справ; незабезпечення права на належний судовий захист, неефективне розслідування кримінальних справ правоохоронними органами за скаргами на неправомірні дії представників державних органів; порушення прав власності; неналежні умови тримання під вартою та поводження з ув'язненими [149].

В умовах повномасштабного вторгнення ситуація також загострилась. Зокрема, Європейське бюро з питань відмови від військової служби (EBCO), Міжнародна організація «Військовий опір» (WRI), Міжнародне товариство примирення (IFOR) та Connection eV (Німеччина) висловлюють глибоке розчарування та серйозну стурбованість щодо продовження

переслідування мирних активістів та осіб, які відмовляються від військової служби за переконаннями, включаючи свавільні судові переслідування та несправедливі вироки, а також недоречних положень нового законопроекту про мобілізацію № 10378 від 25 грудня 2023 року, запропонованого українською армією. Усі звинувачення проти мирних активістів та осіб, які відмовляються від військової служби за переконаннями, мають бути зняті, а ув'язнені повинні бути негайно та беззастережно звільнені, ураховуючи, що вони явно є в'язнями совісті. Крім того, новий законопроект про призов має містити положення про повне визнання права на відмову від військової служби за переконаннями. Чотири організації закликають ЄС забезпечити, щоб визнання права на відмову від військової служби з мотивів переконань, як життєво важливої гарантії демократичних цінностей та принципів під час надзвичайного стану в країні, спричиненого російською агресією, вважалось необхідною умовою вступу України до ЄС під час майбутніх переговорів. Право на відмову від військової служби з мотивів переконань визнано, серед іншого, у Хартії основних прав ЄС (стаття 10 «Свобода думки, совісті та релігії») [150]. Крім того, організації закликають Україну негайно скасувати призупинення права людини на відмову від військової служби з міркувань переконань, звільнити в'язня сумління Дмитра Зелінського, з почесними звільнити Андрія Вишневецького, виправдати Віталія Алексеєнка та Михайла Яворського, а також зняти звинувачення з Юрія Шеляженка. Вони також закликають Україну скасувати заборону для всіх чоловіків виїжджати з країни та інші практики забезпечення призову, несумісні із зобов'язаннями України щодо прав людини, включаючи свавільні затримання призовників та встановлення військового обліку як передумови законності будь-яких цивільних відносин, таких як освіта, працевлаштування, шлюб, соціальне забезпечення, реєстрація місця проживання тощо. Організації висловлюють серйозну стурбованість щодо законопроекту про мобілізацію № 10378 від 25 грудня 2023 року, який

передбачає суворі покарання для «ухильників від призову» без будь-яких винятків для відмовників від військової служби з міркувань переконань, та вітають оголошену перевірку Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини на конституційність зазначеного законопроекту [150].

Слід також навести внутрішню статистику щодо звернення громадян до Уповноваженого Верховної Ради з прав людини. Так, 2025 року зросла кількість колективних звернень до Омбудсмана – торік (2024 року) таких було 2791. Також українці активно зверталися на гарячу лінію – фахівці прийняли 63 025 дзвінків. Було зареєстровано 6631 звернення від внутрішньо переміщених осіб, 5343 звернення від військовослужбовців. Зверталися щодо порушених прав також діти (40 звернень), іноземці (459 звернень), народні депутати (750). 2025 року розширилася регіональна мережа Уповноваженого: було відкрито п'ять нових центрів захисту прав людини і чотири центри захисту прав дитини. На квітень 2026 року регіональна мережа налічує 24 представництва та 26 приймалень. Через регіональну мережу до секретаріату Уповноваженого надійшло 11 853 звернення. За 2025 рік підрозділи Омбудсмана здійснили 4785 моніторингових візитів, за якими надали 24 364 рекомендації органам влади. Найбільше перевірок стосувалися прав громадян, які постраждали внаслідок збройної агресії (2082) – перевіряли місця тимчасового проживання ВПО, а також укриття, бомбосховища. Також моніторингові візити стосувалися дотримання прав дитини (936 перевірок) і перевірок місць несвободи (626). За результатами роботи секретаріату Омбудсмана було відкрито 6161 провадження, підготовлено 151 подання, складено 35 протоколів про адміністративні правопорушення [122].

На основі викладеного можемо дійти висновку, що значна кількість звернень громадян до Європейського суду з прав людини, регулярні скарги до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та значна кількість задоволених позовів у системі адміністративних судів, свідчать

про не поодинокий, а системний характер порушень прав людини у сфері публічного управління. Це означає, що в процесі реалізації владних повноважень органами держави регулярно виникають ситуації, коли права фізичних осіб обмежуються або порушуються, причому як на рівні прийняття рішень, так і на стадії їх виконання. За таких умов захист прав громадян набуває ключового значення, оскільки він слугує не лише засобом відновлення порушених прав у конкретних випадках, а й інструментом стримування зловживань владою, підвищення підзвітності органів публічного управління та забезпечення реального функціонування принципу верховенства права. Саме ефективні механізми захисту прав людини дозволяють трансформувати формальні гарантії в реальні та дієві, що є необхідною умовою довіри громадян до держави і стабільності правової системи.

Слід зазначити, що механізми захисту прав в Україні є досить різноманітними, як за формами, так і за напрямками реалізації. Тому передусім доречно виокремити нормативно-правові механізми, які становлять фундамент, що визначає права та обов'язки держави в контексті забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина. Вони знаходять своє відображення в Конституції України, міжнародних та законодавчих актах. Так, стаття 3 Основного Закону визначає, що людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [49]. Варто також навести окремі положення Конституції, наприклад: ст. 21 – «Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними»; ст. 22 – «Права і свободи людини та громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними»; ст. 23 –

«Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, у якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості»; ст. 24 – «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом»; ст. 27 – «Кожна людина має невід'ємне право на життя»; ст. 39 – «Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування» [49].

У межах представленої проблематики варта уваги ст. 55, яка визначає, що права і свободи людини та громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Кожному гарантується право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених цією Конституцією, та в порядку, визначеному законом. Кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права та свободи від порушень і протиправних посягань [49]. Таким чином, нормативно-правові механізми захисту прав людини в публічному управлінні становлять фундаментальну основу всієї системи гарантій, оскільки саме вони закріплюють зміст прав і свобод, визначають межі їх реалізації та встановлюють обов'язки держави щодо їх забезпечення. Ключове місце в цій групі посідає Конституція України, на основі якої формується галузеве законодавство, яке деталізує зміст окремих

прав у відповідних сферах публічного управління, зокрема в адміністративному, трудовому, соціальному та інших правових масивах, забезпечуючи їх практичну реалізацію через конкретні правові норми і процедури. Важливим елементом цієї системи також є міжнародно-правові акти, положення яких інтегруються в національну правову систему та мають пріоритет у разі колізій із внутрішнім законодавством, що посилює стандарти захисту прав людини. Сукупно ці нормативні джерела формують цілісне правове середовище, у межах якого функціонують органи публічної влади, обмежуючи їх дискреційні повноваження, встановлюючи юридичну відповідальність за порушення прав і створюючи передумови для ефективного судового та адміністративного захисту особи.

Зазначене вище дає змогу виокремити таку групу механізмів захисту прав громадян – адміністративно-процедурні, які передусім полягають в оскарженні неправомірних дій та/або бездіяльності органів державної влади, що призвели до порушення прав, свобод та інтересів осіб. Оскарження – це діяльність громадянина, спрямована на формулювання змісту скарги та її подання до відповідного органу (посадової особи) для розгляду та вирішення скарги [117, с. 59]. О. Ю. Салманова акцентує на тому, що оскарження становить процес реалізації особою свого права на захист належних їй прав, свобод і законних інтересів, що були порушені, з точки зору скаржника, внаслідок неправомірної поведінки (дій чи бездіяльності) відповідного органу державної влади, місцевого самоврядування та (або) їх посадових осіб. Процес оскарження, або розгляду скарги, – це порядок вирішення спірної ситуації, що виникла (склалася) між скаржником і державно-владним суб'єктом, законність дій або бездіяльності якого ставиться першим під сумнів [110, с. 340]. У межах порушеної в роботі проблематики ми говоримо передусім про адміністративне оскарження. Як зауважує В. Б. Авер'янов, реалізація процедури адміністративного оскарження відноситься до способів,

впровадження яких дозволяє відновити порушені інтереси, сприяти забезпеченню ефективності адміністративних процедури та публічно-управлінської діяльності, гарантувати належну реалізацію функцій, завдань та повноважень органами державної влади та місцевого самоврядування. Здійснення адміністративних процедур функціонально спрямовується на забезпечення належності реалізації завдань, що стоять перед державою, на засадах людиноцентризму й адміністративної сервісності [14, с. 238].

І. Бойко слушно зазначає, що Конституція України надала значущості адміністративному оскарженню через закріплення положення про те, що законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору. На сьогодні в Україні відсутні закони, які встановлювали б обов'язок скористатися оскарженням в адміністративному порядку перед зверненням до суду. Але подібні підходи в європейських країнах дозволяють мати вдалі практики вирішення спорів із публічною адміністрацією [6]. Варто також погодитись із позицією Я. Михайлюк, яка зазначила, що до основних переваг адміністративного оскарження для приватної особи варто зарахувати: доступність (подання скарги в порядку адміністративного оскарження не вимагає спеціальних знань, залучення адвоката та в переважній більшості може бути реалізовано особою самостійно, на відміну від судового оскарження, що в більшості випадків вимагає залучення адвоката); оперативність (строки розгляду скарг у порядку адміністративного провадження на практиці є значно стислішими порівняно із судовим розглядом, що забезпечує дотримання принципу правової визначеності); безоплатність (адміністративне оскарження є безоплатним, на відміну від судового, що здебільшого передбачає сплату судового збору, окрім винятків, коли судовий збір не сплачується); результативність (у результаті розгляду адміністративної скарги уповноваженим органом може бути прийнято рішення по суті, на відміну

від судового розгляду, у випадках коли суд не може втручатися в дискреційні повноваження органів публічної адміністрації) [70].

Зміст адміністративного оскарження полягає в можливості особи ініціювати перегляд індивідуального акта, дії чи бездіяльності органу влади шляхом звернення до вищої інституції або посадової особи, які наділені компетенцією скасовувати, змінювати чи залишити без змін оскаржуване рішення. Такий механізм слугує важливим елементом гарантій прав людини, оскільки дозволяє оперативно усунути порушення без застосування складних і тривалих судових процедур, забезпечуючи відносну процесуальну простоту й доступність для громадян. Водночас адміністративне оскарження має внутрішньосистемний характер, що зумовлює певні обмеження його ефективності, пов'язані з ризиком корпоративності й залежності органу перегляду від адміністративної ієрархії. Відповідні процедури визначені Законом України «Про звернення громадян», який регулює питання практичної реалізації громадянами України наданого їм Конституцією України права вносити в органи державної влади, об'єднання громадян відповідно до їх статуту пропозиції про поліпшення їх діяльності, викривати недоліки в роботі, оскаржувати дії посадових осіб, державних і громадських органів. Закон забезпечує громадянам України можливості для участі в управлінні державними та громадськими справами, для впливу на поліпшення роботи органів державної влади й місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, для відстоювання своїх прав і законних інтересів та відновлення їх у разі порушення [99]. Відповідно до статті 1 Закону, громадяни України мають право звернутися до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, медіа, посадових осіб відповідно до їх функціональних обов'язків із зауваженнями, скаргами та пропозиціями, що стосуються їх статутної

діяльності, заявою або клопотанням щодо реалізації своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів та скаргою про їх порушення. Військовослужбовці, працівники органів внутрішніх справ і державної безпеки, а також особи рядового й начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України мають право подавати звернення, які не стосуються їх службової діяльності [99].

Доцільно також вказати Закон України «Про адміністративну процедуру», стаття 78 якого визначає, що право на адміністративне оскарження відповідно до цього Закону має особа, яка вважає, що:

- 1) прийнятим адміністративним актом чи його виконанням порушено або може бути порушено її право, свобода чи законний інтерес;
- 2) процедурне рішення або дія, бездіяльність адміністративного органу негативно впливає на її права, свободи чи законні інтереси. Особа, реалізуючи своє право на адміністративне оскарження відповідно до цього Закону, залежно від обставин справи може вимагати: 1) припинення вчинення адміністративним органом певної дії; 2) визнання дії адміністративного органу протиправною та усунення її наслідків; 3) виконання адміністративним органом іншої дії, на яку особа має право і яка не була виконана на її вимогу; 4) визнання протиправним та скасування адміністративного акта чи окремих його положень; 5) визнання протиправним виконаного адміністративного акта чи окремих його положень, що призвело до настання незворотних правових наслідків; 6) вчинення адміністративним органом необхідних дій з метою відновлення порушеного права, свободи чи законного інтересу особи, а також усунення негативних наслідків, відшкодування матеріальної шкоди;
- 7) визнання бездіяльності адміністративного органу протиправною та зобов'язання вчинити певні дії [95].

Ключовим з точки зору практичної реалізації є інституційний, на якому діють суб'єкти, діяльність яких спрямована на захист прав осіб. У даному контексті хотілося б відмітити Уповноваженого з прав людини, який

здійснює парламентський контроль за дотриманням конституційних прав і свобод людини та громадянина, захист прав кожного на території України і в межах її юрисдикції. Так, метою парламентського контролю, який здійснює Уповноважений, є: 1) захист прав і свобод людини та громадянина, проголошених Конституцією України, законами України й міжнародними договорами України; 2) дотримання та повага до прав і свобод людини та громадянина суб'єктами, зазначеними в ст. 2 цього Закону; 3) запобігання порушенням прав і свобод людини та громадянина або сприяння їх поновленню; 4) сприяння приведенню законодавства України про права і свободи людини та громадянина у відповідність до Конституції України, міжнародними стандартами в цій галузі; 5) поліпшення і подальший розвиток міжнародного співробітництва в галузі захисту прав і свобод людини та громадянина; 6) запобігання будь-яким формам дискримінації щодо реалізації людиною своїх прав і свобод; 7) сприяння правовій інформованості населення та захист конфіденційної інформації про особу [102]. Щороку Уповноважений представляє Верховній Раді України доповідь про стан дотримання та захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні органами державної влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форми власності та їх посадовими і службовими особами, які порушували своїми діями (бездіяльністю) права й свободи людини і громадянина, та про виявлені недоліки в законодавстві щодо захисту прав і свобод людини та громадянина. Щорічна доповідь подається Уповноваженим до Верховної Ради України до 20 березня поточного року. Щорічна доповідь повинна містити посилання на випадки порушень прав і свобод людини та громадянина, щодо яких Уповноважений уживав необхідних заходів, на результати перевірок, що здійснювалися протягом року, висновки та рекомендації, спрямовані на поліпшення стану забезпечення прав і свобод людини і громадянина, а також інформацію про

стан виконання рекомендацій, викладених у щорічній доповіді за попередній рік [102]. Варто зауважити, що хоча акти Уповноваженого не мають обов'язкової сили в класичному розумінні, їх авторитет, публічність і можливість ініціювати додаткові форми контролю, включаючи парламентський, надають цьому інституту вагомий вплив на діяльність органів влади. Таким чином, Уповноважений виконує роль посередника між громадянином і державою, забезпечуючи додатковий рівень гарантій прав людини, підсилюючи прозорість публічного управління та сприяючи утвердженню стандартів належного врядування в Україні.

Таким чином, вказані вище механізми захисту прав людини у сфері публічного управління, безперечно, є ефективними, водночас вони є недостатніми без діяльності судової гілки влади. Судова влада – це самостійна гілка влади, яка належить судам, що утворюють єдину судову систему, єдність якої забезпечується єдиними засадами організації та діяльності судів, головними завданнями якої є вирішення на основі закону соціальних конфліктів між державою та громадянами, самими громадянами, громадянами та юридичними особами; юридичними особами між собою; контроль за конституційністю законів; захист прав громадян в їх відносинах з органами виконавчої влади й посадовими особами, контроль за додержанням прав громадян під час розслідування злочинів і проведення оперативно-розшукової діяльності, встановлення найбільш значущих юридичних фактів [23]. Таким чином, ключовим елементом судової влади є суди, які здійснюють судочинство. В. В. Городовенко зауважує, що судочинство – це передбачений законодавством порядок розгляду справ, це форма виразу правосуддя, водночас правосуддя – це діяльність суду з конкретної справи з метою забезпечення реалізації заінтересованою особою права на судовий захист [21]. Отже, судочинство відіграє ключову роль у механізмі захисту прав громадян, оскільки саме через нього забезпечується практична реалізація принципу верховенства права та відновлення

порушеної справедливості. Воно слугує не лише як інструмент розв'язання конфліктів, а й як гарантія того, що права та свободи людини не залишаться декларативними, а матимуть реальний зміст і можливість захисту. Через діяльність судів держава демонструє свою здатність забезпечувати баланс між інтересами особи, суспільства та влади, надаючи кожному право на неупереджений і справедливий розгляд справи.

У межах представленої в роботі проблематики найбільш доцільно говорити про адміністративне судочинство. Так, А. В. Руденко вказує, що адміністративне судочинство – це форма позовного провадження правосуддя, яке полягає у всебічному, повному, об'єктивному розгляді та вирішенні адміністративними судами в стадійному порядку, визначеному нормами Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України), адміністративно-правових спорів, які виникають між фізичними та юридичними особами, з одного боку, і суб'єктом владних повноважень (органом державної влади, органом місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами, іншими суб'єктами владних повноважень при здійсненні ним владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень) – з іншого, з метою захисту прав і свобод фізичних осіб, прав та законних інтересів юридичних осіб, здійснення контролю у сфері публічно-правових відносин [108, с. 19].

Водночас В. П. Тарануха переконує, що адміністративне судочинство – це певна сукупність послідовно здійснюваних процесуальних дій щодо розгляду адміністративно-юстиційним органом судових справ, що виникають з публічно-правових відносин між громадянином, юридичними особами, з одного боку, та органами державної влади, органами місцевого самоврядування, посадовими чи службовими особами підприємств, установ, організацій та їх об'єднань незалежно від форми власності, а також керівних органів і керівників об'єднань громадян, які виконують

організаційно-розпорядчі та адміністративно-господарські обов'язки – з іншого [118].

Адміністративне судочинство, зазначають М. В. Ковалів, М. Т. Гаврильців та І. Б. Стахура, можна схарактеризувати як урегульовану законом діяльність адміністративних судів щодо порядку розгляду і вирішення спорів, що виникають у сфері владного управління між фізичними та/або юридичними особами, з одного боку, та суб'єктами владних повноважень – з іншого. Наявність суб'єкта владних повноважень в адміністративному судочинстві є обов'язковою умовою [2, с. 74].

Характерними рисами адміністративного судочинства як галузі права, на думку зазначених вище авторів, є такі: 1) адміністративне судочинство є формою реалізації адміністративного права як права матеріального; 2) спрямоване на регулювання публічно-правових відносин; 3) одним із суб'єктів завжди слугує суб'єкт владних повноважень; 4) наявність публічного інтересу; 5) наявність специфічного, лише йому притаманного, методу – імперативно-диспозитивного з певними особливостями; 6) його норми встановлюються Верховною Радою України, що є вищим органом законодавчої влади; 7) воно знаходить вияв як у законах України, так і в міжнародних нормативно-правових актах [2, с. 75].

Таким чином, проведений у роботі аналіз дає змогу дійти висновку, що Україна як демократична та соціально спрямована держава створила досить різноманітні та дієві механізми для захисту прав громадян. У такому механізмі важливу роль відіграє саме адміністративне судочинство, що зумовлено такими чинниками:

– по-перше, адміністративні суди забезпечують інституційно незалежний розгляд спорів між громадянами й державою, що має принципове значення в умовах структурної нерівності сторін, оскільки дозволяє нейтралізувати владний характер повноважень публічної адміністрації;

– по-друге, функціонування адміністративної юстиції має системний вплив на діяльність публічної адміністрації, оскільки формує сталі стандарти правозастосування та сприяє утвердженню принципу підконтрольності влади;

– по-третє, адміністративне судочинство орієнтоване не лише на формальну перевірку законності, а й на оцінку змісту рішень органів влади з точки зору їх справедливості та пропорційності, що суттєво посилює захист прав людини;

– по-четверте, наявність можливості судового оскарження дисциплінує органи публічної адміністрації, оскільки вони змушені враховувати перспективу судового контролю ще на етапі прийняття рішень.

1.3. Завдання та принципи адміністративного судочинства як форми контролю за дотриманням прав людини в публічному управлінні

Здійснений аналіз дає змогу констатувати, що адміністративне судочинство слугує ключовим інструментом, який поєднує функцію правосуддя із судовим контролем за законністю управлінських рішень, дій чи бездіяльності органів публічної адміністрації. Його ефективність як форми такого контролю за дотриманням прав людини безпосередньо визначається змістом і спрямованістю завдань адміністративного судочинства, а також системою принципів, які встановлюють основні засади здійснення судового розгляду та забезпечують відповідність цієї діяльності вимогам верховенства права, законності й людиноцентризму.

Перш ніж визначитись із завданнями адміністративного судочинства як форми контролю за дотриманням прав людини в публічному управлінні, передусім слід встановити мету, яка слугує відправною точкою для

формування відповідних завдань. Так, М. Й. Варій зауважує, що мета – це те, чого прагне досягнути людина, для чого вона працює, долаючи труднощі й перешкоди, чого хоче досягти у своїй діяльності. Тому без мети не може бути свідомої діяльності. Цілі людської діяльності породжуються суспільним життям, умовами, у яких живе людина, і залежать від ролей, які вона виконує, суспільних доручень, від її розвитку та індивідуальних особливостей. З одного боку, мета й мотиви спонукають кожну людину до діяльності, визначають її зміст і способи виконання, а з іншого – вони й формуються в процесі діяльності під впливом умов, за яких ця діяльність відбувається. У процесі діяльності виникають і розвиваються нові потреби й інтереси, ідеали та переконання тощо [12]. Є. О. Гілін поділяє думку Ю. Б. Корольова, який у своєму науковому дослідженні обґрунтовує, що мета – це уявлення про бажаний майбутній стан організації, досягнення якого вона прагне в певний момент часу. Це своєрідний ідеальний образ її розвитку в перспективі. Науковець зазначає, що коректно сформульовані організаційні цілі мають відповідати низці вимог: вони повинні бути конкретними й вимірюваними, орієнтованими в часі, реалістичними та досяжними, не перевищувати можливості організації, не суперечити одна одній, бути узгодженими, взаємопов'язаними та зафіксованими в письмовій формі. Цілі, визначені з урахуванням цих критеріїв, слугують своєрідними нормативами, за якими керівник може оцінювати ефективність своєї подальшої діяльності. Будь-яка організація має множину різнопланових цілей, які утворюють складну ієрархічну систему. Глобальна мета відображає бачення суспільного призначення організації, тобто відповідає на запитання, для чого вона існує з точки зору суспільства. Натомість місія організації розкриває сенс її існування з позиції власне організації, конкретизує її статус і визначає орієнтири для формулювання завдань [20; 50]. П. М. Рабінович мету правового регулювання визначив як передбачувані та бажані для правотворчого органу результати здійснення

закону. Правник відмічає, що зважаючи на наявність засобів й умов її досягнення, мета закону може бути найближчою (прямою) або перспективною. За сферою суспільного життя, якої стосується мета закону, можна розрізняти економічні, політичні, екологічні, духовні та інші його цілі. У тих випадках, коли зміст мети закону становлять саме юридичні наслідки (тобто зміни в правовому статусі певної групи суб'єктів або в конкретних правах та обов'язках персоніфікованих осіб), є підстави вирізняти юридичну ефективність закону (правового регулювання). У всіх інших випадках ідеться про загальносоціальну (економічну, політичну, екологічну, духовну тощо) ефективність правового регулювання [106, с. 172].

Досліджуючи різні теоретичні підходи, Б. Будзик наводить слушну позицію А. І. Кузьменко, зазначаючи: якщо мета судочинства становить уявну модель бажаного результату – те, до чого прагнуть суб'єкти судового процесу, то метою адміністративного судочинства слід розуміти захист прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави, забезпечення законності та справедливості під час здійснення правосуддя. Мета розкривається через завдання [11, с. 6].

Таким чином, мета адміністративного судочинства як форми контролю за дотриманням прав людини в публічному управлінні полягає в тому, щоб забезпечити ефективний, неупереджений і своєчасний судовий захист прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень шляхом перевірки законності, обґрунтованості та пропорційності їхніх рішень, дій чи бездіяльності, а також відновлення порушених прав і запобігання подальшим зловживанням у сфері публічного управління. Саме відповідно до наведеної вище мети мають формуватись завдання адміністративного судочинства за відповідним напрямом [52].

Вказана вище мета обумовлює завдання адміністративного судочинства як форми контролю за дотриманням прав людини в публічному управлінні. Наприклад, В. В. Шилов та С. Г. Бандурін наголошують: «Завдання – це також цілі, проте вони є значно меншими за обсягом і більш чітко визначеними. Так, якщо мета (цілі) мають стратегічний характер, то завдання – тактичний, оскільки саме завдання впливають на обрання форм, способів і методів дії (поведінки) суб'єктів, що їх виконують. Керуючись такою логікою, можна констатувати, що кожне окреме завдання може слугувати проміжною метою, для досягнення якої вибудовується власна система завдань» [130, с. 98]. У цьому контексті В. О. Середа стверджує, що завдання слід розуміти як конкретні дії чи заходи, виконання яких є необхідним для досягнення поставленої мети. Причому одна мета може охоплювати декілька взаємопов'язаних завдань, що конкретизують окремі етапи її реалізації. Науковець зазначає, що на практиці чітке розмежування понять «мета» і «завдання» не завжди є можливим, оскільки вони доволі часто вживаються як тотожні. Водночас цілі можуть бути як реальними (проміжними), тобто такими, що можуть бути досягнуті у визначений строк, так й ідеальними (кінцевими), які слугують стратегічним орієнтиром, але не завжди є досяжними в межах запланованого періоду. Саме тому для уникнення змішування реальних та ідеальних цілей проміжні цілі нерідко визначаються через категорію завдань. Крім того, під час формулювання завдань необхідно враховувати фактичні можливості їх практичної реалізації [112, с. 40].

Отже, завдання адміністративного судочинства як форми контролю за дотриманням прав людини в публічному управлінні – це визначене законом коло функціонально спрямованих дій адміністративних судів, спрямованих на перевірку правомірності діяльності суб'єктів владних повноважень, забезпечення ефективного захисту прав, свобод та інтересів особи, відновлення порушених прав, а також запобігання їх подальшим

порушенням у сфері публічно-правових відносин. Розмірковуючи про загальні завдання адміністративного судочинства, передусім слід звернути увагу на положення Кодексу адміністративного судочинства України, відповідно до статті 2 якого завданням адміністративного судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень [45]. Більш широкий підхід до переліку відповідних завдань сформовано в науковій літературі.

М. В. Ковалів вказує, що завданням адміністративного судочинства є певний результат, заради досягнення якого й здійснюється адміністративне судочинство. Основним завданням адміністративного судочинства є сприяння правам і законним інтересам осіб, а також захист порушених прав та законних інтересів осіб у сфері публічно-правових управлінських відносин. Адміністративне судочинство виникло у зв'язку з необхідністю здійснення захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів під час здійснення ними владних управлінських функцій, зокрема й делегованих функцій [42]. Е. Ф. Демський, аналізуючи різні теоретичні підходи, акцентує увагу на тому, що безпосереднім завданням адміністративного судочинства є вирішення адміністративно-правових спорів, що виникають у зв'язку із захистом прав та інтересів фізичних та юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів владних повноважень. Водночас існують певні складнощі захисту у сфері таких відносин. По-перше, публічні відносини виникають усупереч бажанню іншої сторони, у деяких випадках пов'язані з підпорядкованістю або підлеглистю осіб у цих відносинах і, як наслідок, особі, що потребує захисту, протистоїть потужний управлінський апарат. По-друге, об'єктивно

на виконання законів суб'єкти владних повноважень жорстко зв'язані правовими рамками, тому не виключено, вони можуть вчиняти дії, приймати нормативні акти, які суперечать правам та інтересам особи, обґрунтовуючи це державними інтересами. У цьому контексті в сторін заздалегідь складаються нерівні можливості як у визначенні поведінки, так і в захисті власних прав та інтересів. Усунути ці нерівності саме й призначене адміністративне судочинство з його особливими критеріями оцінювання рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень, спеціальними заходами забезпечення адміністративного позову, особливими повноваженнями адміністративного суду тощо. Діяльність адміністративних судів із часом змусить суб'єктів владних повноважень не тільки керуватися законом, а й навчить їх тлумачити закон, а не вишукувати букву закону, яка їм вигідна в цій ситуації [25; 46].

Р. С. Мельник зауважує, що завданнями адміністративного права є: конкретизація прав та свобод приватних осіб, які можуть реалізовуватись у сфері публічного адміністрування (реалізація конституційної формули «утвердження прав і свобод людини»); формування досконалих механізмів реалізації прав та свобод людини та громадянина у сфері публічного адміністрування (реалізація конституційної формули «забезпечення прав і свобод людини»); уніфікація та закріплення на законодавчому рівні процедур прийняття юридичних актів суб'єктами публічної адміністрації; поліпшення механізмів контролю інституцій громадянського суспільства за діяльністю суб'єктів публічної адміністрації; удосконалення інституту юридичної відповідальності суб'єктів публічної адміністрації [67, с. 60]. Недоліком наведеної вище наукової позиції є те, що вона фактично ототожнює завдання адміністративне право із загальними напрямками розвитку правової системи та державної політики, через що втрачається чіткість їх галузевої специфіки. У такому підході завдання набувають надто широкого, декларативного характеру і виходять за межі безпосереднього

предмета правового регулювання, що ускладнює їх використання для визначення реальної функціональної ролі адміністративного права як інструменту регламентації публічно-правових відносин.

Т. О. Коломоєць акцентує на тому, що завданнями адміністративного судочинства є захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів під час здійснення ними владних управлінських функцій на основі законодавства, зокрема на виконання делегованих повноважень шляхом справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду адміністративних справ [47]. Прогалина наведеної позиції полягає в її надмірній нормативній відтворюваності, оскільки вона фактично дублює формулювання, закріплене в Кодексі адміністративного судочинства України, без належного наукового узагальнення та концептуального розвитку. Унаслідок цього втрачається аналітична глибина: завдання адміністративного судочинства подаються лише як опис функції захисту прав, без акценту на його контрольній природі як інструменту стримування публічної влади та забезпечення принципу верховенства права.

Отже, проведений у роботі аналіз дає змогу дійти висновку, що в науковій літературі існує низка підходів щодо визначення переліку ключових (загальних) завдань адміністративного судочинства, у той час як завдання адміністративного судочинства як форми контролю за дотриманням прав людини в публічному управлінні фактично залишились поза увагою авторів. З огляду на зазначене, на нашу думку, до таких завдань доцільно віднести такі [51]:

- здійснення судового контролю за законністю рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень;

- захист прав, свобод та інтересів особи в межах публічно-правових відносин;
- відновлення порушених прав громадян і забезпечення їх реального поновлення;
- перевірка відповідності діяльності публічної адміністрації принципам верховенства права, законності, пропорційності, рівності та недискримінації в публічному управлінні;
- запобігання зловживанням владою та перевищенню повноважень суб'єктами публічної адміністрації;
- формування єдиної практики застосування норм публічного права судами;
- підвищення рівня підзвітності та відповідальності органів публічної влади перед громадськістю [51].

Наступним етапом дослідження є визначення принципів адміністративного судочинства як форми контролю за дотриманням прав людини в публічному управлінні. Принципи – це досить специфічне поняття, змістом якого є не стільки сама закономірність, відносини, взаємозв'язок, скільки наше знання про них. Вони є логічним результатом наукового пізнання, причому слід урахувати, що не всі закономірності, відносини та взаємозв'язки державного управління сьогодні досліджені та сформульовані у вигляді принципів [63]. С. В. Прийма зазначає, що принцип повинен розглядатися як синонім життєвої позиції чи переконання особи, тобто як нормативно-регулятивний елемент її світогляду. У ширшому значенні, зазначає автор, принцип розуміється як фундаментальне положення, вихідне начало чи базова основа. Близькими за значенням до терміна «принцип» є такі поняття, як «засада», «вихідне положення», «фундаментальна основа», «основоположна ідея» тощо, що дає змогу вживати їх як взаємозамінні без спотворення змісту. У межах характеристики принципу зазвичай підкреслюють, що він, по-перше,

виражає певну ідею, вимогу, цінність або стандарт, а по-друге, не є звичайним положенням чи ідеєю, а слугує основоположним, фундаментальним, керівним і вихідним орієнтиром. Загалом більшість зазначених понять можна вважати синонімами, проте, як наголошує дослідник, принцип не слід повністю ототожнювати із загальними категоріями [93]. Відповідно до енциклопедії державного управління за редакцією Ю. В. Ковбасюка, Ю. П. Сурміна, П. І. Надолішнього, принципи – це вияви закономірностей, відношення або взаємозв’язки суспільно-політичного характеру й інших груп елементів державного управління, викладені у вигляді певного наукового положення, що застосовується в теоретичній і практичній діяльності у сфері державного управління. Принципи державного управління гуртуються на онтологічних, гносеологічних і методологічних аспектах державно-управлінської діяльності, відображають найбільш суттєві, основні, об’єктивно необхідні закономірності, відносини та взаємозв’язки в державному управлінні. Принципи державного управління за загальною класифікацією поділяють на структурно-цільові (узгодженості цілей, взаємодоповнюваності цілей, підпорядкованості локальних цілей загальним); структурно-функціональні (диференціації та фіксації, концентрації, комбінування, відповідності); структурно-організаційні (єдності системи державної влади, централізації і децентралізації, територіально-галузевий принцип); структурно-процесуальні (конкретизації управлінської діяльності, відповідність елементів (методів, форм і стадій) управлінської діяльності їх функціям) [29].

У найбільш загальному значенні принципи становлять системну сукупність відправних начал, вихідних ідей, які формують основу, підґрунтя, для функціонування тієї чи іншої сфери суспільного життя. Питанню принципів адміністративного судочинства приділяли значну увагу на теоретичному рівні. Так, А. С. Остащенко пише, що принципи

адміністративного судочинства слугують і гарантіями реалізації завдань судочинства, і гарантіями дотримання процесуальної форми цього захисту. Основна функція принципів адміністративного судочинства полягає в тому, щоб сприяти юридично правильному здійсненню прав і свобод громадян та виконанню обов'язків усіма учасниками процесу. Принципи правосуддя виконують свою визначену роль в організації і діяльності адміністративних судів. Ці принципи діють не розрізнено, а в сукупності. Вони об'єднані загальною метою – організувати судові органи і їх діяльність, відповідність їх правопорядку, забезпечити захист від будь-яких посягань конституційного ладу, політичної й економічної систем, прав, свобод і законних інтересів громадян і інших соціальних цінностей [79]. М. В. Ковалів, М. Т. Гаврильців та І. Б. Стахура переконують, що принципи адміністративного судочинства – це основні засади, вихідні положення, що становлять його якісні особливості та специфічні властивості, у яких у концентрованому вигляді виявлена заінтересована воля народу наділити право такими якостями, які найбільш повно мали б можливість задовольняти його ідеї і погляди у визначенні основ організаційної побудови адміністративного судочинства, а також відображають перспективи його розвитку та забезпечують захист прав, свобод і інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, інших суб'єктів під час здійснення ними владних управлінських функцій на основі законодавства, зокрема на виконання делегованих повноважень [43, с. 89].

Р. Ханова вважає, що принципи адміністративного судочинства – це основні засади організаційної побудови адміністративного судочинства, сукупність реалізації яких забезпечує захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого

самоврядування, їх посадових і службових осіб, інших суб'єктів під час здійснення ними владних управлінських функцій на основі законодавства, зокрема на виконання делегованих повноважень. На думку науковця, попри те, що, як сказав Наполеон, «легше створювати закони, ніж дотримуватися їх», реалізація принципів адміністративного судочинства судами доводить намагання суддів дотримуватися норм права, оскільки в цьому полягає гарантія існування держави загалом [125, с. 154].

Отже, принципи в межах представленої в роботі проблематики становлять закріплені в нормах права основоположні ідеї, засади та вимоги, які визначають зміст, спрямованість і порядок здійснення адміністративного судочинства, забезпечують ефективний судовий контроль за діяльністю суб'єктів владних повноважень і гарантують захист прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин.

Варто зазначити, що на законодавчому та науковому рівні значну увагу приділяли принципам адміністративного судочинства. Так, відповідно до Кодексу адміністративного судочинства України, основними засадами (принципами) адміністративного судочинства є такі: 1) верховенство права; 2) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; 3) гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; 4) змагальність сторін, диспозитивність та офіційне з'ясування всіх обставин у справі; 5) обов'язковість судового рішення; 6) забезпечення права на апеляційний перегляд справи; 7) забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у випадках, визначених законом; 8) розумність строків розгляду справи судом; 9) неприпустимість зловживання процесуальними правами; 10) відшкодування судових витрат фізичних та юридичних осіб, на користь яких ухвалене судове рішення [45].

У наукових колах цьому питанню також приділяли увагу. Зокрема, О. М. Пасенюк пропонує класифікувати принципи адміністративного судочинства за характером закріплення та застосування на загальні та

галузеви. До загальних принципів адміністративного судочинства, закріплених Конституцією України, вказаний вище науковець зараховує такі: верховенство права; законність; рівність усіх учасників процесу перед законом і судом; змагальність сторін та свобода в наданні ними судові своїх доказів і доведенні перед судом їх переконливості; гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом; ухвалення судами рішень іменем України і їх обов'язковість до виконання на всій території України; здійснення правосуддя суддею одноособово та колегією суддів; незалежність і недоторканність суддів та підкорення їх лише законові; здійснення правосуддя професійними суддями та, у визначених законом випадках, народними засідателями; державна мова судочинства [91, с. 156]. Спеціальними принципами автор називає, що закріплені в КАС України, а саме: верховенство права; законність; рівність усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом; змагальність сторін; диспозитивність; офіційне з'ясування всіх обставин у справі; гласність і відкритість адміністративного процесу; обов'язковість судових рішень [91, с. 156–157].

Таким чином, наведені вище позиції, безперечно, мають раціональне зерно, проте не повною мірою розкривають специфіку здійснення адміністративного судочинства як форми контролю за дотриманням прав людини в публічному управлінні. Спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства, вважаємо, що до переліку системи досліджуваних принципів найбільш доцільно віднести:

– принцип ефективного судового захисту. Відповідно до Постанови Верховного Суду від 13 квітня 2023 року в справі № 757/30991/18-а, адміністративний суд, використовуючи всі надані йому процесуальним законом повноваження, з урахуванням фактичних обставин справи та

положень законодавства, зобов'язаний здійснити ефективне поновлення порушених прав позивача, а не лише констатувати факт наявності неправомірних дій з боку відповідача – суб'єкта владних повноважень; ефективний спосіб захисту повинен забезпечити негайне поновлення порушеного права, бути адекватним наявним обставинам, призводити до потрібних (бажаних) позивачу результатів (наслідків); ухвалення судами рішень, які безпосередньо не призводять до необхідних змін в обсязі прав позивача або не гарантують забезпечення можливого примусового виконання судового рішення, не відповідає змісту цього поняття. З питанням щодо забезпечення ефективності судового захисту прав та інтересів особи в адміністративному судочинстві безпосередньо пов'язане питання щодо меж розгляду судами позовних вимог, апеляційної чи касаційної скарг, зокрема право суду самотійно, з виходом за межі позовних вимог або вимог апеляційної чи касаційної скарг, застосовувати найбільш ефективний за цих обставин спосіб захисту прав позивача [89]. Отже, вказаний принцип передбачає не лише формальний доступ до суду, а й реальну здатність суду відновити порушене право (включаючи виконання рішення, належний спосіб захисту, превентивний ефект);

– принцип пропорційності. У Німеччині принцип пропорційності вважають конституційним, хоча й не отримав свого нормативного закріплення в Основному Законі. Як наголошено в наукових джерелах, Конституційний суд ФРН вивів його з принципу правової держави, який 1965 року у своєму рішенні зазначив: «У Федеральній Республіці Німеччина принцип пропорційності є неписаним конституційним принципом. Він походить із принципу верховенства права і з природи основних прав, оскільки вони відображають загальне право на свободу громадянина від держави, які можуть бути обмежені державними органами лише у випадку переслідування абсолютно необхідного публічного інтересу» [30, с. 93]. Отже, адміністративний суд оцінює втручання суб'єктів владних

повноважень у права особи з точки зору його необхідності, доцільності та співмірності поставленій меті, не допускаючи надмірних обмежень прав людини;

– принцип недискримінації. Вказана засада вимагає забезпечення рівного ставлення до всіх осіб у публічно-правових відносинах і забороняє будь-яке необґрунтоване розрізнення за ознаками, що не мають об’єктивного та розумного виправдання;

– принцип пріоритету дотримання прав людини, який закріплює орієнтацію адміністративного судочинства на верховенство прав і свобод людини як найвищої соціальної цінності, що має визначати зміст і спрямованість діяльності публічної адміністрації та суду;

– принцип правової визначеності. Ця засада передбачає чіткість, передбачуваність і стабільність правового регулювання та судової практики, а також обов’язковість і остаточність судових рішень як гарантію захисту прав особи;

– принцип забезпечення довіри до органів державної влади. Як зазначають М. А. Остапенко, Л. С. Бунгеа зазначають, що довіра є одним з головних чинників діалогу, співпраці між державою та суспільством, яка є важливою для становлення та розвитку демократичного суспільства. Визнаючи значущість кожного із зазначених вище підходів осмислення феномену довіри, погоджуємося з тим, що політична довіра є складним і багатовимірним феноменом, обумовлюється низкою чинників і має динамічний характер. Важливими для розуміння є ціннісний і комунікативний виміри політичної довіри, які позначаються на ефективності діяльності політичних інститутів, консолідації суспільства, взаємодії держави і суспільства, затвердженні цінностей демократії [78]. Вказаний принцип полягає в захисті обґрунтованих очікувань особи щодо послідовності, добросовісності й передбачуваності дій публічної адміністрації, що сприяє формуванню легітимності державної влади;

– принцип фінансової доступності до правосуддя, який означає, що судовий захист має бути доступним незалежно від майнового стану особи, зокрема через розумний розмір судових витрат, можливість їх відшкодування або звільнення від сплати у визначених законом випадках;

– принцип відповідальності держави перед суспільством. Цей принцип визначає обов’язок держави нести юридичну відповідальність за порушення прав і свобод людини, а також забезпечувати ефективне відновлення порушених прав та відшкодування завданої шкоди через механізми адміністративного судочинства.

Підбиваючи підсумок представленого підрозділу дисертаційного дослідження, слід зауважити, що адміністративне судочинство як форма контролю за дотриманням прав людини в публічному управлінні розкривається через єдність його завдань та принципів, які визначають зміст, спрямованість і межі судового втручання у сферу діяльності публічної адміністрації. Завдання адміністративного судочинства орієнтовані на забезпечення ефективного захисту прав і свобод особи від порушень з боку суб’єктів владних повноважень, що зумовлює необхідність не лише формального вирішення спору, а й реального відновлення порушеного правового становища. Водночас принципи слугують своєрідним підґрунтям, базою, основою для реалізації цих завдань, визначаючи стандарти оцінки рішень, дій чи бездіяльності органів влади та забезпечуючи спрямованість судового контролю на перевірку їх відповідності правам людини.

Висновки до розділу 1

Аргументовано, що права людини – це невід’ємні, універсальні та гарантовані можливості й свободи, які належать кожній людині від

народження, незалежно від її громадянства, національності, статі, мови, релігії чи інших ознак, і забезпечують її гідність, свободу та рівність у суспільстві. Відповідні права закріплюються в національному законодавстві (на конституційному та законодавчому рівнях), а також міжнародних актах й підлягають захисту державою та міжнародною спільнотою.

Доведено, що сутність категорії «права людини» розкривається у такому: по-перше, вони гарантують, що кожна особа розглядається як цінність сама по собі, а не як засіб, саме ця ідея закріплена в положеннях Загальної декларації прав людини; по-друге, слугують своєрідним обмеженням для діяльності органів державної влади, які, зокрема, володіють інструментами примусу; по-третє, є основою свободи і розвитку, оскільки свобода думки, освіти, вибору професії чи місця проживання створює умови для самореалізації; по-четверте, забезпечують рівність, адже права людини діють для всіх, незалежно від статі, національності чи переконань; по-п'яте, вони є універсальними, оскільки визнаються на міжнародному рівні через такі структури, як ООН.

З'ясовано, що права людини у сфері публічного управління становлять закріплені в нормах чинного національного та міжнародного законодавства, гарантовані й підкріплені державним примусом можливості особи взаємодіяти з органами державної влади та місцевого самоврядування, брати участь у здійсненні публічної влади, вимагати від неї правомірної, обґрунтованої та справедливої діяльності, а також захищати власні інтереси в разі їх порушення.

Обґрунтовано, що зміст прав людини у сфері публічного управління полягає в тому, що вони є одночасно: по-перше, засобом участі особи в здійсненні державної влади; по-друге, своєрідним інструментом обмеження цієї влади. Зазначене зумовлено тим, що в цих правовідносинах людина взаємодіє з органами держави та місцевого самоврядування, які наділені владними управлінськими повноваженнями, тому її права набувають

особливого публічно-правового характеру. Тобто це означає, що вони реалізуються через встановлені законом процедури, супроводжуються юридичними гарантіями та відповідають обов'язкам держави діяти відкрито, обґрунтовано, у межах компетенції й повноважень її органів та їх посадових осіб. Крім того, зміст таких прав охоплює можливість брати участь в управлінні державними справами, звертатися до органів влади, отримувати публічну інформацію, вимагати від них належної адміністративної діяльності й оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність посадових осіб тощо. Таким чином, у публічному управлінні права людини визначають не лише обсяг свободи особи, а й стандарти діяльності власне держави, спрямовуючи її на служіння людині та забезпечення її інтересів.

Аргументовано, що публічне управління – це цілеспрямована, організована діяльність органів державної влади й місцевого самоврядування, а також інших уповноважених суб'єктів, спрямована на формування та реалізацію публічної політики, забезпечення надання публічних послуг і регулювання суспільних відносин з метою задоволення суспільних інтересів та захисту прав і свобод людини. У межах публічного управління неминуче виникають відносини між органами державної влади та фізичними особами, оскільки саме через ці відносини реалізуються управлінські функції держави – прийняття рішень, надання адміністративних послуг, здійснення контролю та застосування примусу. Такі відносини за своєю природою є асиметричними: органи влади наділені владними повноваженнями, тоді як фізична особа перебуває в підпорядкованому становищі. Саме ця нерівність створює ризик зловживання владою, перевищення повноважень або формального підходу до прав та інтересів людини.

Встановлено, що права людини в публічному управлінні як об'єкт адміністративно-правової охорони – це врегульований нормами адміністративного права стан реалізації, дотримання та непорушності прав,

свобод і законних інтересів особи у відносинах із суб'єктами публічної адміністрації, що підлягає забезпеченню, захисту й відновленню в межах єдиного адміністративно-правового механізму, який охоплює як діяльність органів публічної адміністрації, так і юрисдикційні форми контролю за нею. Однією з таких юрисдикційних форм є адміністративне судочинство. Зміст таких прав розкривається саме у відносинах з органами публічної влади, де людина слугує носієм прав, а держава – зобов'язаною стороною, що повинна діяти в межах закону з повагою до цих прав. Саме тому адміністративно-правова охорона набуває ключового значення, оскільки спрямована не лише на фіксацію прав, а й на їх реальне забезпечення, захист і відновлення в разі порушення. Отже, належна охорона є необхідною умовою ефективного та справедливого публічного управління, оскільки дозволяє досягти балансу між інтересами держави та правами особи, а також запобігає зловживанню владою.

Наголошено, що нормативно-правові механізми захисту прав людини в публічному управлінні становлять фундаментальну основу всієї системи гарантій, оскільки саме вони закріплюють зміст прав і свобод, визначають межі їх реалізації та встановлюють обов'язки держави щодо їх забезпечення. Ключове місце в цій групі посідає Конституція України, на основі якої формується галузеве законодавство, яке деталізує зміст окремих прав у відповідних сферах публічного управління, зокрема в адміністративному, трудовому, соціальному та інших правових масивах, забезпечуючи їх практичну реалізацію через конкретні правові норми і процедури. Важливим елементом цієї системи також є міжнародно-правові акти, положення яких інтегруються в національну правову систему та мають пріоритет у разі колізій із внутрішнім законодавством, що посилює стандарти захисту прав людини. Сукупно ці нормативні джерела формують цілісне правове середовище, у межах якого функціонують органи публічної влади, обмежуючи їх дискреційні повноваження, встановлюючи юридичну

відповідальність за порушення прав і створюючи передумови для ефективного судового та адміністративного захисту особи.

Зауважено, що в рамках піднятої у роботі проблематики зміст адміністративного оскарження полягає у можливості особи ініціювати перегляд індивідуального акта, дії чи бездіяльності органу влади шляхом звернення до вищестоящої інституції або посадової особи, які наділені компетенцією скасовувати, змінювати чи залишити без змін оскаржуване рішення. Такий механізм слугує важливим елементом гарантій прав людини, оскільки дозволяє оперативно усунути порушення без застосування складних і тривалих судових процедур, забезпечуючи при цьому відносну процесуальну простоту та доступність для громадян. Водночас адміністративне оскарження має внутрішньо-системний характер, що зумовлює певні обмеження його ефективності, пов'язані з ризиком корпоративності та залежності органу перегляду від адміністративної ієрархії.

Констатовано, що судочинство відіграє ключову роль у механізмі захисту прав громадян, оскільки саме через нього забезпечується практична реалізація принципу верховенства права та відновлення порушеної справедливості. Воно слугує не лише інструментом розв'язання конфліктів, а гарантією того, що права і свободи людини не залишаться декларативними, а матимуть реальний зміст і можливість захисту. Через діяльність судів держава демонструє свою здатність забезпечувати баланс між інтересами особи, суспільства та влади, надаючи кожному право на неупереджений і справедливий розгляд справи.

Зроблено висновок, що Україна як демократична та соціально спрямована держава створила досить різноманітні та дієві механізми для захисту прав громадян. У такому механізмі важливу роль відіграє саме адміністративне судочинство, що зумовлено такими чинниками: по-перше, адміністративні суди забезпечують інституційно незалежний розгляд спорів

між громадянами й державою, що має принципове значення в умовах структурної нерівності сторін, оскільки дозволяє нейтралізувати владний характер повноважень публічної адміністрації; по-друге, функціонування адміністративної юстиції має системний вплив на діяльність публічної адміністрації, оскільки формує сталі стандарти правозастосування та сприяє утвердженню принципу підконтрольності влади; по-третє, адміністративне судочинство орієнтоване не лише на формальну перевірку законності, а й на оцінку змісту рішень органів влади з точки зору їх справедливості та пропорційності, що суттєво посилює захист прав людини; по-четверте, наявність можливості судового оскарження дисциплінує органи публічної адміністрації, оскільки вони змушені враховувати перспективу судового контролю ще на етапі прийняття рішень.

Акцентовано увагу на тому, що мета адміністративного судочинства як форми контролю за дотриманням прав людини в публічному управлінні полягає в тому, щоб забезпечити ефективний, неупереджений і своєчасний судовий захист прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, шляхом перевірки законності, обґрунтованості та пропорційності їхніх рішень, дій чи бездіяльності, а також відновлення порушених прав і запобігання подальшим зловживанням у сфері публічного управління.

Зазначено, що в науковій літературі існує низка підходів щодо визначення переліку ключових (загальних) завдань адміністративного судочинства, у той час як завдання адміністративного судочинства як форми контролю за дотриманням прав людини в публічному управлінні фактично залишились поза увагою авторів. До переліку таких завдань зараховано такі: здійснення судового контролю за законністю рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень; захист прав, свобод та інтересів особи в межах публічно-правових відносин; відновлення порушених прав громадян і забезпечення їх реального поновлення;

перевірка відповідності діяльності публічної адміністрації принципам верховенства права, законності, пропорційності, рівності та недискримінації в публічному управлінні; запобігання зловживанням владою та перевищенню повноважень суб'єктами публічної адміністрації; формування єдиної практики застосування норм публічного права судами; підвищення рівня підзвітності та відповідальності органів публічної влади перед громадянськістю.

З'ясовано, що принципи в межах представленої в роботі проблематики становлять закріплені в нормах права основоположні ідеї, засади та вимоги, які визначають зміст, спрямованість і порядок здійснення адміністративного судочинства, забезпечують ефективний судовий контроль за діяльністю суб'єктів владних повноважень і гарантують захист прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин. До переліку таких засад віднесено: принцип ефективного судового захисту; принцип пропорційності; принцип недискримінації; принцип пріоритету дотримання прав людини; принцип правової визначеності; принцип забезпечення довіри до органів державної влади; принцип фінансової доступності до правосуддя; принцип відповідальності держави перед суспільством.

Узагальнено, що адміністративне судочинство як форма контролю за дотриманням прав людини в публічному управлінні розкривається через єдність його завдань та принципів, які визначають зміст, спрямованість і межі судового втручання у сферу діяльності публічної адміністрації. Завдання адміністративного судочинства орієнтовані на забезпечення ефективного захисту прав і свобод особи від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, що зумовлює необхідність не лише формального вирішення спору, а й реального відновлення порушеного правового становища. Водночас принципи слугують своєрідним підґрунтям, базою, основою для реалізації цих завдань, визначаючи стандарти оцінки рішень,

дій чи бездіяльності органів влади та забезпечуючи спрямованість судового контролю на перевірку їх відповідності правам людини.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ В МЕЖАХ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

2.1. Предмет і підстави адміністративно-правового спору в контексті захисту прав людини у сфері публічного управління

Дослідження проблематики захисту прав людини в публічному управлінні в межах адміністративного судочинства буде неповним без визначення предмета й підстав адміністративно-правового спору, який виникає в цьому контексті, адже від їх чіткого розуміння залежить як правильність кваліфікації спору, так й ефективність захисту прав людини у сфері публічного управління. Загалом правовий спір – це врегульований нормами права конфлікт між сторонами (які мають різний правовий статус) щодо їхніх прав, обов’язків чи інтересів, який підлягає розгляду та вирішенню у встановленому законом порядку. У науковій літературі автори формують досить різноманітні підходи до тлумачення поняття правового спору.

Так, наприклад, О. В. Бринцев зазначає, що правовий спір – це конфлікт учасників, які прагнуть захистити свої законні права й інтереси, вважаючи їх порушеними. На думку автора, природа правового спору не є процесуальною чи матеріально-процесуальною. Правовий спір є суто матеріально-правовим явищем. До головних ознак категорії науковець відносить такі: а) припущення учасників спору про існування матеріальних правовідносин між ними; б) матеріальні суб’єктивні інтереси учасників, які суперечать один одному; в) практична цінність поняття правового спору, що полягає в можливості шляхом його вирішення встановлювати визначеність у змісті правовідносин, чим досягається захист законних прав

та інтересів учасників [10, с. 9]. Н. П. Бортник та Ю. А. Галаз слушно зазначають, що правовий спір – це не будь-яке невдоволення однієї сторони правовідносин діями іншої, а офіційне пред'явлення скарги (позову) до державного органу або посадової особи, які уповноважені зазначений спір розглядати [8].

У контексті окресленої проблематики більш детальну увагу слід звернути на категорію публічно-правового спору. Так, відповідно до КАС України, публічно-правовий спір – спір, у якому: принаймні одна сторона здійснює публічно-владні управлінські функції, зокрема на виконання делегованих повноважень, і спір виник у зв'язку із виконанням або невиконанням такою стороною зазначених функцій; або хоча б одна сторона надає адміністративні послуги на підставі законодавства, яке уповноважує або зобов'язує надавати такі послуги виключно суб'єкта владних повноважень, і спір виник у зв'язку з наданням або ненаданням такою стороною зазначених послуг; або хоча б одна сторона є суб'єктом виборчого процесу або процесу референдуму і спір виник у зв'язку із порушенням її прав у такому процесі з боку суб'єкта владних повноважень або іншої особи [45]. У науковій площині вчені також висловлюють низку підходів до розуміння цієї категорії.

Досліджуючи різні теоретичні підходи, І. І. Зідоян акцентує увагу на тому, що в одному із значень це – матеріальні адміністративні правовідносини, коли особа вважає, що її права й інтереси в публічно-правовій сфері були порушені конкретним суб'єктом владних повноважень, і вона має матеріальне право звернутися за захистом до суду. З іншого боку, публічно-правовий спір – це адміністративні процесуальні правовідносини, адже наявність публічно-правового спору між конкретними учасниками адміністративних правовідносин підтверджується фактом діяльності адміністративного суду щодо його розгляду та вирішення. Загальними ознаками публічно-правових спорів згаданий вище науковець називає такі:

1) виникають у зв'язку з діяльністю суб'єкта наділеного владними повноваженнями як учасника адміністративних правовідносин (включаючи до їх складу і службові правовідносини); 2) їх сутність в адміністративних правовідносинах це конфлікт інтересів у сфері публічного управління та розбіжність поглядів приватних осіб та суб'єктів владних повноважень на законність і обґрунтованість рішень, дій та бездіяльність останніх; 3) вони є підставою для відкриття процедурного чи процесуального (судового) провадження [36, с. 648].

У своєму науковому дослідженні С. В. Ківалов дійшов висновку, що публічно-правовому спору притаманні такі риси: 1) він тісно пов'язаний з владними управлінськими функціями, тобто державним управлінням у широкому розумінні. Він пов'язаний з місцевим самоврядуванням, оскільки виникає у сфері управлінської діяльності органів місцевого самоврядування, яка є цариною публічно-правових відносин. Однак ці відносини мають управлінський, а не державний характер; 2) він є переважно адміністративно-правовим (за винятком спорів, пов'язаних з виборами і референдумом, та тих спорів, стороною яких є орган місцевого самоврядування під час виконання ним своїх власних, а не делегованих, повноважень). Однак, зазначає автор, публічно-правовими спорами є і кримінально-правові, і конституційно-правові спори. Зв'язок актів, дій, бездіяльності, які оскаржуються, з управлінською діяльністю указує на адміністративний елемент такого спору, який відрізняє адміністративний спір від інших публічно-правових спорів; 3) він спрямований зазвичай на захист особи (юридичної чи фізичної) від свавілля держави та на забезпечення законності саме в державному управлінні за винятком тих спорів, у яких сторонами є суб'єкти владних повноважень щодо розмежування компетенції; 4) специфічний склад учасників публічно-правового спору. Обов'язковою стороною є орган, посадова особа, уповноважена здійснювати владні управлінські функції (державного

управління чи місцевого самоврядування) та приймати обов'язкові (тобто забезпечені примусовою силою держави) для об'єктів управління рішення, а іншою стороною зазвичай є юридична чи фізична особа [39].

Таким чином, публічно-правовий спір є досить широкою категорією, оскільки охоплює різні види правових конфліктів у сфері публічного права, але не всі з них безпосередньо пов'язані з реалізацією управлінських функцій держави. У межах представленого дослідження зосереджено увагу саме на тих правовідносинах, що виникають у процесі здійснення публічного управління і стосуються взаємодії особи (фізичної) із суб'єктами владних повноважень. У такому контексті більш точним є використання поняття адміністративно-правового спору, яке дозволяє акцентувати увагу саме на управлінській природі відповідних відносин та специфіці захисту прав людини в цій сфері, а отже, більш конкретно встановити предмет і підстави спору.

Н. Б. Писаренко визначає адміністративно-правовий спір як юридичний конфлікт між фізичною або юридичною особою, з одного боку, і суб'єктом владних повноважень – з іншого, що зумовлений здійсненням останнім управлінських функцій і може вирішуватися як у судовому, так і в позасудовому (адміністративному) порядку, однак із застосуванням спеціальних процедур, якими враховано ймовірну нерівність учасників відносин, з яких він виник [85, с. 38]. Крім того, науковці стверджують, що адміністративно-правовий спір – це адміністративно-правове ставлення комплексного матеріально-правового та процесуального характеру, що виражається в наявності протиріч сторін, викликаних конфліктом інтересів у сфері публічного управління або розбіжністю поглядів на законність та обґрунтованість дій органів й осіб, наділених публічно-владними повноваженнями. Причини виникнення адміністративно-правових спорів пояснюються з погляду адміністративно-правових колізій, порушень законності під час прийняття адміністративних актів, протиріч між

законністю та доцільністю. У переважній більшості правових систем країн Європейського Союзу, у яких законодавство про адміністративне судочинство діє не одне десятиліття, право на примусову реалізацію повноважень практично не застосовується. Під час вирішення відповідних спорів судовий захист прав (повноважень) органів влади, посадових осіб, щодо прав, свобод, законних інтересів фізичних та юридичних осіб, з викладених вище міркувань, слугують аномальним явищем. Значну кількість публічно-правових спорів становлять спори про стягнення обов'язкових платежів і санкцій, ідеї про виключення яких із сфери судової компетенції аргументовано обґрунтовані в процесуальній доктрині десятиліття тому та заслуговують на подальше детальне обговорення [60].

Д. Лученко акцентує на тому, що адміністративно-правовому спору як різновиду публічно-правового спору притаманна низка специфічних рис:

- а) він виникає в правовідносинах, що характеризуються юридичною нерівністю, врегульовані імперативним методом правового регулювання і в основі яких присутній публічний (а не індивідуальний, приватний) інтерес;
- б) однією зі сторін спору є носій публічної влади – суб'єкт владних повноважень;
- в) суб'єкти цього спору наділені специфічними способами захисту своїх прав;
- г) адміністративно-правовий спір розглядається в процесуальній формі, яка відрізняється від форм розгляду приватноправових спорів [61, с. 149, 150].

Проведений у роботі аналіз дає змогу дійти висновку, що адміністративно-правовий спір у контексті захисту прав людини у сфері публічного управління – це юридично значущий конфлікт між особою та суб'єктом владних повноважень, що виникає у зв'язку із здійсненням останнім управлінських функцій і пов'язаний з порушенням, обмеженням або оспорюванням прав, свобод чи законних інтересів особи, який підлягає вирішенню у встановленому законом порядку, зокрема відповідно до Кодексу адміністративного судочинства України. Як було зазначено вище,

специфіка відповідного спору обумовлена специфічним предметом і підставами його виникнення. Будь-який спір у сфері публічного управління виникає не абстрактно, а з приводу конкретного об'єкта – рішення, дії чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень, які впливають на права, свободи або законні інтереси особи. Саме це і становить предмет спору, тобто те, що фактично стає об'єктом судового розгляду та правової оцінки. Підстави, пише Ю. А. Джепа, – це ті юридичні акти, за наявності яких трудові правовідносини вважаються припиненими. Вони охоплюють умови, які становлять сукупність таких обставин, за наявності яких такі правовідносини можуть бути припинені. Ці умови поділяються на два види, а саме: припинення трудових правовідносин на підставі розірвання трудового договору і за інших підстав. Різниця в цих двох видах, на думку вченої, полягає в тому, що саме передуює припиненню трудових правовідносин [26, с. 11]. Досить цікавою позиція, яку обґрунтовує Д. О. Назаренко: 1) підстава – це явище, подія, наявність якої уможливорює настання інших явищ або подій; 2) підстава грає роль необхідної умови (сукупності умов) для настання яких-небудь явищ; 3) підстава має головне, вирішальне значення в механізмі виникнення породжених їм явищ; 4) підстава зберігається, продовжує своє існування в обґрунтованому їм явищі, визначаючи його основні риси [74, с. 76]. Зазначене вище дає змогу стверджувати, що підстави адміністративно-правового спору в контексті захисту прав людини у сфері публічного управління – це сукупність обставин, що свідчать про втручання суб'єкта владних повноважень у права, свободи чи інтереси особи та вказують на його неправомірність, у зв'язку з чим виникає потреба в судовому захисті.

Перелік відповідних підстав є досить широким, проте однією з основних серед них є неправомірні дії та/або бездіяльність органів державної влади. Варто зазначити, що як дія, так і бездіяльність – це форми поведінки людини, у яких виражена її свідомість і воля. Вольова дія

(бездіяльність) особи завжди допускає наявність і відображається в тому чи іншому вчинку, який підпадає під правовий вплив. Право здатне вплинути і на імпульсивну поведінку особи, за якої людина зберігає достатні можливості самоконтролю [37, с. 820]. Неправомірні дії становлять активну форму поведінки суб'єкта владних повноважень, яка виражається в прийнятті індивідуальних чи нормативних актів, здійсненні управлінських рішень або фактичних дій із порушенням вимог законності, компетенції чи процедури. Їх сутність полягає в тому, що орган влади формально реалізує свої повноваження, але робить це з відхиленням від встановлених юридичних стандартів – наприклад, виходить за межі наданих повноважень, неправильно застосовує норму права або ігнорує принцип пропорційності. У результаті така дія набуває ознак протиправності, оскільки створює необґрунтоване втручання у сферу прав і свобод людини. Бездіяльність, на відміну від дій, має пасивний характер та полягає в невиконанні або неналежному виконанні органом публічної влади покладених на нього обов'язків. Її сутність розкривається через обов'язок держави діяти активно там, де цього вимагає закон: розглянути звернення, прийняти рішення, надати адміністративну послугу або вжити заходів захисту. Якщо орган утримується від такої поведінки або невинновдано зволікає, він фактично порушує правовий порядок не через активне втручання, а через невиконання функції, що так само призводить до обмеження чи унеможливлення реалізації прав особи. Відповідно до статті 5 КАС України, Кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або законні інтереси, і просити про їх захист шляхом: 1) визнання протиправним та нечинним нормативно-правового акта чи окремих його положень; 2) визнання протиправним і скасування індивідуального акта чи окремих його положень; 3) визнання дій суб'єкта владних повноважень

протиправними та зобов'язання утриматися від вчинення певних дій; 4) визнання бездіяльності суб'єкта владних повноважень протиправною та зобов'язання вчинити певні дії; 5) встановлення наявності чи відсутності компетенції (повноважень) суб'єкта владних повноважень; 6) прийняття судом одного з рішень, зазначених у пунктах 1–4 цієї частини та стягнення з відповідача – суб'єкта владних повноважень коштів на відшкодування шкоди, заподіяної його протиправними рішеннями, дією або бездіяльністю [45]. Одним з прикладів судових рішень у справах з оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта, який здійснює адміністративні процедури у сфері соціального захисту населення, є постанова Київського апеляційного адміністративного суду в справі № 368/1544/15-а від 20 січня 2016 року, якою розглянуто апеляційну скаргу Управління соціального захисту населення Кагарлицької районної державної адміністрації Київської області на постанову Кагарлицького районного суду Київської області від 28 жовтня 2015 року в справі за адміністративним позовом позивача до Управління соціального захисту населення Кагарлицької районної державної адміністрації Київської області про визнання неправомірними дій відповідача щодо відмови позивачу в наданні статусу інваліда війни та видачі відповідного посвідчення, а також зобов'язання відповідача встановити позивачу статус інваліда війни та видати відповідне посвідчення, що підтверджує вказаний статус [123].

Отже, неправомірні дії та/або бездіяльність органів державної влади становлять одну з ключових матеріально-правових підстав виникнення адміністративно-правового спору у сфері захисту прав людини в публічному управлінні. Ідеться про таку поведінку суб'єктів владних повноважень, яка виявляється в прийнятті незаконних рішень, учиненні дій з перевищенням компетенції або, навпаки, в утриманні від здійснення покладених на них обов'язків, і яка призводить до порушення, обмеження чи створення реальної загрози порушення прав, свобод або законних

інтересів особи. Констатовано, що в цьому контексті неправомірність означає невідповідність поведінки органу публічної влади нормам Конституції, міжнародного та галузевого законодавства. Акцентовано увагу, що дії та/або бездіяльність не обов'язково мають містити склад правопорушення в деліктному значенні, оскільки для виникнення адміністративного спору достатньо встановлення факту порушення принципу законності, пропорційності чи належного врядування, що вплинуло або могло вплинути на реалізацію прав людини. Саме ця обставина зумовлює перехід конфлікту в площину адміністративної юрисдикції, визначеної Кодексом адміністративного судочинства України, де предметом розгляду стає перевірка правомірності владних управлінських рішень, дій чи бездіяльності. Неправомірна поведінка органу державної влади слугує не лише фактичним тригером спору, а й юридично значущою підставою для застосування механізмів судового контролю, спрямованих на відновлення порушених прав і забезпечення верховенства права у сфері публічного управління.

Наступною підставою, яку слід виокремити, – це порушення суб'єктивних прав людини, які виникають у сфері публічного управління. М. В. Цвік зауважує, що суб'єктивне право завжди належить уповноваженій особі, яка має певний інтерес: матеріальний, духовний, політичний, сімейний тощо. Для задоволення цього інтересу та полягає соціальна цінність надання особі певних правових можливостей. Можлива поведінка з реалізації певного інтересу становить зміст суб'єктивного права та заснована на бажанні уповноваженої особи. Межі бажаної поведінки чітко окреслені нормами позитивного права (наприклад, особа може перебувати лише в одному зареєстрованому шлюбі, працівник має чітко визначену за тривалістю відпустку тощо). Суб'єктивне право безпосередньо пов'язане із свободою особистості, тому слугує ще й мірою цієї свободи. Суб'єктивне право – це гарантована правом і законом міра можливої або дозволеної

поведінки особи, яка належить суб'єкту незалежно від того, перебуває він у правових відносинах, з іншими суб'єктами чи ні. Саме тому до суб'єктивних прав належать фундаментальні демократичні права та свободи особи [34]. Д. М. Папа цілком змістовно доводить, що суб'єктивні публічні права приватних осіб відіграють надзвичайно важливу роль, оскільки завдяки їх наявності в структурі правового статусу, відбувається забезпечення дійсної незалежності приватних осіб від держави, створюються необхідні [81]. А. В. Чуб слушно наголошує, що в найбільш загальному значенні саме суб'єктивні публічні права надають своєму носію право вимагати від суб'єкта публічної влади певної поведінки, тобто роблять тотожними в правовому аспекті позиції владних і невладних учасників публічно-правових відносин. Інакше кажучи, конструкція суб'єктивного публічного права надає приватній особі права, а органи публічної влади наділяє обов'язком реалізувати ці права чи сприяти їх реалізації [128]. Таким чином, порушення суб'єктивних прав людини у сфері публічного управління є важливою передумовою виникнення адміністративно-правового спору, оскільки саме факт негативного впливу владного рішення, дії чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень на гарантовані особі права, свободи чи законні інтереси трансформує абстрактну норму права в конкретний конфлікт правовідносин. Ідеться про ситуації, коли орган публічної влади або посадова особа, реалізуючи управлінські функції, виходить за межі наданої компетенції, діє всупереч принципу законності, пропорційності чи недискримінації, або ж утримується від вчинення дій, які зобов'язаний здійснити відповідно до закону, що спричиняє обмеження чи фактичне нівелювання прав особи. У контексті захисту прав людини важливо, що адміністративно-правовий спір виникає саме як реакція на владне втручання, а не лише на конфлікт інтересів. Особа звертається до суду не для з'ясування абстрактної законності, а для відновлення конкретного порушеного права або усунення

перешкод у його реалізації. Порушення суб'єктивного права не лише слугує умовою виникнення спору, а й визначає його зміст і межі розгляду.

Окремою та не менш важливою підставою є порушення принципів належного урядування, що передбачає відсутність належного обґрунтування прийнятих рішень, їх непрозорість, а також застосування дискримінаційного підходу, що порушує засади рівності та пропорційності. У цьому контексті слід навести позицію В. Б. Палійчука, який зазначає, що ЄСПЛ, базуючись на нормах Конвенції, створив у межах своєї практики принцип, який передбачає вимоги до діяльності публічної адміністрації. Автор констатує, що за результатами розгляду судових рішень, де Суд тлумачив цей принцип, можна виокремити такі його складові та критерії коректного застосування: публічна адміністрація під час вирішення справ щодо земельних прав повинна діяти в належний і послідовний спосіб; процедури, запроваджені державними органами, мають відповідати попереднім критеріям та водночас мінімізувати ризики помилок, а також сприятимуть прозорості та юридичній визначеності; державним органам не заборонено виправляти власні помилки навіть якщо причина — їхня недбалість, але такі виправлення не повинні непропорційно втручатись у нове право особи, а ризики повинні покладатись на державу; критерії правомірного виправлення старих помилок державними органами щодо надання майнових прав на землю: вони повинні діяти невідкладно, а також передбачати відшкодування колишньому добросовісному власникові. Таким чином, підсумовує В. Б. Палійчук, принцип «належного урядування» є практично корисним, з огляду на кількість судових рішень Верховного Суду, у межах яких цитується відповідна практика ЄСПЛ. Ураховуючи кількість скарг проти України до ЄСПЛ, подальший аналіз нової практики Суду, а також національних судів стосовно застосування ними принципу «належного урядування» видається практично необхідним для систематизації цих положень і впровадження їх на практиці з метою

покращення процедур державних органів та підвищення стандартів захисту прав землевласників [80]. Наведене вище дає змогу констатувати, що порушення принципів належного врядування є підставою адміністративно-правового спору тоді, коли їх недотримання безпосередньо призводить до неправомірного втручання в права особи. У центрі тут не самі принципи як абстракція, а своєрідний «дефект» рішення органу влади, який через свою «неналежність» зачіпає суб'єктивне право особи. Таким чином, якщо рішення не містить належного обґрунтування, це означає, що воно фактично є свавільним: немає зрозумілого зв'язку між обставинами справи, нормою права і висновком органу. Через це особа не може ані передбачити наслідки, ані ефективно оскаржити таке рішення, тобто її право опиняється під реальним обмеженням. Згідно з цією логікою непрозорість – це продовження тієї ж проблеми: коли процедура і мотиви закриті, особа об'єктивно позбавлена можливості впливати на процес і захищати власні інтереси. Унаслідок цього владне рішення формується без належного контролю з боку адресата, що підвищує ризик порушення його прав.

Так, слово «предмет» (від латинського терміна «objectum») у тлумачному словнику української мови розкрито як: 1) конкретне матеріальне явище, що сприймається органами чуття як окремий елемент дійсності; 2) певна річ, що використовується для чогось (предмети розкоші); 3) коло знань, що становить окрему дисципліну викладання; 4) те, на чому зосереджується чиясь увага, на що спрямована чиясь діяльність; 5) логічне поняття, що становить зміст думки, пізнання тощо [121, с. 357]. У юридичній енциклопедії Ю. С. Шемшученка поняття «предмет» визначено як правовідносини, тобто суспільні відносини, що регулюються правом. Предмет тісно пов'язаний з поняттям «об'єкт права». Правовідносини стосуються матеріальних і нематеріальних благ, які є об'єктом права. Предмет права фактично збігається з поняттям предмета правового регулювання. Предмет права може бути загальним і родовим. Останній є

критерієм для класифікації загальної системи права по галузях та інститутах відповідно до специфіки тих або інших груп суспільних відносин, урегульованих у правовому порядку. Поняття «предмет права» має важливе значення для встановлення обсягу і характеру регламентованих правом суспільних відносин, для вивчення права загалом та в його галузевому розрізі [17; 130, с. 60].

Зазначене вище дає змогу діти висновку, що предмет адміністративно-правового спору в контексті захисту прав людини у сфері публічного управління – це оспорюване в адміністративному судочинстві рішення, дія чи бездіяльність суб'єкта владних повноважень, що здійснюються в межах публічно-управлінських функцій і якими порушено або створено загрозу порушення прав, свобод чи законних інтересів особи. Наведене визначення засвідчує, що предметом такого спору є: а) оскарження рішень суб'єктів владних повноважень (наприклад, відмова в наданні адміністративної послуги); б) оскарження дій або бездіяльності органів публічної влади; в) вимоги про зобов'язання вчинити певні дії (наприклад, видати документ, зареєструвати право); г) вимоги про визнання протиправності рішень/дій/бездіяльності; д) відшкодування шкоди, завданої незаконними управлінськими рішеннями суб'єктів владних повноважень.

Підбиваючи підсумок представленого наукового дослідження, слід зазначити, що належне визначення та розуміння предмета і підстав адміністративно-правового спору має принципове значення для забезпечення ефективного захисту прав людини у сфері публічного управління. Саме ці категорії визначають межі судового розгляду, впливають на правильність юрисдикційної кваліфікації спору та обрання належних способів судового захисту. Водночас аналіз чинного законодавства та практики його застосування свідчить про наявність певних проблем, пов'язаних з неоднозначністю підходів до їх розуміння і застосування, що може ускладнювати доступ до правосуддя та знижувати

ефективність судового захисту. Це виявляється, зокрема, у складнощах відмежування публічно-правових спорів від інших категорій справ, а також у формальному підході до оцінки обставин, які обумовлюють виникнення спору.

2.2. Адміністративно-процесуальна правосуб'єктність учасників судового адміністративного процесу під час розгляду адміністративної справи щодо захисту прав людини в публічному управлінні

Головним функціональним фактором будь-якого судового процесу є його учасники. Саме вони, реалізуючи свої права та обов'язки, приводять у дію різноманітні процесуальні механізми з метою досягнення юридичного значущого результату, який забезпечить їх особисті суб'єктивні інтереси, або сприятиме цьому для інших осіб. Не є виключенням адміністративний процес, склад учасників якого досить широкий і різноманітний. Чинне законодавство України поділяє останніх на декілька груп та наділяє чітко визначеною роллю в межах відповідного виду судочинства. Однак первинним аспектом, який розкриває можливість участі в процесуальних правовідносинах є адміністративно-процесуальна правосуб'єктність, аналізу змісту й особливостей якої буде присвячено подальше дослідження в цьому підрозділі.

Концепція правосуб'єктності є однією з ключових проблем класичної теорії держави та права. Цією категорією позначають зв'язок суб'єкта з правовим виміром, структуру його внутрішніх характеристик, які дають можливість використовувати національну правову реальність. Згідно з визначенням авторського колективу юридичної енциклопедії, правосуб'єктність – це здатність фізичних і юридичних осіб у встановленому порядку бути суб'єктами права, тобто носіями суб'єктивних

прав та юридичних обов'язків. Щодо юридичних осіб ця здатність виявляється в їх компетенції, сукупності прав і обов'язків, які надаються їм для виконання відповідних функцій. Правосуб'єктність фізичних осіб складається з їх правоздатності й дієздатності. У деяких випадках вона включає і деліктоздатність. Крім того, автори розрізняють такі види індивідуальної правосуб'єктності: а) загальна – здатність особи бути учасником правових відносин взагалі; б) галузева – здатність особи бути учасником відносин, які регулюються нормами тієї чи іншої галузі права (наприклад, трудова, сімейна, цивільна тощо); в) спеціальна – здатність суб'єкта бути учасником певного кола правовідносин у межах цієї галузі права (наприклад, спеціальна правосуб'єктність посадових осіб у межах адміністративних правовідносин). У галузях права, що регулюють владні відносини (конституційне право, адміністративне право), спеціальна правосуб'єктність має свої різновиди: а) активна правосуб'єктність, якою наділені носії владних повноважень; б) пасивна правосуб'єктність, яка надана підпорядкованим суб'єктам. Реалізація правосуб'єктності забезпечується і засобами юридичної відповідальності [133, с. 51].

Водночас, згідно з висновком, який обґрунтовують О. М. Бандурка, О. М. Головка, Д. В. Слинько, І. М. Погрібний, І. В. Кріцак, М. Ю. Бурдін та низка інших авторів підручника з теорії держави та права, можливість і здатність бути суб'єктом правових відносин визначається наявністю в особи правосуб'єктності, яка складається з трьох елементів: правоздатності, дієздатності й деліктоздатності. Правосуб'єктність індивідів (фізичних осіб) та юридичних осіб визначається в їх правовому статусі, а спеціальна правосуб'єктність державних органів та посадових осіб виявляється в їх компетенції. Правоздатність – це здатність суб'єкта правовідносин бути носієм суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. Правоздатність властива всім учасникам правовідносин, а обсяг прав і обов'язків буде неоднаковим для різних суб'єктів права. Правоздатність є невід'ємною від особистості –

виникає з моменту народження, а припиняється зі смертю людини. Хоча нормами спадкового права передбачається захист права ще не народженої дитини як потенційного спадкоємця. Правоздатність юридичних осіб виникає з моменту їх державної реєстрації або з моменту отримання ними ліцензії (наприклад, право займатися юридичною або медичною практикою). Припиняється правоздатність юридичної особи після її ліквідації та внесення до Єдиного державного реєстру підприємств юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань запису про її припинення. Правоздатність юридичних осіб може бути обмежена за рішенням суду. Дієздатність, на їх погляд, це здатність суб'єкта правовідносин своїми діями набувати і здійснювати права та обов'язки, а деліктоздатність – здатність суб'єкта права нести відповідальність за свої протиправні вчинки [119, с. 237–238].

Згідно з визначенням С. Д. Гусарєва та О. Д. Тихомирова, правосуб'єктність – здатність виступати суб'єктом правовідносин, що складається з правоздатності й дієздатності. Правосуб'єктність, на їх погляд, є соціально-юридичною властивістю особи та має два аспекти – соціальний і юридичний. Соціальна сторона правосуб'єктності виявляється в тому, що ознаки суб'єктів права законодавець не може обирати довільно – вони визначаються як власне життям, так й інтересами, потребами та закономірностями суспільного розвитку. Юридична сторона полягає в тому, що ознаки суб'єктів права обов'язково повинні бути закріплені в нормах права. Це своєрідне суб'єктивне юридичне право – «право на право». Крім того, вчені зауважують, що правосуб'єктність – це самостійна правова категорія, що існує поряд із правами й обов'язками. Вона свідчить про правову здатність особи бути носієм цих прав та обов'язків, тобто правосуб'єктність – не кількісне вираження прав суб'єкта, а постійний громадянський стан особи; не володіння правами, а передумова, здатність здобувати і здійснювати суб'єктивні права. Основою категорії, зауважують

науковці, слугують право та дієздатність. Перша усвідомлюється як здатність особи мати суб'єктивні юридичні права та юридичні обов'язки. Дієздатність описано як здатність особи своїми діями набувати і здійснювати суб'єктивні права та юридичні обов'язки. Остання включає в себе правочиноздатність і деліктоздатність [120, с. 199–200].

Суб'єкти права реалізують свої права та обов'язки завдяки наявності в них правосуб'єктності, яка є можливістю і здатністю особи бути суб'єктом правовідносин з усіма правовими наслідками. Правосуб'єктність разом з нормою права та юридичним фактом є передумовою виникнення правовідносин. Правосуб'єктність складається з правоздатності, дієздатності й деліктоздатності разом узятих. Ця категорія має об'єднуючий характер і відображає ситуації, коли правоздатність і дієздатність є невід'ємними одна від одної за часом. У колективних суб'єктів права правоздатність і дієздатність збігаються за часом виникнення і дії. Правосуб'єктність визначає становище людини в суспільстві, є умовою та гарантією стабільності її правового статусу. Правоздатність як складова правосуб'єктності – це абстрактна здатність суб'єкта права мати суб'єктивні права і юридичні обов'язки. Кожна фізична особа є правоздатною від народження й до смерті. Правоздатність притаманна всім учасникам правовідносин, хоча вони не повинні обов'язково реалізовувати всі надані їм права. Правоздатність – це не просто сума будь-яких прав, не кількісне їх відображення, а необхідний і постійно діючий стан особистості, елемент її правового статусу, передумова її правоволодіння. Вона має загальний і універсальний характер, хоча окремо взята особа не може бути одночасно носієм усіх прав і обов'язків. Дієздатність розкривається ними як здатність суб'єкта правовідносин своїми діями приймати на себе обов'язки і використовувати свої права. Інакше кажучи, це – можливість реалізовувати правоздатність. Дієздатність особи поширюється на всі сфери правового регулювання суспільних відносин, її обсяг залежить від віку та психічного

стану особи. Щодо дієздатності юридичної особи, то остання набуває прав і обов'язків та здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до установчих документів і закону [35, с. 342].

Неодноразово зміст правосуб'єктності аналізувався науковцями в аспекті адміністративно-процесуального права. Наприклад, І. І. Діткевич наголошує, що адміністративна процесуальна правосуб'єктність визначається як невід'ємний і специфічний елемент механізму правового регулювання адміністративних процесуальних правовідносин і як такий, що забезпечує перехід нормативності адміністративного процесуального права у сферу здійснення правосуддя та реалізацію права на судовий захист. Це загальна умова виникнення адміністративно-процесуальних правовідносин та змістовна характеристика реалізації наданих прав усіма суб'єктами процесуальної діяльності під час відправлення адміністративного судочинства. До елементів категорії науковець відносить: адміністративну процесуальну правоздатність, адміністративну процесуальну дієздатність, конкретні процесуальні права та обов'язки. Причому автор доводить: «Єдиної адміністративної процесуальної правосуб'єктності для всіх учасників адміністративного процесу не існує: для кожного суб'єкта адміністративно-процесуальних правовідносин встановлена певна правосуб'єктність як самостійна юридична конструкція з конкретним змістом та обсягом» [27, с. 5–6].

У цьому контексті В. М. Безенко зазначає, що адміністративна процесуальна правосуб'єктність – це сукупність передбачених КАС України прав та обов'язків, яких мають та зобов'язані дотримуватися всі без винятку особи, які беруть участь в адміністративній справі. Правосуб'єктність надає можливість, зокрема, сторонам та іншим учасникам адміністративної справи захистити свої суб'єктивні права, свободи й інтереси. Правосуб'єктність є відтворенням принципу рівності всіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом [3, с. 15].

У. М. Парпан та Н. В. Ільчишин обстоюють думку, що адміністративна процесуальна правосуб'єктність закріплює правовий стан учасника адміністративного процесу та визначає його можливість користатися наданими законом процесуальними правами й обов'язками та законними інтересами. Учені пропонують визначити категорію як специфічну особливість учасників адміністративного процесу, що визначає їх можливість бути носіями прав та обов'язків і можливість вступати в адміністративні процесуальні правовідносини. Крім викладеного, автори доводять, що адміністративна процесуальна правосуб'єктність також закріплює коло осіб, які можуть бути суб'єктами прав та обов'язків, конкретизуючи тим самим коло правовідносин, що виникає на основі адміністративної процесуальної правосуб'єктності. Наявність адміністративної процесуальної правосуб'єктності дає змогу учасникам адміністративного процесу використовувати процесуальні права та обов'язки, закріплені в законодавстві, для досягнення тих цілей, що стоять перед ними під час вступу в процес. Ураховуючи запропоноване визначення, вчені об'єднують суб'єктів, які мають право брати участь в адміністративному судочинстві, у такі групи: 1) громадяни; 2) об'єднання громадян та їх органи, а також органи самоорганізації населення, які мають адміністративно-процесуальну правосуб'єктність; 3) органи, наділені публічно-владними повноваженнями та структурні частини їхнього апарату; 4) особи, наділені публічно-владними повноваженнями (службові та посадові особи, які наділені адміністративно-процесуальними правами й обов'язками); 5) інші учасники адміністративно-процесуальних правовідносин [82, с. 225–226].

Детальний аналіз змісту й особливостей адміністративно-процесуальної правосуб'єктності наводить І. Л. Желтобрюх. Так, це – правова передумова: а) набуття адміністративно-процесуального статусу учасника адміністративного процесу (наприклад, сторони справи); б) участі

в адміністративних процесуальних правовідносинах. Крім того, науковець зауважує: адміністративна процесуальна правосуб'єктність є потенційною спроможністю особи бути носієм певних процесуальних суб'єктивних прав і обов'язків, зокрема носієм процесуальних суб'єктивних прав та обов'язків сторони справи. Під час трансформації будь-якої особи в учасника адміністративного процесу адміністративна процесуальна правосуб'єктність виконує роль «буферу», висуваючи до майбутнього учасника адміністративного процесу низку юридичних вимог (наприклад, наявність статусу юридичної особи, повноліття тощо). Відсутність адміністративної процесуальної правосуб'єктності є процесуальною підставою для вилучення особи з процесу, за умови помилкового її залучення до складу учасників провадження. Автор зауважує на тому, що адміністративна процесуальна правосуб'єктність не є тотожною адміністративній матеріальній правосуб'єктності та не є похідною від загальної адміністративної правосуб'єктності. Співвідношення досліджуваної категорії з іншими подібними в адміністративному праві виглядає таким чином:

- а) адміністративна матеріальна правосуб'єктність – характеризує здатність, наприклад, органу виконавчої влади, взагалі бути носієм владних повноважень;
- б) адміністративна процедурна правосуб'єктність – характеризує здатність органу виконавчої влади бути носієм процедурних прав і обов'язків;
- в) адміністративна процесуальна правосуб'єктність – характеризує здатність органу виконавчої влади бути носієм процесуальних прав і обов'язків.

Вчена констатує, що «адміністративна процесуальна правосуб'єктність» як категорія юридичної науки є теоретичною першоосновою під час аналізу адміністративно-процесуального статусу сторін та інших учасників процесу. Без характеристики адміністративної процесуальної правосуб'єктності неможливо розкрити специфіку адміністративно-процесуального статусу сторін [31, с. 132].

У процесі розбору змісту й особливостей адміністративно-процесуальної правосуб'єктності не можна оминати увагою положення КАС. Категорію розкрито в ст. 43 Кодексу, відповідно до якої: «Здатність мати процесуальні права та обов'язки в адміністративному судочинстві (адміністративна процесуальна правоздатність) визнається за громадянами України, іноземцями, особами без громадянства, органами державної влади, іншими державними органами, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами, підприємствами, установами, організаціями (юридичними особами), адміністратором за випуском облігацій. Здатність особисто здійснювати свої адміністративні процесуальні права та обов'язки, зокрема доручати ведення справи представникові (адміністративна процесуальна дієздатність), належить фізичним особам, які досягли повноліття і не визнані судом недієздатними, а також фізичним особам до досягнення цього віку в спорах з приводу публічно-правових відносин, у яких вони відповідно до законодавства можуть самотійно брати участь. Здатність особисто здійснювати свої адміністративні процесуальні права та обов'язки, зокрема доручати ведення справи представникові (адміністративна процесуальна дієздатність), належить органам державної влади, іншим державним органам, органам влади Автономної Республіки Крим, органам місцевого самоврядування, їх посадовим і службовим особам, підприємствам, установам, організаціям (юридичним особам)» [45].

Проведений аналіз дає змогу виокремити такі особливості адміністративно-процесуальної правосуб'єктності: по-перше, це – юридична характеристика суб'єкта права як потенційного учасника процесуальних правовідносин. Відсутність або наявність правосуб'єктності є вирішальним фактором, який дає особі можливість брати участь у розгляді судових справ у тій чи іншій ролі, або обмежує її цьому; по-друге, має високий ступінь формальної визначеності, адже її зміст, структура та особливості повністю

регламентовані нормами КАС України; по-третє, правосуб'єктність слугує поєднанням двох взаємопов'язаних елементів: а) адміністративно-процесуальної правоздатності – реальна здатність фізичної або юридичної особи мати встановлені законодавством процесуальні права та нести покладені на неї процесуальні обов'язки в межах адміністративного судочинства; б) адміністративно-процесуальної дієздатності – фактична здатність реалізовувати, здійснювати фізичною або юридичною особою надані їй законодавством процесуальні права, а також виконувати покладені на неї процесуальні обов'язки в межах адміністративного судочинства **[Error! Reference source not found.]**.

З огляду на виокремлені особливості, можна стверджувати, що адміністративно-процесуальна правосуб'єктність учасників адміністративного процесу в справах щодо захисту прав людини в публічному управлінні – це характеристика фізичних та юридичних осіб як потенційних і фактичних учасників відповідних адміністративно-процесуальних правовідносин, що складається з реальної здатності мати й нести процесуальні права та обов'язки, а також реалізовувати, здійснювати останні в установленому законодавством процесуальному порядку в межах адміністративного судочинства **[Error! Reference source not found.]**.

Попри загальний зміст адміністративно-процесуальної правосуб'єктності, вона має певні особливості залежно від кожного конкретного учасника судового процесу. Так, першими є учасники справи, до яких КАС України віднесено сторін справи, третіх осіб, а також органи й осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб [45]. До змісту правосуб'єктності кожного різновиду учасників висуваються додаткові вимоги. Наприклад, згідно зі ст. 46 КАС України сторонами адміністративному процесі є позивач і відповідач. Позивачем в адміністративній справі можуть бути громадяни України, іноземці чи особи без громадянства, підприємства, установи, організації (юридичні особи),

суб'єкти владних повноважень. Позивачем в адміністративній справі щодо оскарження рішень Антимонопольного комітету України з розгляду скарг про порушення законодавства у сфері проведення конкурентних процедур з відбору приватного партнера, концесіонера можуть бути лише претенденти та/або учасники відповідного конкурсу. Відповідачем в адміністративній справі є суб'єкт владних повноважень. Громадяни України, іноземці чи особи без громадянства, громадські об'єднання, юридичні особи, які не є суб'єктами владних повноважень, можуть бути відповідачами лише за адміністративним позовом суб'єкта владних повноважень: 1) про тимчасову заборону (зупинення) окремих видів або всієї діяльності громадського об'єднання; 2) про примусовий розпуск (ліквідацію) громадського об'єднання; 3) про затримання іноземця або особи без громадянства; 4) про встановлення обмежень щодо реалізації права на свободу мирних зібрань (збори, мітинги, походи, демонстрації тощо); 5) в інших випадках, коли право звернення до суду надано суб'єкту владних повноважень законом. У справах про відшкодування шкоди, завданої особі головою, членом, працівником або залученим експертом Національної комісії з цінних паперів і фондового ринку під час виконання ними своїх повноважень, належним відповідачем є Національна комісія з цінних паперів і фондового ринку [45].

Отже, положеннями КАС України встановлено низку спеціальних вимог до правосуб'єктності сторін адміністративної справи, які полягають у такому: 1) чіткому визначенні осіб, які можуть бути позивачами та відповідачами відповідно; 2) виділенні окремих спірних правовідносин, у яких процесуальні права та обов'язки позивача та/або відповідача покладаються на конкретних суб'єктів права та владних повноважень [54].

Спеціальні вимоги до правосуб'єктності притаманні також третім особам, що поділяються на дві групи: ті, що заявляють самостійні вимоги до предмета спору, та ті, що не заявляють самостійних вимог. Відповідно до

статті 49 КАС, треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, можуть вступити в справу до закінчення підготовчого провадження або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження, пред'явивши позов до однієї або декількох сторін. Задоволення позову таких осіб має повністю або частково виключати задоволення вимог позивача до відповідача. У разі вступу третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, розгляд адміністративної справи за клопотанням учасника справи починається спочатку. Треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, можуть вступити в справу на стороні позивача або відповідача до закінчення підготовчого засідання або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження, у разі коли рішення в справі може вплинути на їхні права, свободи, інтереси або обов'язки. Вони можуть бути залучені до участі в справі також за клопотанням учасників справи. Якщо адміністративний суд під час вирішення питання про відкриття провадження в справі або підготовки справи до судового розгляду встановить, що судові рішення може вплинути на права та обов'язки осіб, які не є стороною в справі, суд залучає таких осіб до участі в справі як третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору. Вступ цих осіб в справу не має наслідком розгляд адміністративної справи спочатку. У заявах про залучення третіх осіб і в заявах третіх осіб про вступ у справу на стороні позивача або відповідача зазначається, на яких підставах третіх осіб належить залучити до участі в справі. Про залучення третіх осіб до участі в справі суд постановляє ухвалу, у якій зазначає, на які права чи обов'язки такої особи та яким чином може вплинути рішення суду в справі. Ухвала за наслідками розгляду питання про вступ у справу третіх осіб окремо не оскаржується. Заперечення проти такої ухвали може бути

включено до апеляційної чи касаційної скарги на рішення суду, прийняте за результатами розгляду справи [45].

Таким чином, адміністративно-процесуальна правосуб'єктність третіх осіб прямо залежить від факту початку судового процесу. Якщо сторони мають можливість ініціювати розгляд тієї чи іншої справи, то треті особи набувають і реалізують свої процесуальні права та обов'язки виключно в межах уже розпочатого адміністративного процесу, а також за наявності підстав їх залучення, реального відношення до предмета спору та процесуального рішення суду [54].

Окремі особливості передбачені КАС стосовно адміністративної-процесуальної правосуб'єктності органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. Окремі з них можуть брати участь виключно справах, які прямо стосуються питання захисту прав людини в публічному управлінні. Так, відповідно до статті 53 КАС України, в окремих випадках Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, державні органи, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи можуть звертатися до адміністративного суду з позовними заявами в інтересах інших осіб і брати участь у цих справах. Причому Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, державні органи, органи місцевого самоврядування повинні надати адміністративному суду документи й інші докази, які підтверджують наявність визначених законом підстав для звернення до суду в інтересах інших осіб. З метою захисту прав і свобод людини та громадянина у випадках, встановлених законом, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини може особисто або через свого представника звертатися до адміністративного суду з позовом, брати участь у розгляді справ за його позовом (заявою), а також на будь-якій стадії розгляду вступати в справу, провадження в якій відкрито за позовами (заявами) інших осіб, подавати апеляційну, касаційну скаргу, заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними

обставинами, зокрема в справі, провадження в якій відкрито за позовом (заявою) іншої особи. Причому Уповноважений Верховної Ради України з прав людини повинен обґрунтувати адміністративному суду неможливість особи самостійно здійснювати захист своїх інтересів [45].

Варто наголосити, що адміністративно-процесуальна правосуб'єктність органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, прямо залежить від наданих їм законодавством повноважень і цілей діяльності. Так, брати участь у справах щодо захисту прав людини в публічному управлінні має право спеціальний суб'єкт, а саме Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Останній, відповідно до Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», реалізує спеціальний парламентський контроль, метою якого є: 1) захист прав і свобод людини та громадянина, проголошених Конституцією України, законами України та міжнародними договорами України; 2) додержання та повага до прав і свобод людини та громадянина органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами; 3) запобігання порушенням прав і свобод людини та громадянина або сприяння їх поновленню; 4) сприяння приведенню законодавства України про права і свободи людини та громадянина у відповідність до Конституції України, міжнародними стандартами в цій галузі; 5) поліпшення і подальший розвиток міжнародного співробітництва в галузі захисту прав і свобод людини та громадянина; 6) запобігання будь-яким формам дискримінації щодо реалізації людиною своїх прав і свобод; 7) сприяння правовій інформованості населення та захист конфіденційної інформації про особу [102].

Як окрему особливість адміністративно-процесуальної правосуб'єктності учасників адміністративної справи можна виділити урегульованість останньої судом. В окремих передбачених КАС України

випадках суд має право обмежувати процесуальні можливості сторін, третіх осіб, або взагалі відсторонювати їх від процесу. Наприклад, відповідно до статті 48 КАС України, суд першої інстанції, встановивши, що з позовом звернулася не та особа, якій належить право вимоги, може за згодою позивача й особи, якій належить право вимоги, допустити заміну первинного позивача належним позивачем, якщо це не потягне за собою зміни підсудності адміністративної справи. Якщо позивач не згоден на його заміну іншою особою, то ця особа може вступити в справу як третя особа, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, про що суд повідомляє третю особу. Якщо позивач згоден на його заміну іншою особою, але така особа не згодна на участь у справі, суд залишає позовну заяву без розгляду, про що постановляється відповідна ухвала. Якщо позов подано не до тієї особи, яка повинна відповідати за позовом, суд до ухвалення рішення в справі за згодою позивача замінює первісного відповідача належним відповідачем, не закриваючи провадження в справі, якщо це не потягне за собою зміни підсудності адміністративної справи. Суд має право за клопотанням позивача до ухвалення рішення в справі залучити до участі в ній співвідповідача [45].

Наступну групу учасників становлять представники, адміністративно-процесуальна правосуб'єктність яких обмежена процесуальним статусом особи, яку вони представляють. Так, згідно зі ст. 55 КАС України, сторона, третя особа в адміністративній справі, а також особа, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи, може брати участь у судовому процесі особисто (самопредставництво) та (або) через представника. Особиста участь у справі особи не позбавляє її права мати в цій справі представника. Юридична особа незалежно від порядку її створення, суб'єкт владних повноважень, який не є юридичною особою, беруть участь у справі через свого керівника, члена виконавчого органу, іншу особу, уповноважену діяти від її (його) імені відповідно до закону,

статуту, положення, трудового договору (контракту) (самопредставництво юридичної особи, суб'єкта владних повноважень), або через представника. Держава, Автономна Республіка Крим, територіальна громада беруть участь у справі через відповідний орган державної влади, орган влади Автономної Республіки Крим, орган місцевого самоврядування відповідно до його компетенції, від імені якого діє його керівник, інша уповноважена особа відповідно до закону, статуту, положення, трудового договору (контракту) (самопредставництво органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим, органу місцевого самоврядування), або через представника [45].

Відповідно до статті 57 КАС України, представником у суді може бути адвокат або законний представник [45]. Перший, згідно із Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», – це фізична особа, яка здійснює незалежну професійну діяльність із захисту, представництва та надання інших видів правничої допомоги клієнту [94].

Своєю чергою у ст. 56 КАС України зазначено, що права, свободи та інтереси малолітніх і неповнолітніх осіб, які не досягли віку, з якого настає адміністративна процесуальна дієздатність, а також недієздатних фізичних осіб захищають у суді їхні законні представники – батьки, усиновлювачі, опікуни чи інші особи, визначені законом. Права, свободи та інтереси неповнолітніх осіб, які досягли віку, з якого настає адміністративна процесуальна дієздатність, непрацездатних фізичних осіб і фізичних осіб, цивільна дієздатність яких обмежена, можуть захищати в суді їхні законні представники – батьки, усиновлювачі, піклувальники чи інші особи, визначені законом. Суд може залучити до участі в таких справах відповідно неповнолітніх осіб, непрацездатних фізичних осіб і фізичних осіб, цивільна дієздатність яких обмежена. Суд з метою захисту прав, свобод та інтересів неповнолітніх осіб, які досягли віку, з якого настає адміністративна процесуальна дієздатність, непрацездатних фізичних осіб і фізичних осіб,

цивільна дієздатність яких обмежена, та які беруть участь у справі, може залучити до участі в справі їхніх законних представників. Законний представник самостійно здійснює процесуальні права та обов'язки сторони чи третьої особи, яку він представляє, діючи в її інтересах [94].

Останню групу учасників адміністративного процесу під час розгляду справ щодо захисту прав людини в публічному управлінні становлять інші учасники до яких відноситься помічник судді, секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, експерт з питань права, перекладач, спеціаліст. Адміністративна-процесуальна правосуб'єктність цих осіб визначена та паралельно з цим обмежена конкретною ціллю їх участі в судовому процесі. Вони беруть у ньому участь як технічний персонал, що забезпечує своїми діями ефективну роботу судової установи, або як залучені за ініціативою сторін або суду особи, які володіють спеціальними знаннями або необхідною інформацією та можуть сприяти вирішенню публічно-правового спору [54].

Наприклад, згідно зі ст. 65 та 67 КАС України, як свідок в адміністративній справі судом може бути викликана будь-яка особа, якій відомі обставини, що належить з'ясувати в справі. Свідка викликають у судові засідання з ініціативи суду або учасників справи. Учасник справи, заявляючи клопотання про виклик свідка, повинен зазначити його ім'я, місце проживання (перебування), роботи чи служби та обставини, щодо яких він може дати показання. Свідок зобов'язаний з'явитися до суду за його викликом і дати правдиві показання про відомі йому обставини. За відсутності заперечень учасників справи свідок може брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції. Суд може дозволити свідку брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції незалежно від заперечень учасників справи, якщо свідок не може з'явитися до суду через хворобу, похилий вік, інвалідність або з інших поважних причин. У разі неможливості прибуття до суду та участі в судовому засіданні в режимі

відеоконференції за викликом суду свідок зобов'язаний завчасно повідомити про це суд. Свідок має право давати показання рідною мовою або мовою, якою він володіє, користуватися письмовими записами, відмовитися від давання показань у випадках, встановлених законом, а також на компенсацію витрат, пов'язаних із викликом до суду. Свідок, який з'явився на вимогу суду, не має права відмовитися від давання показань, крім показань щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, над якою встановлено опіку чи піклування, член сім'ї або близький родич цих осіб), які можуть тягнути юридичну відповідальність для нього або таких членів сім'ї чи близьких родичів [94].

Своєю чергою в ст. 71 КАС України визначено особу, яка вільно володіє мовою, якою здійснюється адміністративне судочинство, та іншою мовою, знання якої необхідне для усного або письмового перекладу з однієї мови на іншу, а також особа, яка володіє технікою спілкування з глухими, німими чи глухоніми. Перекладач допускається ухвалою суду за клопотанням учасника справи або призначається з ініціативи суду [94].

Проведений у цьому підрозділі дисертації аналіз засвідчив, що адміністративно-процесуальна правосуб'єктність учасників судового адміністративного процесу під час розгляду адміністративної справи щодо захисту прав людини в публічному управлінні має загальну модель, а також спеціальні варіації детерміновані конкретною роллю фізичної або юридичної особи в процесі. Сторони справи, треті особи, спеціально уповноважені органи, представники та інші учасники процесу мають власні моделі правосуб'єктності, що визначає обсяг наданих їм прав та обов'язків, а також порядок їх реалізації. Справедливо відмітити, що досліджене питання загалом не виділяється в положеннях чинного КАС України. Справи щодо захисту прав людини в публічному управлінні на сьогодні є

актуальною та специфічною категорією публічно-правових спорів. Зазначене потребує виділення порядку їх розгляду як окремого специфічного різновиду адміністративних справ, а також уточнення специфіки адміністративно-процесуальної правосуб'єктності учасників останніх [54].

2.3. Сутність правового механізму примусового виконання судових рішень в адміністративних справах та юридична відповідальність суб'єктів владних повноважень за невиконання судових рішень

Виконання судового рішення є важливим елементом реалізації процесу правосуддя в будь-якій державі. Без виконання рішення суду неможливо уявити завершеність основної функції судової влади. Кодексом адміністративного судочинства зазначається, що судові рішення, яке набрало законної сили або яке належить виконати негайно, є підставою для його виконання [45]. Водночас слід зауважити, що з урахуванням загального низького рівня правової культури в сучасному українському суспільстві, таке виконання не завжди є добровільним. Тому достатньо актуальним питанням є чітка законодавча процедура примусового забезпечення виконання судових рішень, зокрема в адміністративних справах. Отже, доцільно погодитися з думкою таких вчених, як І. В. Ковбас та П. І. Крайній, про те, що примусові заходи забезпечення виконання рішень – це необхідний та ефективний комплекс дій, необхідних для реалізації визначених законом завдань і функцій, що спрямовані на відновлення порушених прав і свобод людини та громадянина, забезпечення відшкодування завданих збитків і на виконання судових рішень і рішень іншим уповноважених органів влади [44, с. 162]. Розуміння сутності

розглядуваного механізму дозволяє визначити істотні ознаки, що відображають його внутрішню правову природу та мають фундаментальне значення як базис подальшого реформування в контексті європейських перетворень.

Законодавство не містить визначення поняття правового механізму примусового виконання судових рішень в адміністративних справах. Слід погодитися з думкою Є. П. Плохути про те, що сутність примусового виконання судових рішень і рішень інших органів в Україні полягає в тому, що цей вид адміністративної діяльності становить врегульоване адміністративно-правовими нормами специфічне державно-владне функціонування органів та осіб, які за допомогою використання організаційно-управлінської функції, уповноважені застосовувати заходи адміністративно-правового впливу для забезпечення неухильного виконання зобов'язаними особами-боржниками рішень юрисдикційних органів в Україні [86, с. 485]. Отже, сутність розглядуваного механізму виявляється в тому, що він є адміністративно-правовим явищем, зміст якого розкривається через елементи, які містяться у відповідних нормативно-правових актах.

Одним з таких елементів механізму примусового виконання судових рішень в адміністративних справах є мета й завдання. Є. П. Плохута вважає, що основною метою такої діяльності в процедурі виконавчого провадження є повне й неупереджене виконання та реалізації рішень юрисдикційних органів відповідно до вимог чинного законодавства, тобто практичне втілення в життя нормативно-правових актів, що регулюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів [86, с. 486]. Така позиція точно відображає призначення виконавчого провадження. Водночас його кінцева мета є значно глибшою та ширшою. Так, А. А. Стародубцев слушно стверджує, що метою виконання судового рішення в адміністративній справі є забезпечення прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та

інтересів юридичних осіб, а також забезпечення адміністративного позову [115, с. 52–53]. Закон України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» головним завданням органів державної виконавчої служби та приватних виконавців називає своєчасне, повне й неупереджене виконання рішень, примусове виконання яких передбачено законом [100].

Втілення такого завдання реалізується через низку заходів. Законодавство встановлює перелік заходів примусового стягнення строків їх реалізації, а також повноважень виконавців. Так, заходами примусового виконання рішень є: 1) звернення стягнення на кошти, цінні папери, інше майно (майнові права), корпоративні права, майнові права інтелектуальної власності, об'єкти інтелектуальної, творчої діяльності, інше майно (майнові права) боржника, зокрема якщо вони перебувають в інших осіб або належать боржникові від інших осіб, або боржник володіє ними спільно з іншими особами; 2) звернення стягнення на заробітну плату, пенсію, стипендію та інший дохід боржника; 3) вилучення в боржника й передача стягувачу предметів, зазначених у рішенні; 4) заборона боржнику розпоряджатися та/або користуватися майном, яке належить йому на праві власності, зокрема коштами, або встановлення боржнику обов'язку користуватися таким майном на умовах, визначених виконавцем; 5) інші заходи примусового характеру, які передбачені законом. Строки у виконавчому провадженні встановлюються законом, а якщо вони не визначені законом – встановлюються виконавцем. Причому будь-яка дія або сукупність дій під час виконавчого провадження повинна бути виконана не пізніше встановленого законодавством граничного строку, який обчислюється в робочих днях, місяцях і роках, а також може визначатися посиланням на подію, яка повинна неминуче настати [96].

Реалізація перелічених заходів покладається на уповноважених суб'єктів реалізації розглядуваного механізму.

Органами державної виконавчої служби є: Департамент державної виконавчої служби Міністерства юстиції України; відділ примусового виконання рішень Департаменту державної виконавчої служби Міністерства юстиції України; управління забезпечення примусового виконання рішень міжрегіональних управлінь Міністерства юстиції України; відділи примусового виконання рішень управлінь забезпечення примусового виконання рішень; відділи державної виконавчої служби міжрегіональних управлінь Міністерства юстиції України [97]. Таким чином, основним завданням цих підрозділів є організація роботи з примусового втілення судових рішень.

Виявом демократизації виконавчої процедури доцільно вважати можливість діяльності не лише державних, а й приватних виконавців. До останніх законодавство висуває низку спеціальних вимог. Ним може бути громадянин України, який досяг 25 років, має вищу юридичну освіту не нижче другого рівня, володіє державною мовою, має стаж роботи в галузі права після отримання відповідного диплома не менше двох років і склав кваліфікаційний іспит. Приватний виконавець під час здійснення своєї діяльності не може займатися іншою оплачуваною (крім викладацької, наукової і творчої діяльності, діяльності арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора), інструкторської та суддівської практики із спорту та роботи в органах Асоціації приватних виконавців України) або підприємницькою діяльністю [100]. Ідеться про необхідність проходження процедури підтвердження факту наявності достатнього рівня готовності виконавців до реалізації завдань.

Водночас коло справ, у яких може брати участь приватний виконавець, є обмеженим. Так, приватним виконавцям заборонено здійснювати примусове виконання таких рішень: 1) про відібрання та передання дитини, встановлення побачення з нею або усунення перешкод у побаченні з дитиною; 2) рішень, за якими боржником є держава, державні

органи, Національний банк України, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи, державні та комунальні підприємства, установи, організації, юридичні особи, частка держави в статутному капіталі яких перевищує 25 відсотків, та/або які фінансуються виключно за кошти державного або місцевого бюджету; 3) рішень, за якими боржником є юридична особа, примусова реалізація майна якої заборонена відповідно до закону; 4) рішень, за якими стягувачами є держава, державні органи (крім рішень Національного банку України), органи військового управління; 5) рішень адміністративних судів та рішень Європейського суду з прав людини; 6) рішень, які передбачають вчинення дій щодо майна державної чи комунальної власності; 7) рішень про виселення та вселення фізичних осіб; 8) рішень, за якими боржниками є діти або фізичні особи, які визнані недієздатними чи цивільна дієздатність яких обмежена; 9) рішень про конфіскацію майна; 10) рішень, виконання яких віднесено цим Законом безпосередньо до повноважень інших органів, які не є органами примусового виконання та інших рішень, коло яких визначене чинним законодавством України [96]. Також слід зазначити, що приватний виконавець має право прийняти до виконання виконавчий документ та відкрити виконавче провадження в разі, якщо місце проживання, перебування боржника – фізичної особи, місцезнаходження боржника – юридичної особи або місцезнаходження майна боржника знаходиться в межах території, у якій розташований його виконавчий округ [57].

Попри різницю в колі виконавчих справ, у яких не можуть брати участь приватні виконавці, законодавець не визначає особливої різниці в обсязі їх повноважень. Законом України «Про виконавче провадження» закріплено обов'язки та права всіх виконавців, незалежно від того, державним чи приватним він є. Слід погодитися з думкою Д. В. Ляпіна про те, що така норма надає державним і приватним виконавцям рівні повноваження щодо примусового виконання рішень. Водночас винятком є

надані державним виконавцям додаткові повноваження під час примусового виконання рішень про стягнення аліментів, зокрема щодо застосування до боржників тимчасових обмежень. Причому рішення про стягнення аліментів можуть виконуватись як державними, так і приватними виконавцями. Тому саме розширення прав лише державних виконавців поставило їх у більш «привілейоване» становище. Автор пояснює це тим, що переважна кількість виконавчих проваджень про стягнення аліментів знаходиться в провадженні саме Державної виконавчої служби України [62].

Законодавство також з достатньою чіткістю визначає строки та підстави здійснення виконавчих дій. Відповідно до ст. 372 КАС України «Порядок виконання судових рішень в адміністративних справах» у разі необхідності спосіб, строки і порядок виконання можуть бути визначені в самому судовому рішенні [45]. Виконавець розпочинає примусове виконання рішення на підставі виконавчого документа: 1) за заявою стягувача про примусове виконання рішення; 2) за заявою прокурора в разі представництва інтересів громадянина або держави в суді; 3) якщо виконавчий документ надійшов від суду у випадках, передбачених законом; 4) якщо виконавчий документ надійшов від суду на підставі ухвали про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду (суду іноземної держави, інших компетентних органів іноземної держави, до повноважень яких належить розгляд цивільних чи господарських справ, іноземних чи міжнародних арбітражів) у порядку, встановленому законом; 5) у разі якщо виконавчий документ надійшов від Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів [96].

Конкретні терміни здійснення виконавчого провадження, залежать від рішень, які приймаються виконавцями з метою забезпечення реалізації судового рішення. Так, арешт на майно (кошти) накладається не пізніше

наступного робочого дня після його виявлення. Платіжні інструкції на примусове списання коштів або пред'явлення емітенту електронних грошей до погашення в обмін на грошові кошти надсилаються не пізніше наступного робочого дня після накладення арешту та в подальшому не пізніше наступного робочого дня з дня отримання інформації про наявність коштів/електронних грошей, що знаходяться на рахунках/електронних гаманцях [96].

У загальній сукупності виконавчий документ може перебувати в органах державної виконавчої служби рік і більше, але виконавчі дії повинні бути проведені протягом двох або шести місяців. Виключенням є строки вчинення виконавчих дій з виконання рішень про стягнення аліментів і періодичних платежів [73].

Ураховуючи викладене, Н. М. Грабар доречно зауважує, що проведена судово-правова реформа в Україні сприяла створенню ефективного механізму змішаного виконання рішень суду та рішень інших органів, основною метою якого стало надання стягувачу права вибору органу, котрий буде здійснювати примусове виконання, за винятком прямих вказівок у законі, що своєю чергою сприяє посиленню довіри населення до виконавців. Здійснюючи примусове виконання, державні та приватні виконавці забезпечують поновлення порушених прав фізичних та юридичних осіб. Дослідник наголошує на тому, що механізмом впливу під час здійснення примусового виконання судових рішень і рішень інших органів є примус, що санкціонований державою до зобов'язаних осіб, які прагнуть уникнути виконання своїх зобов'язань. Примусове виконання характеризується певним процесуальним порядком вчинення процесуальних дій для реалізації мети примусового виконання рішень суду та рішень інших органів, що своєю чергою сприяє ефективному поновленню порушених прав [22, с. 579].

Слід зазначити, що чинне законодавство доволі чітко формулює підстави, строки та порядок вчинення заходів із примусового виконання рішень суду з адміністративних справ, які вчиняються відповідними суб'єктами згідно встановленої компетенції.

Крім того, варто виокремити деяка недоліків. Зокрема, І. В. Ковбас та П. І. Крайній акцентують увагу на тому, що в програмних документах (Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів) зазначено, що чинна система виконання рішень є малоефективною. Автори підкреслюють, що Європейський суд з прав людини в рішеннях проти України найчастіше констатує порушення права на справедливий суд саме внаслідок невиконання рішень національних судів. Рівень виконання рішень судів та інших органів в Україні залишається вкрай низьким [44, с. 158]. Дослідники наголошують на відсутності алгоритму дій щодо примусового виконання рішень у виконавчому провадженні, неналежній взаємодії між судом і державними чи приватними виконавцями в ході застосування примусових заходів виконання рішень [44, с. 162]. Означене свідчить про недостатню ефективність сучасного механізму втілення судових рішень, зокрема в адміністративних справах.

Таким чином, проведений аналіз дає змогу дійти висновку, що сутність правового механізму примусового виконання судових рішень в адміністративних справах полягає в нормативному закріпленні впорядкованої та логічно послідовної сукупності дій уповноважених суб'єктів, які спрямовані на застосування примусових процесуальних засобів з метою забезпечення фактичного виконання судових рішень і завершеності правосуддя. Дія цього механізму поширюється не лише на фізичних та юридичних осіб, а й на суб'єктів владних повноважень, для яких виконання судових рішень є обов'язком публічно-правового характеру. Підставою для застосування механізму примусового виконання є

відсутність добровільного виконання рішення боржником у встановлений строк, що може виявлятися як у бездіяльності, так і в неналежному виконанні, незалежно від статусу такого боржника. Водночас участь суб'єктів владних повноважень у відповідних правовідносинах зумовлює певні особливості реалізації цього механізму. Зміст правового механізму примусового виконання судових рішень в адміністративних справах розкривається через такі його елементи: підстави відкриття виконавчого провадження, суб'єкти його здійснення, їх повноваження (зокрема, заходи примусового впливу та порядок їх застосування), а також правові наслідки вчинення відповідних дій. Причому щодо суб'єктів владних повноважень важливого значення набувають додаткові гарантії виконання судових рішень і механізми юридичної відповідальності.

Проблема невиконання судових рішень суб'єктами владних повноважень є системною загрозою принципу верховенства права й ефективності правосуддя. Обов'язковість судового рішення становить ключову гарантію реалізації права на судовий захист, однак на практиці органи державної влади та їх посадові особи нерідко ухиляються від його виконання або затягують цей процес. Така ситуація зумовлює необхідність чіткого визначення правових механізмів притягнення до відповідальності за відповідні порушення. Юридична відповідальність у цій сфері слугує не лише засобом реагування на правопорушення, а й інструментом забезпечення належного функціонування публічної влади. Вона охоплює різні види, зокрема: адміністративну, дисциплінарну, цивільно-правову та кримінальну, і має комплексний характер. Водночас наявні механізми її реалізації залишаються недостатньо ефективними, що потребує їх теоретичного осмислення та вдосконалення.

Юридична відповідальність – це особливий вид соціальної відповідальності, який передбачає юридичний обов'язок правопорушника зазнати примусового позбавлення певних соціальних благ чи цінностей

(матеріальних, духовних чи особистих), які належали йому до факту правопорушення. Автори до ознак юридичної відповідальності відносять такі: це один з видів державного примусу у формах каральних і правовідновлювальних заходів; це негативна реакція держави на правопорушення та суб'єкта, винного в його вчиненні; виникає лише за наявності правопорушення; здійснюється лише за умови встановлення складу правопорушення; має зовнішній характер; здійснюється компетентним органом відповідно до закону та з дотриманням певного процедурно-процесуального порядку й форм; полягає в обов'язку особи (правопорушника) зазнати певних втрат особистого, організаційного чи матеріального характеру [13]. А. Манькут зауважує, що юридична відповідальність є важливим елементом правового регулювання суспільних відносин, сутність якого полягає в цілеспрямованому впливі на поведінку індивідів за допомогою юридичних засобів. Завдяки цьому комплексному впливу стає можливим гідне впорядкування суспільних відносин, надання їм певної системності й стабільності, уникнення різких загострень соціальних конфліктів, максимально можливе втілення принципів соціальної справедливості. Існування права як регулятора суспільних відносин у всі часи обумовлюється саме необхідністю підтримувати правопорядок у неоднорідному, сповненому внутрішніх протиріч суспільстві задля запобігання будь-яким небажаним відхиленням від встановлених правил поведінки [65, с. 159].

Зазначене вище дає змогу дійти висновку, що юридична відповідальність суб'єктів владних повноважень за невиконання судових рішень – це встановлений нормами права обов'язок органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб зазнавати передбачених законом негативних правових наслідків у разі невиконання, несвоєчасного або неналежного виконання судових рішень, що набрали законної сили, який реалізується через застосування заходів державного

примусу з метою забезпечення обов'язковості судових рішень і гарантування ефективного судового захисту. Така відповідальність, з огляду на специфіку правового статусу суб'єктів, до яких вона застосовується, має низку особливостей:

- має публічно-правовий характер, оскільки пов'язана з діяльністю суб'єктів владних повноважень;
- характеризується спеціальним суб'єктним складом (органи публічного управління);
- може реалізовуватись у різних формах: дисциплінарній, адміністративній, кримінальній;
- поєднує відповідальність самого органу (як суб'єкта публічного права), а також персональну відповідальність посадових осіб;
- має підвищені гарантії застосування, зокрема через судовий контроль за виконанням рішень;
- спрямована не лише на покарання, а й на забезпечення фактичного виконання судового рішення;
- характеризується наявністю спеціальних процедур застосування заходів примусу;
- може ускладнюватися через особливості правового статусу окремих суб'єктів владних повноважень.

Розкриття змісту відповідальності суб'єктів владних повноважень за невиконання судових рішень передбачає врахування того, що законодавець передбачив гарантії, які мінімізують ризики такого невиконання. Так, відповідно до статті 382 КАС України, суд, який розглянув адміністративну справу як суд першої інстанції і ухвалив судове рішення, за письмовою заявою особи, на користь якої ухвалено судове рішення і яка не є суб'єктом владних повноважень, або за власною ініціативою може зобов'язати суб'єкта владних повноважень, не на користь якого ухвалене судове рішення, подати у встановлений судом строк звіт про виконання судового

рішення. В адміністративних справах з приводу обчислення, призначення, перерахунку, здійснення, надання, одержання пенсійних виплат, соціальних виплат непрацездатним громадянам, виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, виплат та пільг дітям війни, інших соціальних виплат, доплат, соціальних послуг, допомоги, захисту та пільг за письмовою заявою заявника суд зобов'язує суб'єкта владних повноважень, не на користь якого ухвалене судове рішення, подати звіт про виконання судового рішення [45]. Якщо судове рішення набрало законної сили, то відсутність матеріалів судової справи у зв'язку з їх витребуванням судом апеляційної або касаційної інстанції не перешкоджає розгляду заяви, крім випадку зупинення виконання судового рішення судом касаційної інстанції або зупинення виконавчого провадження. Відсутність виконавчого провадження з примусового виконання судового рішення не перешкоджає розгляду заяви. За письмовою заявою заявника суд під час ухвалення рішення може зобов'язати суб'єкта владних повноважень, не на користь якого ухвалене таке рішення, подати звіт про його виконання [45]. За наслідками розгляду зазначеного звіту (або в разі неподання останнього) суддя своєю ухвалою, серед іншого, може накласти на керівника суб'єкта владних повноважень, відповідального за виконання рішення, штраф у сумі від 20 до 40 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Половина зазначеного штрафу стягується на користь позивача, інша половина – до Державного бюджету України. Ухвала суду про накладення штрафу, що набрала законної сили, направляється для виконання до Державної виконавчої служби. Причому штраф не є альтернативою виконання рішення суду і його сплата не звільняє від обов'язку виконати рішення суду та подати звіт про його виконання. Варто зазначити, що повторне невиконання рішення суду або ненаправлення звіту тягне за собою повторне накладення штрафу [45; 116].

Відповідальність також передбачена Законом України «Про виконавче провадження». Зокрема, у ст. 75 визначено «відповідальність за невиконання рішення, що зобов'язує боржника вчинити певні дії, та рішення про поновлення на роботі». Так, у разі невиконання без поважних причин у встановлений виконавцем строк рішення, що зобов'язує боржника виконати певні дії, та рішення про поновлення на роботі виконавець виносить постанову про накладення штрафу на боржника – фізичну особу в розмірі 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, на посадових осіб – 200 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, на боржника – юридичну особу – 300 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та встановлює новий строк виконання. У разі повторного невиконання рішення боржником без поважних причин виконавець у тому самому порядку накладає на нього штраф у подвійному розмірі та звертається до органів досудового розслідування з повідомленням про вчинення кримінального правопорушення [96].

Крім того, слід урахувати ст. 76 Закону України «Про виконавче провадження», яка передбачає «відповідальність за невиконання законних вимог виконавця та порушення вимог цього Закону». Так, за невиконання законних вимог виконавця, порушення вимог цього Закону, зокрема за несвоєчасне подання або неподання звітів про відрахування із заробітної плати та інших доходів боржника, неподання або подання неправдивих відомостей про доходи і майновий стан боржника, ненадання боржником на вимогу виконавця декларації чи зазначення в декларації неправдивих відомостей або неповідомлення про зміну таких відомостей, неповідомлення боржником про зміну місця проживання (перебування) чи місцезнаходження або місця роботи (отримання доходів), а також за неявку без поважних причин за викликом виконавця, винні особи несуть відповідальність відповідно до закону. За наявності ознак кримінального правопорушення в діях особи, яка умисно перешкоджає виконанню рішення

чи в інший спосіб порушує вимоги закону про виконавче провадження, виконавець складає акт про порушення і звертається до органів досудового розслідування з повідомленням про вчинення кримінального правопорушення [96].

Найбільш суворим видом відповідальності є кримінальна. Це – найжорсткіший вид юридичної відповідальності, який може бути застосовано до роботодавця. Обов’язково слід відзначити, що кримінальна відповідальність є заходом кримінально-правового впливу на фізичну особу, яка вчинила злочин, і процесуально передбачає наявність обвинувального вироку, що набрав чинності. Кримінальній відповідальності притаманні осуд, покарання, судимість. У межах кримінальної відповідальності реалізуються примусові заходи медичного характеру, примусові заходи виховного характеру, примусове лікування, спеціальна конфіскація. З урахуванням цього має проводитися кримінально-правова політика держави як на рівні законотворчості, так і на рівні застосування кримінального законодавства [19, с. 467–468]. У досліджуваному контексті слід вказати ст. 382 Кримінального кодексу України, яка передбачає більш сувору відповідальність за невиконання судового рішення. Так, умисне невиконання вироку, рішення, ухвали, постанови суду, що набрали законної сили, або перешкоджання їх виконанню карається штрафом від п’ятисот до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк до трьох років. Ті самі дії, вчинені службовою особою, караються штрафом від семисот п’ятдесяти до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк до п’яти років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років [51]. Крім того, Кримінальним кодексом України визначено, що дії, передбачені ч. 1 або 2 цієї статті, вчинені службовою особою, яка займає відповідальне чи особливо відповідальне становище, або особою, раніше судимою за злочин,

передбачений цією статтею, або якщо вони заподіяли істотну шкоду охоронюваним законом правам і свободам громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам юридичних осіб, караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років [51]. Ю. Сущенко підкреслив, що цікавими для розкриття складу злочину, передбаченого ст. 382 КК України, є висновки Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду, викладені в постанові від 26 лютого 2019 року в справі № 554/10478/15-к. На думку Верховного Суду, обов'язковою умовою настання відповідальності за невиконання судового рішення є наявність у цьому рішенні вимоги зобов'язального чи забороняючого характеру. Причому така вимога має стосуватися конкретного зобов'язаного суб'єкта, до відома якого своєчасно було доведено відповідний обов'язок за рішенням суду. Залежно від характеру такої вимоги, невиконання судового рішення може виявлятися у бездіяльності зобов'язаної особи або у вчиненні дій, які прямо заборонені в самому судовому рішенні. Стосовно ж відповідного обов'язкового припису, який міститься в судовому рішенні, то він може вимагати як певної одноразової дії, так і багаторазового виконання чи тривалого утримання від вчинення певних дій. Для встановлення факту умисного невиконання судового рішення має важливе значення з'ясування питання про наявність реальної можливості його виконати [116].

Окремо варто розглянути дисциплінарну відповідальність, яка може бути застосована щодо окремих державних службовців. Дисциплінарна відповідальність – це один з видів юридичної відповідальності, який полягає в обов'язку працівника, що порушив трудову дисципліну, понести покарання, передбачене нормами трудового законодавства. Особливість дисциплінарної відповідальності полягає в застосуванні стягнень суб'єктом трудових правовідносин, а саме роботодавцем, тому дисциплінарна

відповідальність є одним з виявів владних повноважень роботодавця стосовно працівника, що уклав з ним трудовий договір [66, с. 321]. Питання дисциплінарної відповідальності державних службовців досить змістовно врегульовано Законі України «Про державну службу», питання ж дисциплінарної відповідальності окремих категорій державних службовців може бути врегульовано на рівні спеціальних актів, серед яких Дисциплінарний статут Національної поліції України. Так, згідно зі ст. 64 «Про державну службу», за невиконання або неналежне виконання посадових обов'язків, визначених цим Законом та іншими нормативно-правовими актами у сфері державної служби, посадовою інструкцією, а також порушення правил етичної поведінки та інше порушення службової дисципліни державний службовець притягається до дисциплінарної відповідальності в порядку, встановленому цим Законом. Для державних службовців можуть встановлюватися особливості притягнення до дисциплінарної відповідальності у випадках, визначених законом. Підставою для притягнення державного службовця до дисциплінарної відповідальності є вчинення ним дисциплінарного проступку, тобто протиправної винної дії або бездіяльності чи прийняття рішення, що полягає в невиконанні або неналежному виконанні державним службовцем своїх посадових обов'язків та інших вимог, встановлених цим Законом та іншими нормативно-правовими актами, за яке до нього може бути застосоване дисциплінарне стягнення [96].

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що правосуддя в адміністративних справах набуває реального змісту лише за умови належного виконання судових рішень, а отже, правовий механізм їх примусового виконання є не допоміжним, а системоутворюючим елементом гарантування прав і свобод. Його сутність полягає в нормативно впорядкованій та функціонально узгодженій сукупності засобів, процедур і повноважень, спрямованих на забезпечення фактичної реалізації судового

акта, незалежно від волі боржника. Водночас ефективність цього механізму безпосередньо залежить від його здатності впливати не лише на приватних осіб, а й на суб'єктів владних повноважень, для яких обов'язковість судового рішення є виявом принципу підконтрольності публічної влади праву. У цьому контексті юридична відповідальність суб'єктів владних повноважень за невиконання судових рішень постає як невід'ємний елемент зазначеного механізму, що забезпечує його ефективність і завершеність. Вона виконує не лише каральну, а й превентивну та гарантійну функції, слугуючи інструментом забезпечення належного врядування та дисциплінованості публічної адміністрації. Поєднання різних видів відповідальності з механізмами судового контролю та виконавчого провадження формує комплексну модель впливу на поведінку суб'єктів владних повноважень.

Висновки до розділу 2

Зазначено, що публічно-правовий спір є досить широкою категорією, оскільки охоплює різні види правових конфліктів у сфері публічного права, але не всі з них безпосередньо пов'язані з реалізацією управлінських функцій держави. У межах представленого дослідження зосереджено увагу саме на тих правовідносинах, що виникають у процесі здійснення публічного управління і стосуються взаємодії особи (фізичної) із суб'єктами владних повноважень. У такому контексті більш точним є використання поняття адміністративно-правового спору, яке дозволяє акцентувати увагу саме на управлінській природі відповідних відносин та специфіці захисту прав людини в цій сфері, а отже, більш конкретно встановити предмет і підстави спору.

Встановлено, що адміністративно-правовий спір у контексті захисту прав людини у сфері публічного управління – це юридично значущий конфлікт між особою та суб'єктом владних повноважень, що виникає у зв'язку із здійсненням останнім управлінських функцій і пов'язаний із порушенням, обмеженням або оспорюванням прав, свобод чи законних інтересів особи та який підлягає вирішенню у встановленому законом порядку, зокрема відповідно до Кодексу адміністративного судочинства України.

Аргументовано, що підстави адміністративно-правового спору в контексті захисту прав людини у сфері публічного управління – це сукупність обставин, що свідчать про втручання суб'єкта владних повноважень у права, свободи чи інтереси особи та вказують на його неправомірність, у зв'язку з чим виникає потреба в судовому захисті. До таких підстав віднесено: неправомірні дії та/або бездіяльність органів державної влади; порушення суб'єктивних прав людини, які виникають у сфері публічного управління; порушення принципів належного врядування, що охоплює відсутність належного обґрунтування прийнятих рішень, їх непрозорість, а також застосування дискримінаційного підходу, що порушує засади рівності та пропорційності.

Констатовано, що предмет адміністративно-правового спору в контексті захисту прав людини у сфері публічного управління – це оспорюване в адміністративному судочинстві рішення, дія чи бездіяльність суб'єкта владних повноважень, що здійснюються в межах публічно-управлінських функцій і якими порушено або створено загрозу порушення прав, свобод чи законних інтересів особи. Наведене визначення дає можливість аргументувати, що предметом такого спору є: а) оскарження рішень суб'єктів владних повноважень (наприклад, відмова в наданні адміністративної послуги); б) оскарження дій або бездіяльності органів публічної влади; в) вимоги про зобов'язання вчинити певні дії (наприклад,

видати документ, зареєструвати право); г) вимоги про визнання протиправності рішень/дій/бездіяльності; д) відшкодування шкоди, завданої незаконними управлінськими рішеннями суб'єктів владних повноважень.

Доведено, що належне визначення та розуміння предмета й підстав адміністративно-правового спору має принципове значення для забезпечення ефективного захисту прав людини у сфері публічного управління. Саме ці категорії визначають межі судового розгляду, впливають на правильність юрисдикційної кваліфікації спору та обрання належних способів судового захисту. Водночас аналіз чинного законодавства та практики його застосування свідчить про наявність певних проблем, пов'язаних із неоднозначністю підходів до їх розуміння та застосування, що може ускладнювати доступ до правосуддя та знижувати ефективність судового захисту. Це виявляється, зокрема, у складнощах відмежування публічно-правових спорів від інших категорій справ, а також у формальному підході до оцінки обставин, які обумовлюють виникнення спору.

Виокремлено такі особливості адміністративно-процесуальної правосуб'єктності: по-перше, це юридична характеристика суб'єкта права як потенційного учасника процесуальних правовідносин. Відсутність або наявність правосуб'єктності є вирішальним фактором, який дає особі можливість брати участь у розгляді судових справ в тій чи іншій ролі або обмежує її в цьому; по-друге, має високий ступінь формальної визначеності, адже її зміст, структура та особливості повністю регламентовані нормами КАС України; по-третє, правосуб'єктність слугує поєднанням двох взаємопов'язаних елементів: 1) адміністративно-процесуальної правоздатності – реальна здатність фізичної або юридичної особи мати встановлені законодавством процесуальні права та нести покладені на неї процесуальні обов'язки в межах адміністративного судочинства; 2) адміністративно-процесуальної дієздатності – фактична здатність

реалізовувати, здійснювати фізичною або юридичною особою надані їй законодавством процесуальні права, а також виконувати покладені на неї процесуальні обов'язки в межах адміністративного судочинства.

Встановлено, що адміністративно-процесуальна правосуб'єктність учасників адміністративного процесу в справах щодо захисту прав людини в публічному управлінні – це характеристика фізичних та юридичних осіб, як потенційних та фактичних учасників відповідних адміністративно-процесуальних правовідносин, що складається з реальної здатності мати й нести процесуальні права та обов'язки, а також реалізовувати, здійснювати останні в установленому законодавством процесуальному порядку в межах адміністративного судочинства.

Зауважено, що положеннями КАС України встановлено низку спеціальних вимог до правосуб'єктності сторін адміністративної справи, які полягають у такому: 1) чіткому визначенні осіб, які можуть бути позивачами та відповідачами відповідно; 2) виділенні окремих спірних правовідносин, у яких процесуальні права й обов'язки позивача та/або відповідача покладаються на конкретних суб'єктів права та владних повноважень.

Констатовано, що адміністративно-процесуальна правосуб'єктність третіх осіб прямо залежить від факту початку судового процесу. Якщо сторони мають можливість ініціювати розгляд тієї чи іншої справи, то треті особи набувають і реалізують свої процесуальні права й обов'язки виключно в межах уже розпочатого адміністративного процесу, а також за наявності підстав їх залучення, реального відношення до предмета спору та процесуального рішення суду.

Обґрунтовано, що адміністративно-процесуальна правосуб'єктність учасників судового адміністративного процесу під час розгляду адміністративної справи щодо захисту прав людини в публічному управлінні має загальну модель, а також спеціальні варіації детерміновані

конкретною роллю фізичної або юридичної особи в процесі. Сторони справи, треті особи, спеціально уповноважені органи, представники та інші учасники процесу мають власні моделі правосуб'єктності, що визначає обсяг наданих їм прав та обов'язків, а також порядок їх реалізації. Зауважено, що досліджене питання загалом не виділяється в положеннях чинного КАС України. Причому справи щодо захисту прав людини в публічному управлінні на сьогодні є актуальною та специфічною категорією публічно-правових спорів. Зазначене потребує виділення порядку їх розгляду як окремого, специфічного різновиду адміністративних справ, а також уточнення специфіки адміністративно-процесуальної правосуб'єктності учасників останніх.

Сформульовано висновок про те, що сутність правового механізму примусового виконання судових рішень в адміністративних справах полягає в нормативному закріпленні впорядкованої та логічно послідовної сукупності дій уповноважених суб'єктів, які спрямовані на застосування примусових процесуальних засобів з метою забезпечення фактичного виконання судових рішень і завершеності правосуддя. Водночас дія цього механізму поширюється не лише на фізичних та юридичних осіб, а й на суб'єктів владних повноважень, для яких виконання судових рішень є обов'язком публічно-правового характеру. Підставою для застосування механізму примусового виконання є відсутність добровільного виконання рішення боржником у встановлений строк, що може виявлятися як у бездіяльності, так і в неналежному виконанні, незалежно від статусу такого боржника. Водночас участь суб'єктів владних повноважень у відповідних правовідносинах зумовлює певні особливості реалізації цього механізму. Зміст правового механізму примусового виконання судових рішень в адміністративних справах розкривається через такі його елементи, як: підстави відкриття виконавчого провадження, суб'єкти його здійснення, їх повноваження (зокрема, заходи примусового впливу та порядок їх

застосування), а також правові наслідки вчинення відповідних дій. Причому щодо суб'єктів владних повноважень важливого значення набувають додаткові гарантії виконання судових рішень і механізми юридичної відповідальності.

З'ясовано, що юридична відповідальність суб'єктів владних повноважень за невиконання судових рішень – це встановлений нормами права обов'язок органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб зазнавати передбачених законом негативних правових наслідків у разі невиконання, несвоєчасного або неналежного виконання судових рішень, що набрали законної сили, який реалізується через застосування заходів державного примусу з метою забезпечення обов'язковості судових рішень і гарантування ефективного судового захисту. Така відповідальність, з огляду на специфіку правового статусу суб'єктів, до яких вона застосовується, має низку особливостей: має публічно-правовий характер, оскільки пов'язана з діяльністю суб'єктів владних повноважень; характеризується спеціальним суб'єктним складом (органи публічного управління); може реалізовуватись у різних формах: дисциплінарній, адміністративній, кримінальній; поєднує відповідальність власне органу (як суб'єкта публічного права), а також персональну відповідальність посадових осіб; має підвищені гарантії застосування, зокрема через судовий контроль за виконанням рішень; спрямована не лише на покарання, а й на забезпечення фактичного виконання судового рішення; характеризується наявністю спеціальних процедур застосування заходів примусу; може ускладнюватися через особливості правового статусу окремих суб'єктів владних повноважень.

Констатовано, що правосуддя в адміністративних справах набуває реального змісту лише за умови належного виконання судових рішень, а відтак правовий механізм їх примусового виконання є не допоміжним, а системоутворюючим елементом гарантування прав і свобод. Його сутність

полягає в нормативно впорядкованій і функціонально узгодженій сукупності засобів, процедур та повноважень, спрямованих на забезпечення фактичної реалізації судового акта, незалежно від волі боржника. Водночас ефективність цього механізму безпосередньо залежить від його здатності впливати не лише на приватних осіб, а й на суб'єктів владних повноважень, для яких обов'язковість судового рішення є виявом принципу підконтрольності публічної влади. У цьому контексті юридична відповідальність суб'єктів владних повноважень за невиконання судових рішень постає як невід'ємний елемент зазначеного механізму, що забезпечує його дієвість і завершеність. Вона виконує не лише каральну, а й превентивну та гарантійну функції, слугуючи інструментом забезпечення належного врядування та дисциплінованості публічної адміністрації. Поєднання різних видів відповідальності з механізмами судового контролю та виконавчого провадження формує комплексну модель впливу на поведінку суб'єктів владних повноважень.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ У СФЕРІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

3.1. Європейські стандарти адміністративної юстиції та їх імплементація в національну судову систему України

В умовах євроінтеграційного поступу України питання гармонізації національної правової системи з європейськими стандартами набуває системного та пріоритетного характеру. Чільне місце в цьому процесі посідає сфера адміністративної юстиції, яка забезпечує судовий контроль за діяльністю публічної влади та ефективний захист прав і свобод людини. Саме тому імплементація європейських стандартів у цій галузі слугує не лише міжнародно-правовим зобов'язанням України, а й об'єктивною необхідністю зміцнення принципу верховенства права та підвищення якості функціонування національної судової системи.

Процес європейської інтеграції України вимагає оновлення національної адміністративної доктрини та ставить на порядок денний адаптацію адміністративного законодавства України до вимог Європейського Союзу. Цей процес є поступовим і передбачає приведення українських законів і нормативних актів у відповідність до *acquis* ЄС. Аналіз сучасного стану та перспектив розвитку адміністративної юстиції в Україні стає важливим завданням як у теорії, так і на практиці. Одним з ключових завдань на сучасному етапі розвитку України є створення незалежної та справедливої судової системи, без якої неможливо забезпечити верховенство права та демократичну державу, а також провести необхідні правові, економічні й соціальні реформи [136]. А. Бабіч та

А. Берлач зазначають, що зміна системи адміністративного судочинства є важливою з кількох причин. По-перше, Україна як держава, що прагне європейської інтеграції, повинна дотримуватися стандартів і принципів Європейського Союзу у сфері адміністративного судочинства. Це необхідно для забезпечення верховенства права, формування довіри з боку міжнародної спільноти, а також сприяння розвитку бізнесу й залученню іноземних інвестицій. Адаптація системи адміністративного судочинства України до вимог ЄС дозволяє наблизити національну систему до європейських стандартів правосуддя, що своєю чергою сприяє співпраці з іншими державами-членами ЄС, підвищує міжнародну довіру та забезпечує виконання міжнародних зобов'язань України. По-друге, це є важливим кроком у контексті захисту прав людини. Це питання має особливе значення для України, оскільки станом на 2022 рік вона посідає третє місце за кількістю заяв, поданих до Європейського суду з прав людини. По-третє, реформування системи адміністративного судочинства сприяє підвищенню довіри громадськості до судової системи загалом. Якщо громадяни сприймають судову систему як незалежну, справедливу й ефективну, вони охочіше користуються судовими механізмами для захисту своїх прав та інтересів. По-четверте, це має важливе значення для сталого економічного розвитку. Ефективне адміністративне правосуддя є важливим елементом формування сприятливого бізнес-середовища. Чіткі, прозорі та оперативні процедури розгляду адміністративних справ сприяють зменшенню бюрократичних бар'єрів, захисту прав підприємців і залученню іноземних інвестицій [136].

У грудні 2024 року в співпраці з «Юридичною газетою» було проведено додаткове дослідження під назвою «Барометр справедливості правосуддя – 2024». У ньому взяли участь представники 22 юридичних фірм та окремі юристи. Метою дослідження було виявлення найпоширеніших проблем у судовій системі. Респондентів попросили

оцінити частоту порушень права на справедливий суд на основі семи ключових критеріїв, використовуючи шкалу від 1 до 5, де 1 означав «дуже рідко» (менше 25 % випадків), а 5 – «дуже часто» (більше 75 % випадків). Результати вказують на серйозні проблеми в судовій системі, які безпосередньо впливають на дотримання права на справедливий суд [134]:

1) порушення презумпції невинуватості: це спостерігається на системному рівні, причому 55 % опитаних адвокатів заявляють, що стикаються з цим «дуже часто», а ще 38 % повідомляють про це «часто». Це вказує на глибоко вкорінену проблему в підходах до кримінального переслідування та судового провадження, що суперечить європейським стандартам правосуддя;

2) недостатнє обґрунтування для досудового утримання під вартою. Ще одним критичним питанням є обґрунтованість досудового утримання під вартою. 37,5 % адвокатів повідомили, що суди «дуже часто» не надають достатнього обґрунтування для застосування цього запобіжного заходу, тоді як ще 35 % описали цю практику як «часту». Лише 5 % респондентів рідко стикалися з цією проблемою;

3) судова упередженість. 42,5 % опитаних адвокатів повідомили, що стикаються з цим явищем «дуже часто», тоді як 35 % вказали, що стикаються з ним «часто». Це створює серйозні ризики для реалізації принципів неупередженого та незалежного правосуддя;

3) вплив правової невизначеності на судові рішення. Результати опитування щодо впливу правової невизначеності на судові рішення підкреслюють значну роль, яку цей фактор відіграє в судовому процесі. Понад 35 % респондентів зазначили, що правова невизначеність має суттєвий вплив на судові рішення, що свідчить про системні проблеми в правовій сфері, де не завжди існує чітка правова база для прийняття обґрунтованих рішень. Крім того, 23 % респондентів заявили, що правова невизначеність часто впливає на судові рішення;

4) невинувачені затримки в судових справах. Необґрунтовані затримки судових проваджень залишаються серйозною проблемою в системі правосуддя: 58% опитаних адвокатів повідомили, що часто або дуже часто стикаються з цією проблемою. Це свідчить про системну неефективність судових процесів, що призводить до затримок у вирішенні справ та порушень принципу розумного строку судового розгляду;

5) порушення права на захист. 52,5 % респондентів вказали, що ця проблема трапляється часто або дуже часто. Високий рівень таких порушень підриває основоположні принципи справедливого суду та збільшує ризик упереджених рішень [134].

Що ж стосується України в умовах сьогодення, то ключовими проблемами, які заважають повноцінній інтеграції європейських стандартів адміністративної юстиції, є такі:

- 1) системне невиконання Україною рішень ЄСПЛ;
- 2) формальне застосування практики ЄСПЛ, адже його рішення використовуються без належного аналізу їх змісту й релевантності до конкретних обставин справи;
- 3) недотримання розумних строків розгляду справ, що, зокрема, обумовлено веденням бойових дій і браком кадрів;
- 4) порушення принципу рівності сторін у спорах з органами державної влади, адже, попри всі конституційні та міжнародні гарантії, в Україні залишається де-факто процесуальна перевага суб'єктів владних повноважень;
- 5) недостатній рівень обґрунтування судових рішень, оскільки судові акти не завжди містять належну оцінку аргументів сторін;
- 6) обмежена ефективність адміністративного судового контролю, оскільки суди уникають глибокого контролю дискреції органів влади;
- 7) обмежений фактичний доступ до правосуддя для окремих груп населення, особливо тих, що знаходяться на окупованих територіях.

Зазначимо, що європейські стандарти та принципи здійснення правосуддя, зокрема адміністративної юстиції, закріплені в низці міжнародних документів. Так, передусім варто вказати Європейську конвенцію з прав людини, зокрема статті 6 та 13. Так, відповідно до статті 6, кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, – коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя. Своєю чергою стаття 13 визначає, що кожен, чий права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження [48].

Далі доцільно вказати Хартію основних прав Європейського Союзу, яка об'єднує основні права кожного, хто проживає в ЄС. Його було запроваджено для забезпечення узгодженості та ясності прав, встановлених у різний час та по-різному в окремих державах-членах ЄС. Хартія визначає повний спектр громадянських, політичних, економічних і соціальних прав, що ґрунтуються на: основні права та свободи, визнані Європейською конвенцією з прав людини; конституційні традиції держав-членів ЄС, наприклад, давні гарантії захисту прав, що існують у загальному праві та конституційному праві Великої Британії та інших держав-членів ЄС. У

ст. 47 Хартії зазначено, що кожна людина, чії права та свободи, гарантовані законодавством Європейського Союзу, порушені, має право на ефективний засіб правового захисту перед судом відповідно до умов, встановлених цією статтею. Кожна людина має право на справедливий та відкритий судовий розгляд у відповідні терміни незалежним і неупередженим судом, раніше створеним законом. Кожен має мати можливість отримати пораду, захист і представництво. Правова допомога надається тим, кому не вистачає ресурсів, оскільки така допомога необхідна для забезпечення ефективного доступу до правосуддя [126].

Вартий уваги Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, відповідно до якого кожна держава, яка бере участь у цьому Пакті, зобов'язується поважати й забезпечувати всім перебуваючим у межах її території та під її юрисдикцією особам права, визнані в цьому Пакті, без будь-якої різниці щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження чи іншої обставини [71]. У ст. 14 пакту йдеться, що кожен має право під час розгляду будь-якого пред'явленого йому кримінального обвинувачення як мінімум на такі гарантії на основі цілковитої рівності: а) бути терміново і докладно повідомленим мовою, яку він розуміє, про характер і підставу пред'явленого йому обвинувачення; б) мати достатній час і можливості для підготовки свого захисту і спілкуватися з обраним самим ним захисником; с) бути судженим без невинуватної затримки; d) бути судженим в його присутності і захищати себе особисто або за посередництвом обраного ним захисника; якщо він не має захисника, бути повідомленим про це право і мати призначеного йому захисника в будь-якому разі, коли інтереси правосуддя того вимагають, безплатно для нього в усякому такому випадку, коли в нього немає достатньо коштів для оплати цього захисника; е) допитувати свідків, які дають проти нього показання, або мати право на те, щоб цих свідків було допитано, і мати

право на виклик і допит його свідків на тих самих умовах, які існують для свідків, що дають показання проти нього; f) користуватися безплатною допомогою перекладача, якщо він не розуміє мови, використовуваної в суді, або не говорить цією мовою; g) не бути приневоленим до давання свідчень проти самого себе чи до визнання себе винним [71].

У сфері належного адміністративного провадження важливими є акти «м'якого права». Серед них – рекомендації Комітет міністрів Ради Європи, зокрема Recommendation Rec(2004)20 щодо судового перегляду адміністративних актів і Recommendation CM/Rec(2007)7 про належне адміністрування. Вони деталізують стандарти доступу до суду, ефективності процедур і виконання рішень. Особливої уваги заслуговує Рекомендація CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки. У розділі 1 документа зазначено, що метою забезпечення незалежності судової влади є гарантування кожній особі основоположного права на розгляд справи справедливим судом лише на законній підставі та без будь-якого стороннього впливу. Незалежність суддів гарантується незалежністю судової влади загалом. Це є основним принципом верховенства права. Судді повинні мати необмежену свободу щодо неупередженого розгляду справ відповідно до законодавства та власного розуміння фактів. Судді повинні мати достатні повноваження та змогу їх здійснювати для виконання своїх обов'язків, підтримання юрисдикції та гідності суду. Юрисдикція судді повинна поширюватися на будь-яку особу, причетну до справи, зокрема на державні органи або їх представників. Незалежність суддів і судової влади мають гарантуватися Конституцією або бути закріплені на найвищому правовому рівні держав-членів. На законодавчому рівні мають бути встановлені більш конкретні норми [107]. Розділом V рекомендацій встановлено, що дієвість суддів та судової системи – необхідна умова для захисту прав кожної особи, виконання вимог ст. 6 Конвенції 995_004,

правової визначеності та віри громадськості у верховенство права. Дієвістю є прийняття якісних рішень упродовж розумного строку після справедливого розгляду справ. Судді зобов'язані забезпечувати ефективне управління справами, за які вони несуть відповідальність, включаючи виконання рішень, які входять до їх юрисдикції. Органи влади, які відповідають за організацію та функціонування судової системи, зобов'язані забезпечувати суддям умови, що дають їм змогу виконувати свою місію та досягати ефективності, захищаючи й поважаючи незалежність і неупередженість суддів [107].

У рекомендаціях Європейської комісії з питань ефективності правосуддя (2022) пропагується адміністративна медіація як інструмент покращення відносин між особами й органами державної влади. У них підкреслюється потенціал медіації для досягнення справедливих, своєчасних та економічно ефективних результатів, одночасно полегшуючи навантаження на суди. У них міститься заклик до чіткої правової бази, раннього втручання, професіоналізації медіаторів, достатнього державного фінансування та міцніших зв'язків між медіацією та адміністративним провадженням. У рекомендаціях зазначається, що адміністративна медіація сприяє діалогу між особами та органами державної влади, що призводить до покращення адміністративних відносин; вона підвищує ефективність та якість правосуддя, забезпечуючи рішення, прийнятні для обох сторін, часто відносно швидко та з відносно меншими витратами, ніж офіційні судові процедури; слугує засобом запобігання правовим спорам, відіграючи роль, що доповнює роль судів [142].

Проведений у роботі аналіз дає змогу дійти висновку, що міжнародні стандарти адміністративного правосуддя формують цілісну та багаторівневу систему вимог до організації й функціонування судового захисту. Ця система ґрунтується на поєднанні процесуальних гарантій справедливого суду та інституційних вимог до судової влади. Вона передбачає не лише

формальне закріплення прав, а й забезпечення їх практичної та ефективної реалізації, включаючи реальний доступ до суду, можливість бути почутим, рівність сторін, розгляд справи незалежним і безстороннім судом упродовж розумного строку та обов'язковість виконання судових рішень. Водночас сучасні підходи розширюють класичне розуміння адміністративного правосуддя, акцентуючи увагу на його орієнтації на людину, доступності, інклюзивності та ранньому вирішенні спорів. Отже, міжнародні стандарти адміністративного правосуддя слід розглядати не як сукупність окремих норм, а як інтегровану модель, спрямовану на забезпечення верховенства права, ефективного судового захисту й довіри до публічної влади.

Аналіз наведених вище міжнародних документів дає змогу виокремити такі найбільш важливі стандарти, принципи здійснення правосуддя, зокрема адміністративного. Так, передусім, хотілося б звернути увагу на принцип *fair trial* (справедливий суд). Право на справедливий суд гарантує належне здійснення судового провадження. Воно не означає, що суд зобов'язаний ухвалити рішення на користь чи погодитися з позицією фізичної особи-позивача. Ідеться про те, що суд повинен дотримуватися встановлених процедур і забезпечувати рівне ставлення до всіх сторін, аби розгляд справи був неупередженим і ефективним незалежно від його результату. Забезпечення такого розгляду неможливе без прозорості, надійної та ефективної роботи судів. Основні елементи права на справедливий суд поширюються на всі судові органи. Ці елементи умовно поділяються на дві групи: 1) вимоги до суду – суд має бути створений на підставі закону, а судді повинні бути незалежними й безсторонніми; 2) вимоги до процедури – судовий процес має бути організований так, щоб особи мали реальний доступ до правосуддя та можливість повноцінно брати участь у розгляді справи на рівних умовах з опонентом [145]. С. С. Вітвіцький та А. В. Червінчук зазначають, що міжнародні стандарти справедливого суду слугують визначальним орієнтиром розвитку адміністративного

судочинства України та важливим інструментом забезпечення ефективного судового контролю за діяльністю органів публічної влади. Їх імплементація сприяє посиленню процесуальних гарантій у публічно-правових спорах, утвердженню принципів верховенства права, пропорційності та належної правової процедури, а також підвищенню якості мотивування судових рішень. Водночас реалізація цих стандартів у національній судовій практиці залишається складним і динамічним процесом, що ускладнюється системними проблемами функціонування судової влади та викликами, зумовленими правовим режимом воєнного стану. За таких умов особливого значення набуває роль адміністративних судів як механізму захисту прав особи у відносинах з державою та чинника зміцнення довіри до публічної влади. Подальше вдосконалення адміністративного судочинства України має ґрунтуватися на послідовному застосуванні міжнародних стандартів справедливого суду з урахуванням національної специфіки й актуальних суспільних потреб [15].

Попри поточні судові реформи, проблема порушень права на справедливий суд залишається невирішеною. Водночас існують реальні можливості для змін. Запровадження сучасних технологій, зокрема алгоритмічного аналізу порушень і поширення відповідної інформації, може сприяти підвищенню прозорості судових процесів. Автоматизований розподіл справ і цифрові бази даних судової практики здатні допомогти у виявленні системних порушень та підвищенні об'єктивності судочинства. Роль громадянського суспільства в цій сфері залишається критично важливою. Незалежні спостерігачі, аналітичні центри, журналісти та юристи не лише документують порушення, а й активно сприяють їх усуненню. Зокрема, юристи неодноразово зазначали, що після початку моніторингу ІАС ISHR суди почали уважніше дослухатися до позиції захисту та частіше надавати адвокатам можливість подавати клопотання. Звіти та інші матеріали, підготовлені експертами моніторингової місії щодо

порушень права на справедливий суд, використовуються в апеляційних і касаційних судах, зокрема для аналізу випадків неналежного застосування норм ЄСПЛ та його практики, а також у судах інших держав. Ці матеріали також подаються до Європейський суд з прав людини та інших іноземних судових інституцій для відображення реального стану дотримання права на справедливий суд в Україні. Вони активно використовуються юристами-практиками, які захищають право на справедливий суд. Участь громадськості, своєю чергою, забезпечує дотримання принципу прозорості в судовому процесі [134].

Таким чином, принцип справедливого суду (fair trial) у праві Європейського Союзу має автономний характер і розглядається як загальний принцип права, що підлягає застосуванню навіть за відсутності прямого нормативного закріплення. У праві ЄС цей принцип функціонує передусім як стандарт і гарантія ефективного судового захисту, оскільки охоплює не лише вимоги до належної процедури, а й забезпечення реальної можливості захисту прав. У цьому контексті визначальним є не формальний доступ до суду, а його практична ефективність, включаючи можливість оскарження актів інституцій ЄС та дій держав-членів під час застосування права Союзу. Зміст принципу поєднує інституційні й процесуальні елементи: до перших належать незалежність і безсторонність суду, а також гарантії від зовнішнього впливу; до других – право бути вислуханим, рівність сторін, доступ до матеріалів справи та обов'язок суду належним чином мотивувати свої рішення.

Фундаментальний принцип, на якому базується право на справедливий суд, полягає в тому, що кожна людина повинна вважатися невинною, доки її провина не буде доведена. Але на практиці це право підривається багатьма способами. З обвинуваченими часто поводяться як зі злочинцями ще до того, як вони почнуть судитися, наприклад, коли правоохоронці проводять парадом заарештованих людей у громадських

місцях, щоб їх могли сфотографувати засоби масової інформації – це також відомо як «прогулянки злочинців» або вимога до обвинувачених носити запобіжні заходи, які створюють враження небезпечної особи. Презумпцію невинуватості також підриває масове спостереження, використання штучного інтелекту для складання профілю, примусова поліцейська практика та досудове утримання під вартою. Це відповідальність держави довести, що чиясь провина є такою, а не той, кого обвинувачують у злочині, – свою невинуватість. Так само, це відповідальність держави довести, що когось слід затримати. Людей не слід примушувати до зізнання в злочині або до самообвинувачення за допомогою жорстоких методів допиту або погроз посилення покарання за дотримання основних прав. Загалом якщо хтось скористається своїм правом на мовчання, це не повинно використовуватися як доказ вини або як підстава для поміщення його під варту, і його також не слід карати за це [148].

Важливий принцип-стандарт правосуддя, орієнтованого на людину, полягає в тому, що особи повинні мати можливість отримувати допомогу тоді й там, де вона їм необхідна. Відповідно, системи адміністративного правосуддя мають забезпечувати чіткі, інклюзивні та зрозумілі шляхи доступу до правосуддя для осіб, які стикаються з проблемами у взаємодії з державними органами чи під час отримання публічних послуг. Для досягнення цієї мети доступ до правосуддя має бути багатовимірним. Підходи «єдиної точки входу» (one-stop shop) або «жодних неправильних дверей» (no wrong door) покликані гарантувати, що особу не буде відвернуто від звернення чи безпідставно перенаправлено між установами. Інформація, консультації та допомога повинні надаватися простою мовою, у доступних форматах і кількома мовами, а також бути адаптованими до різних можливостей і потреб користувачів. Цифрові платформи здатні спростити доступ до правосуддя, однак мають доповнюватися офлайн-послугами, щоб уникнути посилення цифрової ізоляції. Системи правосуддя

повинні враховувати потреби груп, які зазнають структурних або міжсекційних обмежень, забезпечуючи відповідні пристосування для осіб з інвалідністю, людей похилого віку, мігрантів та інших вразливих категорій. Водночас підходи до реалізації цих стандартів істотно відрізняються залежно від держави. Так, у Франції, з огляду на те, що принципи публічної служби виводяться з принципу рівності всіх громадян перед законом, Державна рада Франції традиційно виходить з того, що користувачі публічних послуг не мають суб'єктивного права вимагати їх індивідуальної адаптації [142].

Підбиваючи підсумок представленого підрозділу дисертаційного дослідження, слід зазначити, що європейські стандарти адміністративної юстиції та їх імплементація в національну судову систему України становлять комплексну проблему, що охоплює не лише формальне наближення українського законодавства до європейських вимог, а й реальне забезпечення ефективного судового захисту в спорах особи з публічною адміністрацією. Основу цих стандартів становлять принципи верховенства права, доступу до суду, справедливого судового розгляду, незалежності й безсторонності суду, розумних строків провадження, рівності сторін, належного мотивування судових рішень та їх обов'язкового виконання.

Таким чином, напрямими імплементації відповідних стандартів в українські правові реалії є такі:

- по-перше, забезпечення обов'язкового та якісного застосування практики Європейського суду з прав людини;
- по-друге, посилення механізмів виконання судових рішень, що включає створення ефективних інструментів виконання рішень проти держави;
- по-третє, уніфікація судової практики, що включатиме розвиток механізмів забезпечення єдності правозастосування та правової визначеності;

- по-четверте, зменшення процесуального формалізму, що передбачає спрощення процедур розгляду окремих категорій справ та орієнтація на реальний доступ до правосуддя;

- по-п'яте, посилення судового контролю за дискрецією адміністрації – активне застосування принципу пропорційності й перевірки обґрунтованості рішень органів влади;

- по-шосте, системне підвищення кваліфікації суддів і юристів, що включатиме регулярне навчання стандартам Європейської конвенції з прав людини та практиці ЄСПЛ;

- по-сьоме, посилення цифровізації адміністративного судочинства.

Отже, імплементація європейських стандартів адміністративної юстиції в Україні потребує переходу від формального запозичення норм до їх послідовного й ефективного застосування на практиці.

3.2. Роль судової практики у формуванні правових позицій як показник якості адміністративного судочинства щодо захисту прав людини в публічному управлінні

Адміністративне судочинство як ключовий інструмент контролю за діяльністю суб'єктів владних повноважень не лише виконує функцію вирішення публічно-правових спорів, а й формує стандарти правозастосування, що визначають якість правової системи загалом. У цьому контексті вагому роль відіграє судова практика, яка забезпечує єдність підходів до тлумачення норм права та сприяє формуванню стабільних правових позицій. Судова практика слугує своєрідним індикатором рівня розвитку адміністративного судочинства, оскільки саме через узагальнення та систематизацію судових рішень відбувається вироблення правових підходів до вирішення типових і складних публічно-

правових спорів. Вона дозволяє оцінити не лише формальну відповідність рішень нормам законодавства, а й їхню здатність забезпечувати реальний та ефективний захист прав людини. Особливої актуальності це набуває в умовах динамічних змін у сфері публічного управління та необхідності адаптації правових механізмів до сучасних викликів.

Перш ніж з'ясувати сутність поняття «судова практика», слід розмежувати його з категорією «судовий прецедент». Так, О. Погрібний зазначає, що судовий прецедент – це вершина айсберга, його обирають, формулюють, підкреслюють. Це позиція, до якої всі потім звертаються як до «великого брата». Наприклад, рішення ВС щодо розірвання договору купівлі-продажу через несплату стало орієнтиром: усі подібні справи почали вирішуватись подібно. Судова практика – це щоденник судів, там усе: і повторювані мотиви, і суперечливі рішення, і навіть нестиківки. Це – «температура» судової системи, яку важливо моніторити, аби розуміти, як реально працює право. Прецедент може змінити судову практику – один винятковий випадок здатен зрушити рутину. Іноді навіть революційно. Ось приклад: раніше суди часто відмовляли в розірванні договору оренди через війну. Але після одного рішучого рішення ВС – позиція змінилася. Судова практика підлаштувалася під нову реальність. Крім того, судова практика допомагає формувати стратегію – адвокати зазвичай починають саме з аналізу практики: шукають схожі справи, оцінюють ймовірність успіху. Прецедент – це ціль, а практика – маршрут. У прецедента – сила формулювання, його рішення не лише приймається, а й розписується настільки чітко, щоб інші могли застосовувати формулу буквально. Наприклад, «у разі відсутності офіційного доходу розрахунок аліментів здійснюється з урахуванням середньої зарплати по регіону» [88]. Тут уже не пофантазуєш. О. Дашковська зазначає, що в межах кожної правової системи держав – членів Європейського Союзу склалося власне уявлення про сутність судового прецеденту, судової практики, їх роль у регулюванні

суспільних відносин через історичні, національні, державно-правові та інші чинники. Проте значення прецеденту як джерела права в цих країнах характеризується спільною ознакою: судовий прецедент має переважно переконливу силу. Водночас відбуваються зворотні процеси: якщо в країнах загального права посилюється роль закону як джерела права, то в інших державах – членах ЄС зростає роль судових органів у процесі правового регулювання. Спостерігаються поступове взаємопроникнення, конвергенція романо-германського права та англосаксонського, що супроводжується підвищенням ролі та значення судового прецеденту в переважній більшості держав – членів ЄС. Це обумовлено спільністю історичних коренів обох систем: вони випливають із римського права і того правового порядку, який встановився згодом у Європі, а також аксіоми про належність складових частин до єдиного права, яке є загальноцивілізаційним надбанням [24].

М. М. Бедрій та М. В. Сирко дійшли висновку, що правовий прецедент і судова практика мають значний потенціал у процесі модернізації як адміністративного права загалом, так і системи його джерел зокрема. Гнучкість, точність, динамічність – риси, які необхідні сучасним адміністративно-правовим нормам, і згадані джерела права здатні їх посилити. Перебуваючи на перехідному етапі реформування адміністративного права України (від заперечення можливості надання правовому прецеденту статусу його джерела до повноцінного застосування норм прецедентного походження), законодавець, юридичне професійне середовище й українське суспільство повинні розуміти, що успіх цієї реформи прямо залежний від якості судової влади в усіх її вимірах – кадровому, інституційному, функціональному тощо. Висловлене переконання стосується також судової практики, що не визнається формальним джерелом (формою) адміністративного права України, проте здійснює колосальний вплив на всю його систему [113].

Наведені вище наукові позиції дають змогу стверджувати, що відмінність між судовим прецедентом і судовою практикою полягає передусім у їхній юридичній природі, функціональному навантаженні та ступені обов'язковості для правозастосування, хоча на рівні зовнішнього сприйняття вони часто виглядають подібними як результати діяльності судів. Судовий прецедент має точковий характер і пов'язаний з конкретним рішенням, у якому суд формулює правову позицію, здатну виступати нормативним орієнтиром для вирішення аналогічних справ у майбутньому, причому ключове значення має не весь текст рішення, а саме та його частина, яка містить причину для прийняття рішення, тобто юридично значущий висновок щодо застосування норми права. Натомість судова практика формується не одним рішенням, а сукупністю багатьох рішень, які повторюють або розвивають певний підхід, і тому вона має накопичувальний характер, відображаючи сталі тенденції в правозастосуванні. Ця різниця зумовлює і відмінності в способі впливу на правову систему. Судовий прецедент діє як первинне джерело правової новели в тих системах, де він визнається обов'язковим, або як орієнтир підвищеної авторитетності в континентальній правовій традиції, зокрема в українському адміністративному судочинстві, де значення мають правові позиції Верховного Суду та практика Європейський суд з прав людини. Судова практика ж виконує іншу функцію: вона забезпечує стабільність і передбачуваність правозастосування, оскільки саме через повторюваність та узгодженість рішень формується розуміння того, як норми права повинні діяти в реальних публічно-правових відносинах.

Слід з'ясувати, що взагалі представляє собою судова практика та яке її значення. Цьому питанню приділяється суттєва увага в зарубіжних країнах. Так, американський автор Грант Лонгстафф пише, що судова практика – це закон, який встановлюється після рішення, прийнятого суддею або суддями. Судова практика розвивається шляхом тлумачення та застосування чинних

законів до конкретної ситуації та їх роз'яснення, коли це необхідно. Цей процес потім створює юридичний прецедент, якого повинні дотримуватися інші суди, і він допоможе керувати майбутніми рішеннями та тлумаченнями конкретного закону. Судова практика відіграє значну роль у формуванні правової системи та забезпечує її розвиток за потреби, вона може забезпечити ясність і керівництво для юристів щодо того, як закони тлумачаться та застосовуються в реальних життєвих ситуаціях, а також допомагає забезпечити узгодженість судових рішень, спираючись на правові прецеденти, які лягли в основу попередніх справ. Судова практика розвивається через процес судового обґрунтування та прийняття рішень. Сторони, що беруть участь у правовому спорі, представляють свої аргументи та докази в суді. Потім суддя розглядає всі правові принципи, статuti та прецеденти, перш ніж прийняти рішення. Це рішення, відоме як судове рішення, стає частиною сукупності судової практики [140]. Судова практика також використовується для тлумачення позитивного права, такого як конституції, статuti та адміністративні нормативні акти. Це особливо актуально, якщо формулювання позитивного права є відкритим, розпливчастим, неоднозначним, схильним до різних тлумачень або просто нечітким. Суд, який застосовує позитивне право в конкретній справі, оголошує рішення, що супроводжується обґрунтованим поясненням. Це пояснення буде прочитано юристами, щоб виявити правову норму або принцип, які потім будуть застосовані до майбутніх справ, що виникають відповідно до того ж або подібного позитивного права. Наприклад, справи, що виникають відповідно до положення про свободу слова Першої поправки до Конституції Сполучених Штатів, створили багату судову практику, що визначає межі захищеного слова. Конституція не визначає, що означає свобода слова, тому суди повинні надавати значення цьому поняттю, вирішуючи окремі справи [138]. В інших наукових джерелах Сполучених Штатів Америки вказано, що судова практика – це право, яке

ґрунтується на судових рішеннях, а не на конституціях, статутах чи нормативних актах. Судова практика стосується унікальних спорів, що вирішуються судами з використанням конкретних фактів справи. На відміну від цього, статuti й нормативні акти пишуться абстрактно. Судова практика, яка також використовується як взаємозамінна із загальним правом, стосується сукупності прецедентів та авторитету, встановлених попередніми судовими рішеннями з певного питання чи теми. У цьому сенсі судова практика відрізняється від юрисдикції до юрисдикції. Наприклад, справа в Нью-Йорку не буде вирішена з використанням судової практики Каліфорнії. Натомість суди Нью-Йорка аналізуватимуть питання, спираючись на обов'язковий прецедент. Якщо попередні рішення з цього питання не існують, суди Нью-Йорка можуть розглянути прецеденти з іншої юрисдикції, що буде переконливим, а не обов'язковим авторитетом. Інші фактори, такі як давність рішення та його близькість до фактів, впливатимуть на авторитет конкретної справи в загальному праві [137].

Українські науковці також приділяли значну увагу сутності категорії «судова практика». Так, наприклад, С. П. Погребняк та О. О. Уварова зазначають, що судову практику слід розглядати у двох аспектах – динамічному й статичному. У динамічному аспекті це – судова діяльність (опосередкована правом діяльність суду, спрямована на виконання його завдань та функцій). У статичному це – конкретні й узагальнені результати її здійснення, що втілюються в судових рішеннях та інших судових актах. Різновидами судової практики, виходячи зі специфіки окремих судових рішень, слід поділяти на: поточну та прецедентну судову практику; цивільну, господарську, адміністративну, кримінальну і конституційну судову практику; практику Конституційного Суду України та практику судів загальної юрисдикції [87].

Б. В. Малишев до ключових ознак судової практики пропонує зарахувати такі: 1) є суб'єктним різновидом юридичної практики; 2) слугує

сукупністю формально визначених, усталених приписів загального характеру (правоположень), які виникають і формуються в процесі застосування судами неоднозначних чи занадто широко сформульованих норм законодавства або в ході заповнення судами прогалин у праві; 3) правоположення містяться в мотивувальних частинах рішень судів з принципових справ, а також у роз'ясненнях вищих судових органів, і є результатом конкретизації судом норм права або результатом заповнення судом прогалин у праві шляхом застосування аналогії права або аналогії закону; 4) правоположення набувають юридичної сили: за умови їх схвалення апеляційними і (або) касаційними судовими інстанціями; за умови їхнього опублікування; за умови неодноразового застосування їх судами першої інстанції в ході вирішення схожих справ [64, с. 23, 26]. Підхід Б. В. Малишева є дещо звуженим і не охоплює кілька важливих аспектів судової практики. По-перше, не враховано її функціональну роль – судова практика не лише формує правоположення, а й впливає на правозастосування та поведінку суб'єктів права. По-друге, недостатньо відображено її динамічний характер, тобто здатність змінюватися, розвиватися та відступати від попередніх позицій. По-третє, не розкрито повною мірою інституційний аспект, зокрема особливу роль Верховний Суд у забезпеченні єдності практики.

Аналізуючи низку теоретичних підходів щодо тлумачення поняття «судова практика», В. А. Завгородній виокремлює такі основні напрями щодо розуміння цього явища правової дійсності: 1) вся судова діяльність або лише діяльність щодо здійснення правосуддя; 2) об'єктивований досвід, що сформувався в результаті застосування права під час вирішення конкретних справ; 3) єдність судової діяльності та соціально-правового досвіду як результату цієї діяльності; 4) взаємоедність судової діяльності та її результатів у формі судових рішень; 5) певний прийом, спосіб вирішення окремих категорій справ; 6) лише результати діяльності суду, якими слід

розуміти правоположення щодо: конкретизації норм права; нормативні положення; положення щодо інтерпретації норм права; 7) це результати або підсумки діяльності суду, що засновані на досвіді та суддівському розсуді; 8) це аналіз та узагальнення результатів судової діяльності [32, с. 18].

Британський автор Амаджд Алі зазначає, що судова практика відіграє вирішальну роль у формуванні правового середовища будь-якої юрисдикції. Вона охоплює рішення, ухвалені судами в попередніх справах, і ці рішення часто слугують основою для майбутніх судових висновків. Вивчення судової практики має надзвичайно важливе значення для правників, науковців і навіть широкої громадськості, оскільки забезпечує глибше розуміння принципів, на яких ґрунтується правова система. Далі автор наводить причини, чому вивчення судової практики є таким важливим [135]:

1) судова практика формує правові прецеденти, які спрямовують суддів, адвокатів та інших фахівців права під час тлумачення і застосування норм. Вона забезпечує основу для послідовності та передбачуваності в правовій системі. Коли виникають нові справи, суди часто звертаються до попередніх рішень, щоб забезпечити справедливі та обґрунтовані результати, підтримуючи безперервність права;

2) нормативно-правові акти, закони та підзаконні акти інколи допускають різні тлумачення, а судова практика допомагає з'ясувати їхній справжній зміст. Аналізуючи попередні рішення, юристи можуть краще зрозуміти волю законодавця та особливості застосування конкретних правових норм;

3) суспільство є динамічним, як і право, а отже, вивчення судової практики дозволяє простежити розвиток правових принципів у часі. Ця еволюція відображає зміни соціальних норм, технологічний прогрес і трансформацію культурних уявлень. Розуміння адаптації правових доктрин допомагає ефективніше вирішувати сучасні правові проблеми;

4) обґрунтоване прийняття рішень. Для юристів судова практика є цінним ресурсом під час формування правових позицій або надання консультацій клієнтам. Аналіз аналогічних справ і їхніх результатів допомагає вибудовувати стратегію, передбачати можливі труднощі та формулювати переконливі аргументи відповідно до усталених правових підходів;

5) навчання на помилках минулого. Судова практика також містить приклади, коли судові рішення були скасовані або виправлені. Такі випадки підкреслюють важливість критичного аналізу мотивувальної частини рішень і виявлення помилок або упереджень. Врахування минулого досвіду сприяє досягненню більш справедливих результатів у майбутньому;

6) юридична освіта й наука. Для студентів і науковців вивчення судової практики є невід'ємною складовою навчання. Вона допомагає зрозуміти, як правові теорії застосовуються на практиці, та розвиває критичне мислення. Крім того, наукові дослідження у сфері права часто базуються на аналізі судових рішень, що сприяє розвитку правової науки;

7) забезпечення принципу верховенства права, який ґрунтується на послідовному застосуванні законів для досягнення справедливості. Судова практика забезпечує основу для реалізації цього принципу, встановлюючи чіткі орієнтири для вирішення спорів і захисту прав та обов'язків осіб [135].

Таким чином, узагальнює Амаджд Алі, вивчення судової практики є необхідним для ефективного функціонування правової системи. Воно надає значний обсяг знань, який допомагає правникам у професійній діяльності, сприяє розвитку правової думки та забезпечує адаптивність права до змінних потреб суспільства.

Наведений вище аналіз дає змогу дійти висновку, що судова практика у формуванні правових позицій у сфері адміністративного судочинства становить не лише сукупність окремих судових рішень, а цілісну систему узагальнених підходів до вирішення публічно-правових спорів, що

виникають між особою та суб'єктом владних повноважень. У цьому контексті вона постає як динамічний інструмент правотворення, за допомогою якого суди, передусім Верховний Суд, забезпечують однакове застосування норм права, конкретизують їх зміст та адаптують до реальних суспільних відносин. Акцентовано увагу, що особливість судової практики в адміністративному судочинстві полягає в тому, що вона формується через вироблення правових позицій – узагальнених висновків суду щодо застосування норм матеріального та процесуального права в типових правовідносинах. Такі позиції мають прецедентоподібний характер, оскільки, хоча формально не визнаються джерелом права у класичному розумінні, фактично виконують регулятивну функцію, спрямовуючи діяльність судів нижчих інстанцій і поведінку органів публічної адміністрації.

Для того, щоб більш детально розкрити роль судової практики у формуванні правових позицій як показник якості адміністративного судочинства щодо захисту прав людини в публічному управлінні варто звернути увагу на конкретні справи. Так, варто вказати Постанову Верховного суду у справі №320/7222/24, у якій позивачем був військовослужбовець Збройних Сил України, який звернувся до житлової комісії його військової частини з рапортом про зарахування на квартирний облік для отримання житла. До того як житлова комісія розглянула цей рапорт, позивача з військової служби звільнили. Але адміністративний суд на службі поновив. Після цього позивач попросив житлову комісію розглянути вищевказаний рапорт. Вона це зробила і відмовила в зарахуванні позивача на квартирний облік через те, що він не надав необхідні документи. Тому позивач подав новий рапорт і звернувся до суду з вимогами визнати неправомірним діяння його військової частини, яка в особі житлової комісії не зарахувала позивача на квартирний облік, зобов'язати відповідача розглянути первинний рапорт про таке зарахування,

а також відшкодувати моральну шкоду [90]. У результаті розгляду справи було прийнято рішення, яким закріплювалось, що спори щодо оскарження особами з числа військовослужбовців рішень, дій чи бездіяльності відомчих житлових (житлово-побутових, з контролю за розподілом житла) комісій є спорами з приводу проходження позивачами військової служби як різновиду служби публічної. Такі спори належать до юрисдикції адміністративних судів. Отже, у справі № 320/7222/24 Верховний Суд фактично відтворив і водночас конкретизував класичну доктрину публічно-правового спору, заклавши її як універсальний інструмент для подальшого застосування судами. У цьому рішенні суд не обмежився формальним посиленням на норми Кодексу адміністративного судочинства, а розкрив зміст критерію «владних управлінських функцій» через фактичні обставини спору. Саме через це вказана справа стала орієнтиром для нижчих судів у питаннях відкриття провадження: вона сформувала стабільну практику, відповідно до якої ключовим є не суб'єктний склад, а характер дій відповідача. Таким чином, судова практика в цій частині набула більшої визначеності, що прямо впливає на доступ до правосуддя та ефективність захисту прав особи в публічних відносинах.

Крім того, варта уваги справу, в якій Верховний Суд визначив, що оскарження рішень органів місцевого самоврядування (ОМС) у земельних справах з підстав порушення процедури, встановленої Законом України «Про адміністративну процедуру», належить до юрисдикції адміністративних судів. Такого висновку Суд дійшов у справі за позовом Товариства до Сумської міської ради про скасування її рішення щодо поновлення договору оренди землі, ухваленого в межах адміністративного провадження. Товариство звернулося до адміністративного суду з позовом до Сумської міської ради про визнання протиправним та скасування її рішення від 22 травня 2024 року № 4794-МР, ухваленого в межах адміністративного провадження за результатами розгляду заяви про

поновлення договору оренди земельної ділянки. Позивач вказував на порушення відповідачем вимог Закону України «Про адміністративну процедуру» від 17 лютого 2022 року № 2073-IX, зокрема щодо залучення заявника до участі в провадженні, права подання пояснень і доказів та інформування про час і місце слухання [1]. Під час розгляду справи було встановлено, що рішення органу місцевого самоврядування, прийняте за результатами розгляду заяви юридичної особи в межах адміністративної процедури відповідно до Закону України «Про адміністративну процедуру», є адміністративним актом і породжує публічно-правовий спір. Такий спір належить до юрисдикції адміністративного суду, оскільки його предметом є перевірка дотримання суб'єктом владних повноважень вимог і принципів адміністративної процедури (зокрема, забезпечення участі особи, прозорості, належного інформування тощо) [1]. У постанові Верховного Суду 2025 року щодо оскарження рішень органів місцевого самоврядування в земельних відносинах було здійснено суттєвий крок у переосмисленні юрисдикційної природи таких спорів. Раніше подібні справи часто розглядалися в господарських або цивільних судах, що створювало правову невизначеність і різнорідність практики. У цьому рішенні суд, аналізуючи адміністративну процедуру прийняття рішень органами влади, дійшов висновку, що саме порушення публічно-владної процедури є визначальним критерієм. У результаті сформувалася нова правова позиція, яка змістила акцент із майнового аспекту спору на процедурний, що посилює гарантії судового контролю за діяльністю органів публічної влади та забезпечило більш ефективний захист прав людини.

У Постанові № 2а-5686/11/2670 від 24 червня 2011 року «Про оскарження справи № 341 від 4 квітня 2011 року». Суд постановив, що вважає необхідним застосувати практику ЄСПЛ, і серед прецедентних справ Європейського Суду з прав людини згадав рішення щодо *Van Duyn v Home Office* (1974) C-41/74, що було винесене Європейським Судом

Справедливості. Тут наявне зрівняння рішень Суду ЄС та ЄСПЛ, що є недопустимим. У зв'язку з цим Вищий адміністративний суд України опублікував Інформаційний лист від 18 листопада 2014 року № 1601/11/10/14-14, у якому зазначено, що під час аналізу рішень, ухвалених адміністративними судами, було знайдено посилання на рішення Європейського Суду Справедливості у справі «Yvonne Van Duyn v Homme Office». Відповідно до ст. 19 Договору про Європейський Союз, рішення, ухвалені Судом ЄС, є обов'язковими і мають прецедентний характер виключно в системі права Європейського Союзу. Тому позиції і принципи, викладені в рішеннях Європейського Суду Справедливості, можуть враховуватися тільки як аргументація, міркування стосовно гармонійного тлумачення національного законодавства України згідно з установленими стандартами, однак не як правова основа врегулювання відносин, стосовно яких виник спір [114; 132].

Проведений у роботі аналіз дає змогу дійти висновку, що роль судової практики у формуванні правових позицій у сфері адміністративного судочинства полягає в тому, що її слід розглядати не як допоміжне явище, а як один з ключових індикаторів реальної якості захисту прав людини у відносинах з публічною адміністрацією. Саме через судову практику відбувається конкретизація абстрактних норм права, їх адаптація до складних і динамічних управлінських ситуацій, а також перевірка того, наскільки ефективно держава дотримується принципів верховенства права, законності, людиноцентризму тощо. У сфері публічного управління правові норми часто мають оціночний або рамковий характер, що об'єктивно залишає органам влади певний простір дискреції. У таких умовах саме адміністративні суди виконують функцію корекції цієї дискреції, а судова практика стає механізмом вироблення стабільних критеріїв її допустимості. Через повторюваність рішень формуються підходи до оцінки законності, обґрунтованості та пропорційності рішень суб'єктів владних повноважень,

що фактично трансформується в правові позиції, які орієнтують як суди, так і самі органи публічної влади. Особливого значення це набуває в контексті імплементації стандартів Європейський суд з прав людини, оскільки саме через судову практику національні суди інтегрують міжнародні принципи в українські правові реалії.

3.3. Шляхи вдосконалення процесуального законодавства України щодо захисту прав людини в публічному управлінні в межах адміністративного судочинства

Адміністративне судочинство слугує ключовим інструментом контролю за діяльністю суб'єктів владних повноважень, однак на практиці існує низка проблем, пов'язаних із недосконалістю процесуального законодавства, що ускладнює реалізацію принципів верховенства права, доступу до правосуддя та ефективного судового захисту. Варто зазначити, що проблематика покращення адміністративного судочинства не є новою, адже їй приділялась увага як на нормативно-правовому рівні, так і на доктринальному.

Передусім варто врахувати положення Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, метою якої є визначення основних напрямів і пріоритетів подальшого вдосконалення законодавства України про судоустрій, статус суддів та судочинство у взаємозв'язку та взаємодії з іншими інститутами правосуддя для практичного утвердження принципу верховенства права, ефективного та справедливого судочинства, зміцнення функціональних основ організації судової влади відповідно до стандартів захисту прав людини та цінностей, визначених Конституцією України й міжнародно-правовими зобов'язаннями України [101]. У Стратегії зазначено, що основними

проблемами, які зумовлюють необхідність подальшого вдосконалення організації функціонування судової влади та здійснення правосуддя, є: нездійснення Вищою кваліфікаційною комісією суддів України своєї діяльності та неможливість відновлення її роботи без удосконалення законодавства; недоброчесність окремих суддів, працівників органів та установ судової влади, випадки толерування корупційних проявів; недосконалість наявної системи місцевих судів; неефективність системи фінансового, матеріально-технічного та соціального забезпечення гарантій незалежності судової влади; недосконалість системи органів судової влади, організації їх діяльності, зокрема щодо фінансового, матеріально-технічного та іншого забезпечення судів усіх рівнів; функціональна недосконалість системи органів суддівського врядування та самоврядування; нестача суддів у місцевих та апеляційних судах, надмірне навантаження на суддів у судах усіх рівнів; неефективність процесуальних механізмів касаційного оскарження та формування єдиної судової практики в застосуванні закону судами України; надмірно складні процедури проведення конкурсу на зайняття вакантної посади судді, а також порядок складення кваліфікаційного іспиту і методологія оцінювання суддів та кандидатів на посаду судді; неефективні механізми притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності; неналежне виконання судових рішень, неефективність механізмів судового контролю за виконанням судових рішень; відсутність ефективних механізмів альтернативного (позасудового) та досудового врегулювання спорів; перешкоди в доступі до правосуддя; недостатній рівень упровадження цифрових технологій у здійсненні правосуддя; надмірна тривалість розгляду справ у судах, зарегульованість судового процесу, невиправдано широке застосування колегіальності в судах першої та апеляційної інстанцій; відсутність належної комунікаційної політики в судах; незавершеність реформи органів прокуратури, неналежне законодавче врегулювання механізмів реалізації прокурорами їх

конституційних повноважень; низький рівень суспільної довіри до органів судової влади та прокуратури; функціональна недосконалість системи адвокатури, складність порядку доступу до адвокатської діяльності, недостатня ефективність механізмів захисту прав адвокатів [101]. Водночас, попри широкий перелік проблем, сучасний етап розвитку держави, зумовлений наслідками повномасштабної збройної агресії, істотно трансформував як інституційне середовище правосуддя, так і саму природу публічно-правових спорів. У Стратегії фактично відсутня проблематика функціонування судової системи в умовах воєнного стану, включаючи питання зміни територіальної підсудності, втрати або пошкодження судової інфраструктури, забезпечення безперервності здійснення правосуддя та доступу до нього для внутрішньо переміщених осіб і осіб, що перебувають на тимчасово окупованих територіях. Так само не отримали належного відображення питання документування та судового розгляду воєнних злочинів, взаємодії національних судів з міжнародними юрисдикційними інституціями, а також адаптації процесуального законодавства до умов підвищених безпекових ризиків.

У Стратегії щодо судочинства запропоновано здійснити: удосконалення методики визначення ставок судового збору для окремих категорій справ з метою усунення перешкод для доступу до правосуддя; запровадження інституту суду присяжних, який вирішуватиме питання винуватості (вини) особи у вчиненні злочинів, за які законом передбачено покарання у виді довічного позбавлення волі (як перший етап запровадження), віднесення в подальшому до повноважень суду присяжних вирішення питання винуватості (вини) особи у вчиненні злочинів, за які законом передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк понад 10 років; встановлення процесуальних запобіжників безсторонності присяжних і запровадження перехідного періоду для впровадження цього інституту безпосередньої участі народу в здійсненні правосуддя;

запровадження механізму перегляду вироків щодо осіб, засуджених до довічного позбавлення волі чи позбавлення волі на строк понад 10 років, з визначенням законодавчих критеріїв для такого перегляду, зокрема в порядку реалізації заходів загального характеру на виконання рішень Європейського суду з прав людини; запровадження інституту тимчасового відкликання судді з відставки (за його згодою) за рішенням Вищої ради правосуддя стосовно суддів, які на момент виходу у відставку за результатами кваліфікаційного оцінювання підтвердили відповідність займаній посаді (здатність здійснювати правосуддя у відповідному суді) та відповідають критеріям доброчесності; наділення суду правом у випадках виготовлення повного тексту судового рішення оголосити в судовому засіданні його вступну і резолютивну частини та навести основні мотиви цього рішення; розширення інституту письмового провадження у касаційному судочинстві; врегулювання питання щодо надання судді безпосереднього доступу до автоматизованих інформаційно-телекомунікаційних і довідкових систем, реєстрів, банків даних, держателем (адміністратором) яких є державні органи або органи місцевого самоврядування; перехід на одноособовий розгляд справ у судах першої інстанції (крім окремих категорій справ, які розглядаються вищими спеціалізованими судами та Верховним Судом як судами першої інстанції) [101].

Варто зазначити, що Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, затверджена Указом Президента України, відіграла важливу роль як програмний документ, спрямований на модернізацію судової системи, посилення незалежності суддів та забезпечення доступу до правосуддя. Однак її актуальність у теперішніх умовах є обмеженою, що обумовлено як формальним завершенням строку дії, так і суттєвими трансформаціями суспільно-правового контексту, у якому функціонує правосуддя в Україні. Передусім

сама природа стратегічного планування передбачає часову обмеженість таких документів, адже вони розробляються з урахуванням конкретних політичних, економічних і соціальних умов. Період 2021–2023 років суттєво відрізняється від поточного етапу розвитку держави, особливо з огляду на наслідки повномасштабної війни, що вплинули на функціонування судової системи, територіальну юрисдикцію судів, доступ громадян до правосуддя та пріоритети державної політики. У цьому контексті значна частина положень Стратегії або вже реалізована частково, або втратила практичну релевантність через зміну викликів, на які вона була спрямована. Водночас не можна стверджувати, що Стратегія повністю втратила значення як орієнтир розвитку. Її концептуальні засади, зокрема утвердження принципу верховенства права, забезпечення ефективного судового захисту та імплементація стандартів Європейський суд з прав людини, залишаються актуальними і сьогодні.

У науковій площині цій проблематиці приділялась значна увага. Так, В. О. Пироговська, Н. П. Голота та О. О. Кожушко, аналізуючи адміністративне судочинство як інструмент державного контролю наголошує на необхідності системного вдосконалення адміністративного судочинства є очевидною. Для підвищення ефективності судового процесу важливо не лише модернізувати наявні процесуальні норми, а й впроваджувати інновації, які сприятимуть швидшому та більш прозорому розгляду справ. Цифровізація судочинства, вдосконалення кваліфікації суддів, а також оптимізація навантаження на судові органи можуть значно підвищити якість та доступність правосуддя, створивши умови для більш ефективного виконання функцій державного контролю [84]. Автори також наголошують, що одним із пріоритетних напрямів є прийняття законодавчих актів, що сприятимуть удосконаленню адміністративного процесу, зокрема в частині спрощення процедур подачі адміністративних позовів, скорочення строків розгляду справ і забезпечення більш чітких

критеріїв для ухвалення рішень. Варто також розглянути можливість запровадження електронних платформ для подачі позовів, що дозволить прискорити процес. Важливо встановити більш тісну співпрацю між судовими органами й органами виконавчої влади для належного виконання судових рішень. Це дозволить зменшити кількість випадків, коли органи державної влади не виконують рішення суду, і знижувати рівень корупційних ризиків у державних структурах. Систематичне навчання працівників органів виконавчої влади, підвищення їх правової обізнаності й дотримання судових рішень можуть значно покращити ефективність адміністративного судочинства. Впровадження цих рекомендацій дозволить не лише вдосконалити адміністративне судочинство в Україні, а й зробити його більш доступним та ефективним інструментом для захисту прав громадян і забезпечення функціонування правової держави [84].

У своєму науковому дослідженні Р. С. Мельник виокремлює такі проблеми адміністративного судочинства, які перешкоджають якісному та ефективному вирішенню адміністративних справ: 1) перевантаженість адміністративних судів, що зводиться до наявності значної кількості справ за обмеженої кількості суддів і нерівномірністю розподілу навантаження між судами різних регіонів; 2) недостатня процесуальна дисципліна учасників справи, що характеризується несвоєчасністю подання документів, клопотань і доказів, зловживаннями процесуальними правами для затягуванням розгляду (часті відводи суддів, багаторазові клопотання про відкладення); 3) прогалини та суперечності в законодавстві, що виражаються нечіткістю або різними тлумаченнями норм Кодексу адміністративного судочинства (КАС України) та відсутністю єдиного підходу до певних категорій спорів (наприклад, у справах щодо земельних відносин чи оскарження рішень органів місцевого самоврядування тощо); 4) проблеми з якістю підготовки справи до розгляду, виражається в неповноті чи неточності матеріалів, поданих позивачами та відповідачами, а

також відсутністю достатніх доказів, необхідність у додаткових експертизах; 5) недостатній рівень цифровізації процесу, наприклад, обмежене використання електронного суду та онлайн-засідань, технічні збої або відсутність технічної готовності сторін та суду; 6) вплив зовнішніх факторів, таких як воєнний стан, відсутність стабільної роботи судів у прифронтових та окупованих районах, кадровий дефіцит і плинність кадрів у судовій системі; 7) проблеми з виконанням судових рішень, що відображається у низькому рівні реального виконання рішень, особливо коли відповідачем є орган державної влади або місцевого самоврядування та тривале виконавче провадження з причин бюрократичних або фінансових обмежень тощо [69].

М. М. Бліхар, аналізуючи наукову позицію Я. В. Сандрачук, дійшов висновку, для розв'язання окреслених проблем діяльності адміністративних судів потрібно: 1) встановити достатній рівень матеріального забезпечення працівників апарату суддів. Це пов'язано з тим, що на сьогодні висококваліфіковані працівники не бажають працювати за невелику плату на зазначених посадах; 2) організувати в адміністративних судах прес-центри, які відповідатимуть за зв'язки з громадськістю. Досить позитивним кроком було б запровадження офіційних сторінок суддів як посадових осіб у соціальних мережах як майданчика для громадського обговорення; 3) забезпечити відповідність адміністративної юстиції в Україні європейським стандартам і запровадити європейський досвід адміністративного судочинства; 4) удосконалити організаційне забезпечення діяльності адміністративних судів, зокрема формування ефективної системи судового адміністрування, підвищення рівня взаємодії між суддівським корпусом адміністративних судів та управлінням апарату суду тощо; 5) удосконалити систему суддівського самоврядування як форми організації державного управління судами [4, с. 202; 111].

Таким чином, проведений у роботі аналіз дає змогу говорити про те, що вітчизняні дослідження у сфері адміністративного судочинства, традиційно, концентрувалися на інституційних аспектах його встановлення, зокрема на формуванні системи адміністративних судів, визначенні їх юрисдикції, статусу суддів і загальних засадах адміністративного процесу. Значна увага приділялася також питанням адаптації національного законодавства до стандартів ЄСПЛ, однак цей процес здебільшого розглядався крізь призму імплементації загальних принципів справедливого суду, а не через поглиблений аналіз ефективності конкретних процесуальних механізмів захисту прав людини в публічно-правових спорах.

Проведений у роботі аналіз дає змогу визначити такі шляхи вдосконалення процесуального законодавства України щодо захисту прав людини в публічному управлінні в межах адміністративного судочинства:

1) посилення та спрощення доступу до адміністративного правосуддя. Так, доступність правосуддя – це певний стандарт, який відбиває вимоги справедливого й ефективного судового захисту, що конкретизуються в необмеженій судовій юрисдикції, належних судових процедурах, розумних строках і безперешкодного звернення будь-якої зацікавленої особи до суду [109, с. 47]. Т. М. Іваненко та В. В. Тильчик забезпечення доступності адміністративного судочинства є не лише важливим елементом принципу верховенства права, його вимоги мають вагоме значення для захисту прав, законних інтересів значної кількості громадян України, тому означені вимоги мають бути гарантовані на рівні Закону України «Про доступність адміністративного судочинства», у якому особлива увага має бути приділена захисту інтересів малолітніх, неповнолітніх осіб, можливості звернення до Судового омбудсмена, заміни законного представника в разі невиконання обов'язків за законом, можливість призначення представника в суді для розгляду справи особи, що не досягла віку адміністративної

процесуальної дієздатності [38]. Отже, доступність правосуддя є комплексною правовою категорією, яка відображає реальну можливість кожної особи ефективно реалізувати своє право на судовий захист у разі порушення чи оспорювання її прав, свобод або інтересів. Ідеться не лише про формальне закріплення права на звернення до суду, а про сукупність умов, за яких таке звернення є фактично здійсненим, своєчасним і результативним. Таким чином, проведений вище аналіз дає змогу дійти висновку, що посилення та спрощення доступу до адміністративного правосуддя має здійснюватися через усунення ключових процесуальних бар'єрів і перерозподіл процесуальних обов'язків на користь особи. Передусім необхідно знизити рівень формалізму, зокрема позов повинен прийматися судом, якщо з нього зрозуміло суть спору, навіть за наявності технічних недоліків. Надмірні вимоги до форми та процесуальних строків слід пом'якшити, оскільки вони фактично обмежують доступ до суду, що суперечить підходам Європейського суду з прав людини. Доступ також посилюється через покладення основного тягара доказування на суб'єкта владних повноважень. Саме орган влади має доводити правомірність своїх рішень, що суттєво спрощує процес для позивача. Важливим є спрощення процедур розгляду справ: розширення письмового провадження, запровадження скорочених процедур для нескладних і масових спорів, а також гнучка диференціація процесу;

2) підвищення ефективності та якості судового контролю за публічною адміністрацією. В. М. Гаращук вказує, що судовий контроль – це заснована на законі діяльність судів з перевірки правомірності актів і дій органів виконавчої влади (державного управління), їх посадових осіб, відновлення порушених прав фізичних та юридичних осіб (підтримання режиму законності в державі та суспільстві загалом), а в необхідних випадках – застосування до порушників правових санкцій [18, с. 249]. Підвищення ефективності та якості судового контролю за публічною

адміністрацією слід пов'язувати не з розширенням втручання суду у сферу управлінських рішень, а з удосконаленням стандартів їх перевірки з позиції захисту прав людини. Чинна модель адміністративного судочинства значною мірою зосереджена на формальній законності, що не завжди дозволяє забезпечити реальний судовий захист, оскільки поза належною увагою залишаються змістовні характеристики рішень суб'єктів владних повноважень. У цьому контексті доцільним є розвиток судового контролю за здійсненням дискреційних повноважень через застосування чітких критеріїв їх оцінки, передусім принципу пропорційності, який дає змогу перевірити необхідність і співмірність втручання в права особи;

3) запровадження більш ефективних засобів судового захисту. О. Скочиляс-Павлів, аналізуючи положення чинного КАС України акцентує увагу на тому, що судовий захист порушених прав і свобод громадян у порядку адміністративного судочинства відбувається за допомогою одного з обраних судом способів такого захисту: 1) визнання протиправним і нечинним нормативно-правового акта чи окремих його положень; 2) визнання протиправним та скасування індивідуального акта чи окремих його положень; 3) визнання дій суб'єкта владних повноважень протиправними та зобов'язання утриматися від вчинення певних дій; 4) визнання бездіяльності суб'єкта владних повноважень протиправною та зобов'язання вчинити певні дії; 5) встановлення наявності чи відсутності компетенції (повноважень) суб'єкта владних повноважень; 6) прийняття судом одного з рішень, зазначених у пунктах 1–4 цієї частини, та стягнення з відповідача – суб'єкта владних повноважень коштів на відшкодування шкоди, заподіяної його протиправними рішеннями, дією або бездіяльністю [45]. Доцільно зазначити, що запровадження більш ефективних засобів судового захисту в адміністративному судочинстві має бути спрямоване на перетворення судового рішення із формального акта реагування на порушення в дієвий інструмент реального відновлення прав

особи у відносинах із публічною адміністрацією. Ключова проблема чинної моделі полягає в тому, що навіть за встановлення незаконності рішень чи дій суб'єкта владних повноважень судовий захист не завжди є повним і своєчасним, що суперечить стандарту ефективного засобу юридичного захисту, сформульованому в практиці Європейського суду з прав людини. У цьому контексті процесуальне законодавство повинно передбачати розширення змісту способів судового захисту таким чином, щоб суд мав можливість не лише констатувати порушення і скасовувати акти, а й забезпечувати остаточне вирішення спору. Це означає, що у випадках, коли фактичні обставини встановлені і не потребують додаткового адміністративного розсуду, суд повинен бути уповноважений зобов'язати суб'єкта владних повноважень прийняти конкретне рішення або вчинити певні дії. Такий підхід мінімізує ризики повторного порушення прав і усуває практику затягування виконання судових рішень;

4) розширення процесів цифровізації адміністративного судочинства. Як зазначає М. Г. Цховребова, електронне судочинство надає можливість проводити судовий процес за допомогою електронних засобів, що охоплює електронне подання документів до суду, електронний розгляд справ, застосування електронного підпису та інші цифрові технології, електронний обмін інформацією, а також електронне ведення судових засідань, їх запис тощо. Крім того, суди використовують електронні бази даних для обробки та зберігання інформації про документи, судові рішення, судові справи, учасників судового процесу. Електронний моніторинг дозволяє стежити за станом розгляду судових справ, дотриманням строків, подавати апеляційні скарги та інші процесуальні дії за допомогою електронних систем. Зазначені інструменти сприяють ефективності судової системи, забезпечуючи таким чином оперативний і прозорий доступ до правосуддя, а також зменшуючи бюрократичність, забезпечують оптимізацію робочих процесів судів. Водночас варто враховувати виклики щодо безпеки даних та

забезпечення відповідності законодавству захист особистої інформації [127, с. 45–48]. Причому М. М. Бліхар цілком слушно констатує, що сучасний стан нормативно-правового забезпечення адаптації адміністративного судочинства до викликів цифрового суспільства на рівні ЄС, України та Польщі знаходиться на стадії становлення. На рівні ЄС сформовано загальні декларативні засади, які визначають рекомендації стосовно інтеграції цифрових інтелектуальних засобів в основні сфери суспільного життя, зокрема є нормативно-правове забезпечення щодо напрямів їх використання у функціонуванні системи правосуддя (стосовно систем III). Вважаємо, що загальний рівень регулювання даного питання на рівні ЄС може бути визначений як початковий та рамковий. У розрізі національних законодавств країн ЄС здійснюється адаптація загальних регламентів щодо цифровізації правосуддя (у тому числі в адміністративній сфері) [5]. Розширення процесів цифровізації адміністративного судочинства в сучасних умовах має передбачати не просто технічне впровадження електронних інструментів, а системну трансформацію процесуальної форми здійснення правосуддя з орієнтацією на доступність, оперативність і надійність судового захисту. Ідеться про створення повноцінного цифрового середовища, у якому всі ключові стадії адміністративного процесу можуть здійснюватися дистанційно без втрати процесуальних гарантій. Передусім це вимагає нормативного закріплення повноцінного функціонування електронного суду як альтернативи, а не допоміжного механізму традиційного провадження. Подання позовів, доказів, процесуальних документів, отримання судових повідомлень і рішень повинні бути можливими в електронній формі без дублювання паперових процедур, що істотно знижує часові та фінансові витрати учасників процесу. Водночас такі механізми мають бути процесуально врегульованими таким чином, щоб забезпечити юридичну визначеність і передбачуваність для сторін;

5) посилення системи виконання судових рішень, зокрема з боку органів державної влади. Виконання судових рішень – одне з ключових і проблемних питань у правовій системі України. Зокрема, на думку науковців і практиків, у справах зобов'язального характеру виконується не більше як 20 % судових рішень. Відділення сфери виконання судових рішень від повноважень судової влади не покращило стану справ із виконанням судових рішень. Натомість нині ця проблема лише загострюється та потребує невідкладного обговорення, адже невиконання судових рішень суттєво впливає на імідж й авторитет судової влади загалом [103]. Наприклад, В. П. Книшов зазначає, що ключовою причиною невиконання рішень, особливо в спорах, пов'язаних із пенсійним та іншим соціальним забезпеченням, слугує фінансовий чинник. У більшості випадків судові постанови не виконуються через відсутність у Державному бюджеті України спеціально передбачених на це коштів. Включення таких витрат у бюджет призвело б до обмеження фінансування інших соціальних програм, що фактично створює ситуацію, коли держава як відповідач у справі уникає виконання рішень, ухвалених проти неї. Вказане підриває основоположний принцип верховенства права та створює не лише юридичну, а й фінансово-політичну кризу. Додатковим чинником слугує практика ігнорування судових рішень окремими посадовими особами, зокрема найвищого рівня [40]. Посилення системи виконання судових рішень має передбачати перехід від формального обов'язку їх виконання до реально забезпеченої, контрольованої та санкціонованої процедури. Передусім ідеться про чітке нормативне закріплення обов'язку органів державної влади виконувати судові рішення у визначені строки, із встановленням прямих юридичних наслідків їх порушення. Ключовим елементом є запровадження ефективного судового контролю за виконанням, який включає право суду вимагати звіти, встановлювати строки та застосовувати примусові заходи в разі ухилення. Водночас необхідною є персональна відповідальність

посадових осіб, оскільки без індивідуалізації відповідальності невиконання рішень фактично залишається безкарним.

Підбиваючи підсумки представленого підрозділу дисертаційного дослідження, слід зазначити, що вдосконалення процесуального законодавства України щодо захисту прав людини у сфері публічного управління має розглядатися як необхідна умова підвищення ефективності адміністративного судочинства. Ідеться не лише про технічне оновлення окремих норм, а про посилення правозахисного потенціалу адміністративного процесу, у якому особа має отримувати реальну можливість оскаржити рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень. Основними напрямками такого вдосконалення є спрощення доступу до адміністративного правосуддя, зменшення надмірного процесуального формалізму, підвищення якості судового контролю за діяльністю публічної адміністрації, розширення ефективних способів судового захисту, розвиток цифрових інструментів судочинства та посилення механізмів виконання судових рішень.

Висновки до розділу 3

Аргументовано, що ключовими проблемами, які заважають повноцінній інтеграції європейських стандартів адміністративної юстиції, є такі: 1) системне невиконання Україною рішень ЄСПЛ; 2) формальне застосування практики ЄСПЛ, адже його рішення використовуються без належного аналізу їх змісту й релевантності до конкретних обставин справи; 3) недотримання розумних строків розгляду справ, що, зокрема, обумовлено веденням бойових дій і браком кадрів; 4) порушення принципу рівності сторін у спорах з органами державної влади, адже, попри всі конституційні та міжнародні гарантії, в Україні залишається де-факто

процесуальна перевага суб'єктів владних повноважень; 5) недостатній рівень обґрунтування судових рішень, оскільки судові акти не завжди містять належну оцінку аргументів сторін; 6) обмежена ефективність адміністративного судового контролю, оскільки суди уникають глибокого контролю дискреції органів влади; 7) обмежений фактичний доступ до правосуддя для окремих груп населення, особливо тих, що знаходяться на окупованих територіях

Наголошено, що міжнародні стандарти адміністративного правосуддя формують цілісну та багаторівневу систему вимог до організації й функціонування судового захисту. Ця система ґрунтується на поєднанні процесуальних гарантій справедливого суду та інституційних вимог до судової влади. Вона передбачає не лише формальне закріплення прав, а й забезпечення їх практичної та ефективної реалізації, включаючи реальний доступ до суду, можливість бути почутим, рівність сторін, розгляд справи незалежним і безстороннім судом упродовж розумного строку та обов'язковість виконання судових рішень. Водночас сучасні підходи розширюють класичне розуміння адміністративного правосуддя, акцентуючи увагу на його орієнтації на людину, доступності, інклюзивності та ранньому вирішенні спорів. Отже, міжнародні стандарти адміністративного правосуддя слід розглядати не як сукупність окремих норм, а як інтегровану модель, спрямовану на забезпечення верховенства права, ефективного судового захисту й довіри до публічної влади.

Обґрунтовано положення, згідно з яким європейські стандарти адміністративної юстиції та їх імплементація в національну судову систему України становлять комплексну проблему, що охоплює не лише формальне наближення українського законодавства до європейських вимог, а й реальне забезпечення ефективного судового захисту в спорах особи з публічною адміністрацією. Основу цих стандартів становлять принципи верховенства права, доступу до суду, справедливого судового розгляду, незалежності й

безсторонності суду, розумних строків провадження, рівності сторін, належного мотивування судових рішень та їх обов'язкового виконання.

З'ясовано, що напрямами імплементації європейських стандартів адміністративної юстиції в національну судову систему України є такі: по-перше, забезпечення обов'язкового та якісного застосування практики Європейського суду з прав людини; по-друге, посилення механізмів виконання судових рішень, що включає створення ефективних інструментів виконання рішень проти держави; по-третє, уніфікація судової практики, що включатиме розвиток механізмів забезпечення єдності правозастосування та правової визначеності; по-четверте, зменшення процесуального формалізму, що передбачає спрощення процедур розгляду окремих категорій справ та орієнтація на реальний доступ до правосуддя; по-п'яте, посилення судового контролю за дискрецією адміністрації – активне застосування принципу пропорційності та перевірки обґрунтованості рішень органів влади; по-шосте, системне підвищення кваліфікації суддів і юристів, що включатиме регулярне навчання стандартам Європейської конвенції з прав людини та практиці ЄСПЛ; по-сьоме, посилення цифровізація адміністративного судочинства. Отже, імплементація європейських стандартів адміністративної юстиції в Україні потребує переходу від формального запозичення норм до їх послідовного й ефективного застосування на практиці.

Зазначено, що відмінність між судовим прецедентом і судовою практикою полягає передусім у їхній юридичній природі, функціональному навантаженні та ступеню обов'язковості для правозастосування, хоча на рівні зовнішнього сприйняття вони часто виглядають подібними як результати діяльності судів. Судовий прецедент має точковий характер і пов'язаний з конкретним рішенням, у якому суд формулює правову позицію, здатну виступати нормативним орієнтиром для вирішення аналогічних справ у майбутньому, причому ключове значення має не весь

текст рішення, а саме та його частина, яка містить причину для прийняття рішення, тобто юридично значущий висновок щодо застосування норми права. Натомість судова практика формується не одним рішенням, а сукупністю багатьох рішень, які повторюють або розвивають певний підхід, і тому вона має накопичувальний характер, відображаючи сталі тенденції в правозастосуванні. Ця різниця зумовлює і відмінності в способі впливу на правову систему. Судовий прецедент діє як первинне джерело правової новели в тих системах, де він визнається обов'язковим, або як орієнтир підвищеної авторитетності в континентальній правовій традиції, зокрема в українському адміністративному судочинстві, де значення мають правові позиції Верховного Суду та практика Європейський суд з прав людини. Судова практика ж виконує іншу функцію: вона забезпечує стабільність і передбачуваність правозастосування, оскільки саме через повторюваність і узгодженість рішень формується розуміння того, як норми права повинні діяти в реальних публічно-правових відносинах.

Зауважено, що судова практика у формуванні правових позицій у сфері адміністративного судочинства становить не лише сукупність окремих судових рішень, а цілісну систему узагальнених підходів до вирішення публічно-правових спорів, що виникають між особою та суб'єктом владних повноважень. У цьому контексті вона постає як динамічний інструмент правотворення, за допомогою якого суди, передусім Верховний Суд, забезпечують однакове застосування норм права, конкретизують їх зміст та адаптують до реальних суспільних відносин. Акцентовано увагу, що особливість судової практики в адміністративному судочинстві полягає в тому, що вона формується через вироблення правових позицій – узагальнених висновків суду щодо застосування норм матеріального та процесуального права в типових правовідносинах. Такі позиції мають прецедентоподібний характер, оскільки, хоча формально не визнаються джерелом права в класичному розумінні, фактично виконують

регулятивну функцію, спрямовуючи діяльність судів нижчих інстанцій і поведінку органів публічної адміністрації.

Доведено, що роль судової практики у формуванні правових позицій у сфері адміністративного судочинства полягає в тому, що її слід розглядати не як допоміжне явище, а як один із ключових індикаторів реальної якості захисту прав людини у відносинах з публічною адміністрацією. Саме через судову практику відбувається конкретизація абстрактних норм права, їх адаптація до складних і динамічних управлінських ситуацій, а також перевірка того, наскільки ефективно держава дотримується принципів верховенства права, законності, людиноцентризму тощо. У сфері публічного управління правові норми часто мають оціночний або рамковий характер, що об'єктивно залишає органам влади певний простір дискреції. У таких умовах саме адміністративні суди виконують функцію корекції цієї дискреції, а судова практика стає механізмом вироблення стабільних критеріїв її допустимості. Через повторюваність рішень формуються підходи до оцінки законності, обґрунтованості та пропорційності рішень суб'єктів владних повноважень, що фактично трансформується в правові позиції, які орієнтують як суди, так і самі органи публічної влади. Особливого значення це набуває в контексті імплементації стандартів Європейський суд з прав людини, оскільки саме через судову практику національні суди інтегрують міжнародні принципи в українські правові реалії.

Акцентовано увагу на тому, що, попри широкий перелік проблем, сучасний етап розвитку держави, зумовлений наслідками повномасштабної збройної агресії, істотно трансформував як інституційне середовище правосуддя, так і саму природу публічно-правових спорів. У Стратегії фактично відсутня проблематика функціонування судової системи в умовах воєнного стану, включаючи питання зміни територіальної підсудності, втрати або пошкодження судової інфраструктури, забезпечення

безперервності здійснення правосуддя та доступу до нього для внутрішньо переміщених осіб і осіб, що перебувають на тимчасово окупованих територіях. Так само не отримали належного відображення питання документування та судового розгляду воєнних злочинів, взаємодії національних судів з міжнародними юрисдикційними інституціями, а також адаптації процесуального законодавства до умов підвищених безпекових ризиків.

З'ясовано, що Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, затверджена Указом Президента України, відіграла важливу роль як програмний документ, спрямований на модернізацію судової системи, посилення незалежності суддів і забезпечення доступу до правосуддя. Однак її актуальність у сучасних умовах є обмеженою, що обумовлено як формальним завершенням строку дії, так і суттєвими трансформаціями суспільно-правового контексту, у якому функціонує правосуддя в Україні. Сама природа стратегічного планування передбачає часову обмеженість таких документів, адже вони розробляються з урахуванням конкретних політичних, економічних і соціальних умов. Період 2021–2023 років суттєво відрізняється від поточного етапу розвитку держави, особливо з огляду на наслідки повномасштабної війни, що вплинули на функціонування судової системи, територіальну юрисдикцію судів, доступ громадян до правосуддя та пріоритети державної політики. У цьому контексті значна частина положень Стратегії або вже реалізована частково, або втратила практичну релевантність через зміну викликів, на які вона була спрямована. Водночас не можна стверджувати, що Стратегія повністю втратила значення як орієнтир розвитку. Її концептуальні засади, зокрема утвердження принципу верховенства права, забезпечення ефективного судового захисту та імплементація стандартів Європейський суд з прав людини, залишаються актуальними і сьогодні.

Зазначено, що вітчизняні дослідження у сфері адміністративного судочинства традиційно концентрувалися на інституційних аспектах його встановлення, зокрема на формуванні системи адміністративних судів, визначенні їх юрисдикції, статусу суддів і загальних засадах адміністративного процесу. Значна увага приділялася також питанням адаптації національного законодавства до стандартів ЄСПЛ, однак цей процес здебільшого розглядався крізь призму імплементації загальних принципів справедливого суду, а не через поглиблений аналіз ефективності конкретних процесуальних механізмів захисту прав людини в публічно-правових спорах.

Сформульовано висновок про те, що посилення та спрощення доступу до адміністративного правосуддя має здійснюватися через усунення ключових процесуальних бар'єрів і перерозподіл процесуальних обов'язків на користь особи. Передусім необхідно знизити рівень формалізму: позов має прийматися судом, якщо з нього зрозуміло суть спору, навіть за наявності технічних недоліків. Надмірні вимоги до форми та процесуальних строків слід пом'якшити, оскільки вони фактично обмежують доступ до суду, що суперечить підходам Європейського суду з прав людини. Доступ також посилюється через покладення основного тягара доказування на суб'єкта владних повноважень. Саме орган влади має доводити правомірність своїх рішень, що суттєво спрощує процес для позивача. Важливим є спрощення процедур розгляду справ: розширення письмового провадження, запровадження скорочених процедур для нескладних і масових спорів, а також гнучка диференціація процесу.

Встановлено, що запровадження більш ефективних засобів судового захисту в адміністративному судочинстві має бути спрямоване на перетворення судового рішення із формального акту реагування на порушення в дієвий інструмент реального відновлення прав особи у відносинах із публічною адміністрацією. Ключова проблема чинної моделі

полягає в тому, що навіть за встановлення незаконності рішень чи дій суб'єкта владних повноважень судовий захист не завжди є повним і своєчасним, що суперечить стандарту ефективного засобу юридичного захисту, сформульованому у практиці Європейського суду з прав людини. У цьому контексті процесуальне законодавство повинно передбачати розширення змісту способів судового захисту таким чином, щоб суд мав можливість не лише констатувати порушення і скасовувати акти, а й забезпечувати остаточне вирішення спору. Це означає, що у випадках, коли фактичні обставини встановлені та не потребують додаткового адміністративного розсуду, суд повинен бути уповноважений зобов'язати суб'єкта владних повноважень прийняти конкретне рішення або вчинити певні дії. Такий підхід мінімізує ризики повторного порушення прав та усуває практику затягування виконання судових рішень.

Констатовано, що розширення процесів цифровізації адміністративного судочинства в сучасних умовах має передбачати не просто технічне впровадження електронних інструментів, а системну трансформацію процесуальної форми здійснення правосуддя з орієнтацією на доступність, оперативність і надійність судового захисту. Ідеться про створення повноцінного цифрового середовища, у якому всі ключові стадії адміністративного процесу можуть здійснюватися дистанційно без втрати процесуальних гарантій. Передусім це вимагає нормативного закріплення повноцінного функціонування електронного суду як альтернативи, а не допоміжного механізму традиційного провадження. Подання позовів, доказів, процесуальних документів, отримання судових повідомлень і рішень повинні бути можливими в електронній формі без дублювання паперових процедур, що істотно знижує часові та фінансові витрати учасників процесу. Водночас такі механізми мають бути процесуально врегульованими таким чином, щоб забезпечити юридичну визначеність і передбачуваність для сторін.

Зауважено, що посилення системи виконання судових рішень має передбачати перехід від формального обов'язку їх виконання до реально забезпеченої, контрольованої та санкціонованої процедури. Передусім ідеться про чітке нормативне закріплення обов'язку органів державної влади виконувати судові рішення у визначені строки, із встановленням прямих юридичних наслідків їх порушення. Ключовим елементом є запровадження ефективного судового контролю за виконанням, який включає право суду вимагати звіти, встановлювати строки та застосовувати примусові заходи в разі ухилення. Водночас необхідною є персональна відповідальність посадових осіб, оскільки без індивідуалізації відповідальності невиконання рішень фактично залишається безкарним.

Узагальнено, що вдосконалення процесуального законодавства України щодо захисту прав людини у сфері публічного управління має розглядатися як необхідна умова підвищення ефективності адміністративного судочинства. Ідеться не лише про технічне оновлення окремих норм, а про посилення правозахисного потенціалу адміністративного процесу, у якому особа має отримувати реальну можливість оскаржити рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень. Основними напрямками такого вдосконалення є спрощення доступу до адміністративного правосуддя, зменшення надмірного процесуального формалізму, підвищення якості судового контролю за діяльністю публічної адміністрації, розширення ефективних способів судового захисту, розвиток цифрових інструментів судочинства та посилення механізмів виконання судових рішень.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукового завдання, яке полягає у визначенні сутності, змісту та розкритті особливостей адміністративного судочинства як форми контролю за дотриманням прав людини в публічному управлінні та виробленні на цій основі науково обґрунтованих пропозицій та рекомендацій, спрямованих на вдосконалення адміністративного процесуального законодавства. У результаті проведеного дослідження сформульовано низку висновків, пропозицій і рекомендацій, спрямованих на досягнення п

1. Встановлено, що права людини в публічному управлінні як об'єкт адміністративно-правової охорони – це врегульований нормами адміністративного права стан реалізації, дотримання та непорушності прав, свобод і законних інтересів особи у відносинах із суб'єктами публічної адміністрації, що підлягає забезпеченню, захисту та відновленню в межах єдиного адміністративно-правового механізму, який охоплює, як діяльність органів публічної адміністрації, так і юрисдикційні форми контролю за нею. Встановлено, що однією із таких юрисдикційних форм є адміністративне судочинство. Зміст таких прав розкривається саме у відносинах із органами публічної влади, де людина є носієм прав, а держава – зобов'язаною стороною, що повинна діяти в межах закону з повагою до цих прав. Саме тому адміністративно-правова охорона набуває ключового значення, оскільки вона спрямована не лише на фіксацію прав, а й на їх реальне забезпечення, захист і відновлення у разі порушення. Отже, належна охорона є необхідною умовою ефективного та справедливого публічного управління, оскільки дозволяє досягти балансу між інтересами держави та правами особи і запобігає зловживанню владою.

2. Зроблено висновок, що Україна, як демократична та соціально спрямована держава, створила досить різноманітні та дієві механізми для

захисту прав громадян. Разом із тим, у такому механізмі важливу та самостійну роль відіграє саме адміністративне судочинство, що обумовлено наступними чинниками: по-перше, адміністративні суди забезпечують інституційно незалежний розгляд спорів між громадянами і державою, що має принципове значення в умовах структурної нерівності сторін, оскільки дозволяє нейтралізувати владний характер повноважень суб'єктів публічної адміністрації; по-друге, функціонування адміністративної юстиції має системний вплив на діяльність публічної адміністрації, оскільки формує сталі стандарти правозастосування та сприяє утвердженню принципу підконтрольності влади; по-третє, адміністративне судочинство орієнтоване не лише на формальну перевірку законності, а й на оцінку змісту рішень органів влади з точки зору їх справедливості та пропорційності, що суттєво підсилює захист прав людини; по-четверте, врешті, наявність можливості судового оскарження дисциплінує органи публічної адміністрації, оскільки вони змушені враховувати перспективу судового контролю ще на етапі прийняття рішень.

3. Аргументовано, що завданнями адміністративного судочинства як форми контролю за дотриманням прав людини в публічному управлінні є наступні: здійснення судового контролю за законністю рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень; захист прав, свобод та інтересів особи в рамках публічно-правових відносин; відновлення порушених прав громадян і забезпечення їх реального поновлення; перевірка відповідності діяльності публічної адміністрації принципам верховенства права, законності, пропорційності, рівності та недискримінації у публічному управлінні; запобігання зловживанням владою та перевищенню повноважень суб'єктами публічної адміністрації; формування єдиної практики застосування норм публічного права судами; підвищення рівня підзвітності та відповідальності органів публічної влади перед громадськістю.

З'ясовано, що принципи в рамках представленої у роботі проблематики являють собою закріплені в нормах права основоположні ідеї, засади та вимоги, які визначають зміст, спрямованість і порядок здійснення адміністративного судочинства, забезпечують ефективний судовий контроль за діяльністю суб'єктів владних повноважень і гарантують захист прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин. До переліку таких засад віднесено: принцип ефективного судового захисту; принцип пропорційності; принцип недискримінації; принцип пріоритету дотримання прав людини; принцип правової визначеності; принцип забезпечення довіри до органів державної влади; принцип фінансової доступності до правосуддя; принцип відповідальності держави перед суспільством.

4. Доведено, що підстави адміністративно-правового спору в контексті захисту прав людини у сфері публічного управління – це сукупність обставин, що свідчать про втручання суб'єкта владних повноважень у права, свободи чи інтереси особи та вказують на його неправомірність, у зв'язку з чим виникає потреба у судовому захисті. До таких підстав віднесено: неправомірні дії та/або бездіяльність органів державної влади; порушення суб'єктивних прав людини, які виникають у сфері публічного управління; порушення принципів належного врядування, що включає в себе відсутність належного обґрунтування прийнятих рішень, їх непрозорість, а також застосування дискримінаційного підходу, що порушує засади рівності та пропорційності.

Констатовано, що предмет адміністративно-правового спору в контексті захисту прав людини у сфері публічного управління – це оспорюване в адміністративному судочинстві рішення, дія чи бездіяльність суб'єкта владних повноважень, що здійснюються у межах публічно-управлінських функцій і якими порушено або створено загрозу порушення прав, свобод чи законних інтересів особи. Аргументовано, що предметом такого спору є: а) оскарження рішень суб'єктів владних повноважень (наприклад, відмова у наданні

адміністративної послуги); б) оскарження дій або бездіяльності органів публічної влади; в) вимоги про зобов'язання вчинити певні дії (наприклад, видати документ, зареєструвати право); г) вимоги про визнання протиправності рішень/дій/бездіяльності; г) відшкодування шкоди, завданої незаконними управлінськими рішеннями суб'єктів владних повноважень.

5. Обґрунтовано, що адміністративно-процесуальна правосуб'єктність учасників судового адміністративного процесу під час розгляду адміністративної справи щодо захисту прав людини у публічному управлінні має загальну модель, а також спеціальні варіації детерміновані конкретною роллю фізичної або юридичної особи в процесі. Сторони справи, треті особи, спеціально уповноважені органи, представники та інші учасники процесу мають власні моделі правосуб'єктності, що визначає обсяг наданих їм прав та обов'язків, а також порядок їх реалізації. Відмічено, що досліджене питання в цілому не виділяється в положеннях чинного КАС. При цьому справи щодо захисту прав людини у публічному управлінні на сьогоднішній день є актуальною та специфічною категорією публічно-правових спорів. Зазначене потребує виділення порядку їх розгляду, як окремого, специфічного різновиду адміністративних справ, а також уточнення специфіки адміністративно-процесуальної правосуб'єктності учасників останніх.

6. Узагальнено, що правосуддя в адміністративних справах набуває реального змісту лише за умови належного виконання судових рішень, а відтак правовий механізм їх примусового виконання є не допоміжним, а системоутворюючим елементом гарантування прав і свобод. Його сутність полягає у нормативно впорядкованій та функціонально узгодженій сукупності засобів, процедур і повноважень, спрямованих на забезпечення фактичної реалізації судового акта, незалежно від волі боржника. Водночас ефективність цього механізму безпосередньо залежить від його здатності впливати не лише на приватних осіб, а й на суб'єктів владних повноважень, для яких обов'язковість судового рішення є проявом принципу підконтрольності

публічної влади. У цьому контексті юридична відповідальність суб'єктів владних повноважень за невиконання судових рішень постає як невід'ємний елемент зазначеного механізму, що забезпечує його дієвість і завершеність. Вона виконує не лише каральну, а й превентивну та гарантійну функції, виступаючи інструментом забезпечення належного врядування та дисциплінованості публічної адміністрації. Поєднання різних видів відповідальності з механізмами судового контролю та виконавчого провадження формує комплексну модель впливу на поведінку суб'єктів владних повноважень.

7. З'ясовано, що напрямами імплементації європейських стандартів адміністративної юстиції в національну судову систему України є такі: по-перше, забезпечення обов'язкового та якісного застосування практики Європейського суду з прав людини; по-друге, посилення механізмів виконання судових рішень, що включає створення ефективних інструментів виконання рішень проти держави; по-третє, уніфікація судової практики, що включатиме розвиток механізмів забезпечення єдності правозастосування та правової визначеності; по-четверте, зменшення процесуального формалізму, що передбачає спрощення процедур розгляду окремих категорій справ та орієнтація на реальний доступ до правосуддя; по-п'яте, посилення судового контролю за дискрецією адміністрації, – активне застосування принципу пропорційності та перевірки обґрунтованості рішень органів влади; по-шосте, системне підвищення кваліфікації суддів і юристів, що включатиме регулярне навчання стандартам Європейської конвенції з прав людини та практиці ЄСПЛ; по-сьоме, посилення цифровізація адміністративного судочинства. Отже, імплементація європейських стандартів адміністративної юстиції в Україні потребує переходу від формального запозичення норм до їх послідовного й ефективного застосування на практиці.

8. Доведено, що роль судової практики у формуванні правових позицій у сфері адміністративного судочинства полягає у тому, що її слід розглядати не

як допоміжне явище, а як один із ключових індикаторів реальної якості захисту прав людини у відносинах з публічною адміністрацією. Саме через судову практику відбувається конкретизація абстрактних норм права, їх адаптація до складних і динамічних управлінських ситуацій, а також перевірка того, наскільки ефективно держава дотримується принципів верховенства права, законності, людиноцентризму, тощо. У сфері публічного управління правові норми часто мають оціночний або рамковий характер, що об'єктивно залишає органам влади певний простір дискреції. У таких умовах саме адміністративні суди виконують функцію корекції цієї дискреції, а судова практика стає механізмом вироблення стабільних критеріїв її допустимості. Через повторюваність рішень формуються підходи до оцінки законності, обґрунтованості та пропорційності рішень суб'єктів владних повноважень, що фактично трансформується у правові позиції, які орієнтують як суди, так і самі органи публічної влади. Особливого значення це набуває у контексті імплементації стандартів Європейський суд з прав людини, оскільки саме через судову практику національні суди інтегрують міжнародні принципи в українські правові реалії.

9. З метою вдосконалення процесуального законодавства України щодо захисту прав людини в публічному управлінні в рамках адміністративного судочинства обґрунтована необхідність: 1) посилення та спрощення доступу до адміністративного правосуддя; 2) підвищення ефективності та якості судового контролю за публічною адміністрацією; 3) запровадження більш ефективних засобів судового захисту; 4) розширення процесів цифровізації адміністративного судочинства; 5) посилення системи виконання судових рішень, зокрема з боку органів державної влади. Узагальнено, що вдосконалення процесуального законодавства України щодо захисту прав людини у сфері публічного управління має розглядатися як необхідна умова підвищення ефективності адміністративного судочинства, а тому йдеться не лише про технічне оновлення окремих норм, а про посилення правозахисного

потенціалу адміністративного процесу, в якому особа має отримувати реальну можливість оскаржити рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адміністративна процедура в земельних відносинах: Верховний Суд визначив юрисдикцію спорів щодо рішень органів місцевого самоврядування. *Судово-юридична газета*. 2025. 23 травня. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/331748-administrativnaya-protsedura-v-zemelnikh-otnosheniyakh-verkhovnyy-sud-opredelil-yurisdiksiyu-sporov-otnositelno-resheniy-organov-mestnogo-samoupravleniya>
2. Адміністративне судочинство : навч. посіб. / М. В. Ковалів, М. Т. Гаврильців, І. Б. Стахура. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2014. 596 с.
3. Бевзенко В. М. Сутність адміністративної процесуальної правосуб'єктності суб'єктів владних повноважень. *Адвокат*. 2009. № 2 (101). С. 13–17.
4. Бліхар М., Чубай А. Проблеми та основні напрями удосконалення діяльності адміністративних судів у системі державних органів України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 200–202
5. Бліхар М. М. Адаптація адміністративного судочинства до викликів цифрового суспільства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2026. Вип. 93, ч. 3. С. 38–44.
6. Бойко І. В. Адміністративне оскарження та провадження за скаргою. *Журнал східноєвропейського права*. 2024. № 125. С. 92–105.
7. Бондарчук С. А. Принципи адміністративного судочинства України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2011. 18 с.
8. Бортник Н. П., Галаз Ю. А. Правовий конфлікт як підстава виникнення публічноправового спору в адміністративному судочинстві. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. Серія : Економічна. Серія : Юридична. 2021. Вип. 29. С. 267–272.

9. Бояринцева М. А. Зміст адміністративно-правового статусу громадян України. *Виконавча влада і адміністративне право* / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ : Ін Юре, 2002. 668 с.
10. Бринцев О. В. Сутність правових спорів у сфері підприємництва та способи їх вирішення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2001. 227 с.
11. Будзик Б. Мета, завдання та принципи адміністративного судочинства на сучасному етапі реформування судової системи України. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Серія : Юридичні науки. 2017. Вип. 884. С. 88–92.
12. Варій М. Й. Психологія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 288 с.
13. Ведерніков Ю. А., Папірна А. В. Теорія держави і права : навч. посіб. Київ : Знання, 2008. 333 с.
14. Виконавча влада і адміністративне право / за ред. В. Б. Авер'янова ; НАН України ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ : Ін Юре, 2002. 668 с.
15. Вітвіцький С. С., Червінчук А. В. Міжнародні стандарти справедливого суду та їх вплив на адміністративне судочинство України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 10. С. 422–425.
16. Вольська О. М. Публічне управління як системне явище в сучасному суспільстві. *Таврійський науковий вісник*. Серія : Економіка. 2020. Вип. 3. С. 15–20.
17. Гальонкін С. А. Адміністративно-правове забезпечення апеляційного провадження в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Суми, 2018. 224 с.
18. Гаращук В. М. Теоретико-правові проблеми контролю та нагляду у державному управлінні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2003. 412 с.

19. Гарликівський Р. В. Особливості форм реалізації кримінальної відповідальності. *Закарпатські правові читання* : матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. конф., 20–22 квітня 2017 року, м. Ужгород. Ужгород, 2017. С. 463–467.

20. Гілін Є. О. Адміністративно-правові основи впровадження інноваційних технологій управління в діяльність органів місцевого самоврядування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2017. 203 с.

21. Городовенко В. В. Проблеми незалежності судової влади : дис. ... кан. юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2006. 197 с.

22. Грабар Н. М. Особливості примусового виконання судових рішень і рішень інших органів в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 576–579.

23. Гриценко І. С., Погорецький М. А. Судова влада в Україні: до визначення поняття. *Право і суспільство*. 2012. № 2. С. 23–27.

24. Дашковська О. В. Судовий прецедент і судова практика як джерела права. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 1 (64). С. 34–41.

25. Демський Е. Ф. Адміністративне процесуальне право України : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 496 с.

26. Джепа Ю. А. Юридичні гарантії права на працю при припиненні трудових правовідносин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Луганськ, 2009. 196 с.

27. Діткевич І. І. Адміністративна процесуальна правосуб'єктність: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2011. 20 с.

28. Доценко О. С. Організація управління міліцією громадської безпеки в сучасних умовах : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2003. 207 с.

29. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові

України. Київ : НАДУ, 2011. Т. 2 : Методологія державного управління / наук.-ред. колегія : Ю. П. Сурмін (співголова), П. І. Надолішній (співголова) та ін. 692 с.

30. Євтошук Ю. Принцип пропорційності у практиці Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2011. № 1. С. 90–101.

31. Желтобрюх І. Л. Адміністративна процесуальна правосуб'єктність та адміністративно-процесуальний статус сторін (теоретичні аспекти співвідношення). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. 2020. Т. 31 (70). № 4. С. 128–133.

32. Завгородній В. А. Інтерпретація поняття "юридична практика" у сучасній теорії права. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 5. С. 11–14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pjuv_2017_5_5.

33. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015/conv#Text.

34. Загальна теорія держави і права : підручник / за ред. проф. М. В. Цвіка, доц. В. Д. Ткаченка, проф. О. В. Петришина. Харків : Право, 2002. 432 с.

35. Загальна теорія держави і права : підручник для студентів юрид. вищ. навч. закладів / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.

36. Задоян І. І. «Публічно-правовий спір» та «спір з приводу звільнення з публічної служби» як об'єкти дослідження адміністративного

права і процесу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 5. С. 646–648.

37. Зобов'язальне право: теорія і практика : навч. посіб. для студентів юрид. вузів і фак. ун-тів / О. В. Дзера, Н. С. Кузнєцова, В. В. Луць та ін. ; за ред. О. В. Дзери. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 912 с.

38. Іваненко Т. М., Тильчик В. В. Доступність адміністративного судочинства як елемент верховенства права. *Право і суспільство*. 2020. № 6.2 (1). С. 160–164.

39. Ківалов С. В. Правова природа спорів щодо проходження публічної служби в Україні. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. 2009. Т. 8. С. 3–16.

40. Климков В. О. Організаційно-правові засади діяльності спеціального органу з питань банкрутства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2010. 205 с.

41. Книшов В. П. Адміністративне судочинство в Україні: загальний стан. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 5. С. 543–546.

42. Ковалів М. В. Основні завдання адміністративного судочинства України. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Серія: Юридичні науки. 2014. № 810. С. 28–32.

43. Ковалів М. В., Гаврильців М. Т., Стахура І. Б. Адміністративне судочинство : навч. посіб. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2014. 596 с.

44. Ковбас І. В., Крайній П. І. Примусові заходи забезпечення виконання рішень у виконавчому провадженні: проблеми та перспективи. *Право і суспільство*. 2020. № 2. С. 157–163.

45. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36, № 37. Ст. 446.

46. Коліушко І., Куйбіда Р. Господарські суди VS. Адміністративні. *Юридичний вісник України*. 2006. 25 листопада – 1 грудня (№ 47). С. 6.
47. Коломоець Т. О. Адміністративне право України : наук. посіб. Київ : Істина, 2012. URL: https://pidruchniki.com/1657051155880/pravo/sut_znachennya_administrativnogo_sudochinstva_administrativnoyi_yustitsiyi.
48. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) : підписана в Римі, від 04.11.1950 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
49. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
50. Королев Ю. Б. Зміст поняття «мета» в управлінні й основні вимоги до правильно сформульованих цілей. Класифікація цілей організації. URL: http://lubbook.org/book_461_glava_8_15.Zm%D1%96stponjattja_%E2%80%9Cmeta%E2%80%9C.html.
51. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
52. Левченко Д. С. Адміністративно-процесуальна правосуб'єктність органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. *Науково-практичні засади розвитку юридичної науки на сучасному етапі державотворення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (Київ, 15–16 лют. 2023 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2023. С. 117–120.
53. Левченко Д.С. До проблеми визначення завдань адміністративного судочинства як форми контролю за дотриманням прав людини в публічному управлінні. *Право та державне управління*. 2022. № 2. С. 403–408.

54. Левченко Д. С. До проблеми визначення мети адміністративного судочинства як форми контролю за дотриманням прав людини в публічному управлінні. *Взаємодія публічного та приватного права: сучасні проблеми та виклики*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 21–22 лют. 2022 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2022. С. 139–141.

55. Левченко Д. С. До проблеми визначення поняття прав людини. *Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ 14–15 листоп. 2021 року). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2021. С. 134–136.

56. Левченко Д.С. До характеристики адміністративно-процесуальної правосуб'єктності окремих учасників судового адміністративного процесу під час розгляду адміністративної справи щодо захисту прав людини у публічному управлінні. *KELM*. 2023. № 3(55). С. 420–424 (Республіка Польща).

57. Левченко Д.С. Поняття адміністративно-процесуальної правосуб'єктності учасників судового адміністративного процесу під час розгляду адміністративної справи щодо захисту прав людини у публічному управлінні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 466–469.

58. Левченко Д.С. Поняття та зміст прав людини в публічному управлінні як об'єкт адміністративно-правової охорони. *Правові новели*. 2025. № 25. С. 481–487.

59. Лист Асоціації приватних виконавців України від 11.01.2023 р. № 2/01-03 щодо надання рекомендацій із застосування законодавства : роз'яснення Міністерства юстиції. *Асоціація приватних виконавців України*. URL: <https://apvu.com.ua/tpost/ktdk2yuft1-rozyasnennya-mnsterstva-yustits-schodo-m>.

60. Лозинський Ю. Р., Павлович-Сенета Я. П. Публічно-правовий спір і його значення для вдосконалення законодавства про адміністративне

судочинство. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 377–379.

61. Лученко Д. Про основні ознаки адміністративно-правового спору. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 2 (73). С. 148–156.

62. Ляпін Д. В. Державний та приватний виконавець. *Блог Приватного виконавця Ляпіна Д. В.* URL: <https://executor.kiev.ua/derzhavnyj-ta-pryvatnyj-vykonavecz/>.

63. Малиновський В. Я. Державне управління : навч. посіб. Луцьк : Ред.-вид. відд. "Вежа " Вол. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. 558 с.

64. Малишев Б. В. Судова практика : поняття, ознаки, структура. *Часопис Київського університету права*. 2005. № 2. С. 22–26.

65. Манькут А. Поняття юридичної відповідальності працівників прокуратури. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 1. С. 158–161.

66. Мельник К. Ю. Трудове право України : підручник. Харків : Діса плюс, 2014. 480 с.

67. Мельник Р. С., Бевзенко В. М. Загальне адміністративне право : навч. посіб. / за заг. ред. Р. С. Мельника. Київ : Ваіте, 2014. 376 с.

68. Мельниченко Б. Публічне управління як форма реалізації публічної влади. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом*. Серія : Юридичні науки. 2023. № 4 (67). С. 32–38.

69. Мельничук Р. Проблеми ефективності та швидкості вирішення адміністративних спорів та аналіз механізмів оскарження. *Юридичний вісник*. 2025. № 4. С. 84–91.

70. Михайлюк Я. Б. Адміністративне оскарження: сучасний стан та перспективи розвитку. *Юридичний вісник*. 2020. № 4. С. 125–131.

71. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН від 16.12.1966 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043/conv#Text.

72. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН від 16.12.1966 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042/conv#Text.

73. Міллер М. П. Строк здійснення виконавчого провадження. *Офіційний WEB-портал органів місцевого самоврядування Берегівського району*. URL: https://beregvidek.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=274%3A2011-07-27-07-30-46&catid=81%3Ahirek-esemenyek&Itemid=576&lang=uk.

74. Назаренко Д. О. Кримінально-правові і кримінологічні підстави застосування адміністративного (превентивного) нагляду. *Право і безпека*. 2006. № 5 (№ 5/5). С. 75–80.

75. Наливайко О. І. Теоретико-правові проблеми захисту прав людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2002. 18 с.

76. Настільна книга громадянина / К. Б. Левченко, С.С. Чернявський, Б. В. Калиновський та ін. ; худож.,-оформлювач О.А. Гугалова-Мепікова. Харків : Фоліо, 2019. 734 с.

77. Оболенський О. Ю. Публічне управління: цивілізаційний тренд, наукова теорія і напрям освіти. *Публічне управління: шляхи розвитку* : матеріали наук.-практ. конф., м. Київ, 26 листопада 2014 року. Київ, 2014. Т. 1. С. 3–10.

78. Остапенко М. А., Бунгеа Л. С. Довіра до влади як ресурс розвитку суспільства. *Регіональні студії* : наук. зб. 2023. Вип. 35. С. 16–21.

79. Остащенко А. С. Поняття принципів адміністративного судочинства та їх система. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2023. Вип. 80, ч. 1. С. 527–528.

80. Палійчук В. Б. Принцип «належного урядування» у практиці ЄСПЛ у контексті вирішення земельних спорів в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 04. ч. 2. С. 70–74.

81. Папа Д. М. Становлення наукових поглядів про суб'єктивні публічні права приватних осіб у вітчизняній правовій науці. *Форум права*. 2009. № 1. С. 415–419.

82. Парпан У. М., Ільчишин Н. В. Правосуб'єктність як передумова участі особи в адміністративному процесі. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*. 2018. Vol. 19. P. 221–226.

83. Пилип В. В. Феномен права громадян брати участь в управлінні державними справами у демократичній державі та адміністративному праві України. *Juridical scientific and electronic journal*. 2023. № 6. С. 830–833.

84. Пироговська В. О., Голота Н. П., Кожушко О. О. Адміністративне судочинство як інструмент державного контролю. *Український політико-правовий дискурс*. 2025. № 7. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/51627/1/V_Pyrohovska_N_Holota_O_Kozhushko_1.pdf.

85. Писаренко Н. Б., Сьоміна В. А. Адміністративно-правові спори (удосконалення порядку вирішення) : монографія. Харків : Право, 2011. 136 с.

86. Плохута Є. П. Сутність та особливості примусового виконання судових рішень і рішень інших органів як вид адміністративної діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 12. С. 483–486.

87. Погребняк С. П., Уварова О. О. Судова практика: поняття та функції. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2004. № 9. С. 47–59.

88. Погрібний О. Різниця між судовим прецедентом і судовою практикою. *Різниця є! Порівнюй, дізнавайся, розумій!* URL: <https://difference.in.ua/riznicya-mizh-sudovim-precedentom-i-sudovoyu-praktikoyu/>.

89. Постанова Верховного Суду від 13.04.2023 р. у справі № 757/30991/18-а. *IpLex*. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=110215638>

90. Постанова Верховного Суду від 08.06.2022 року м. Київ у справі № 362/643/21. Провадження № 14-32цс22. *IpLex*. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=105301901&utm>.

91. Потапенко С. В. Система принципів адміністративного процесу України та проблеми їх класифікації. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 1. С. 166–174.

92. Правоторова О. М. Адміністративно-правова охорона: сучасні юрислінгвістичні аспекти. *Право і суспільство*. 2019. № 5, ч. 2. С. 70–78.

93. Прийма С. В. Поняття принципу в аспекті співвідношення з суміжними категоріями. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2014. Вип. 28. С. 46–55.

94. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 27. Ст. 282.

95. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 р. № 2073-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 15. Ст. 50.

96. Про виконавче провадження : Закон України від 02.06.2016 р. № 1404-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 30. Ст. 542.

97. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 43.

98. Про затвердження Інструкції з організації примусового виконання рішень : Наказ Міністерства юстиції України від 02.04.2012 р. № 512/5. *Офіційний вісник України*. 2012. № 27. Ст. 1018.

99. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 47. Ст. 256.

100. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1403-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 29. Ст. 535.

101. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки : Указ Президента України від 11.06.2021 р. № 231/2021. *Офіційний вісник України*. 2021. № 48. Ст. 2963.

102. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 20. Ст. 99.

103. Проблеми й механізми виконання судових рішень обговорили під час засідання робочої групи членів Науково-консультативної ради при ВС. *Судова влада України. Верховний Суд*. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/dijaln_nkr/2024_03_18_zasidanny_a_nkr.

104. Публічне управління : термінол. слов. / уклад.: В. С. Куйбіда, М. М. Білінська, О. М. Петроє та ін. Київ : НАДУ, 2018. 224 с.

105. Рабинович П. М. Основні права людини: загальнотеоретична характеристика. *Вісник Академії правових наук України*. 1995. № 2. С. 22–28.

106. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. 9-е вид., зі змін. Львів : Край, 2007. 192 с.

107. Рекомендація CM/Res (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки : прийнята Комітетом Міністрів Ради Європи від 17.11.2010 р. № (2010)12. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a38/conv#Text.

108. Руденко А. В. Адміністративне судочинство: становлення та здійснення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2000. 21 с.

109. Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах : монографія. Харків : Право, 2010. 256 с.
110. Салманова О. Ю. Правові акти в управлінській діяльності Національної поліції України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2016. 455 с.
111. Сандрачук Я. В. Судова реформа в Україні: проблеми адміністративної юстиції. *Державно-управлінські студії*. 2018. № 4 (6). URL: <http://studio.ipk.edu.ua/sudova-reforma-v-ukrayini-problemy-administrativnoyi-yustitsiyi/>.
112. Середа В. О. Проблеми підвищення ефективності діяльності прокурора з підтримання державного обвинувачення в суді : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2005. 231 с.
113. Сирко М. В., Бедрий М. М. Правовий прецедент і судова практика в системі джерел адміністративного права України. *Держава та регіони*. Серія : Право. 2018. № 3 (61). С. 75–79.
114. Соколова І. О., Шеремет С. М. Судовий прецедент та його місце у правозастосовній діяльності України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 64–66.
115. Стародубцев А. А. Щодо виконання судових рішень адміністративних судів. *Сучасні проблеми адміністративного права та процесу* : зб. тез доп. Всеукр. наук.-практ. конф., м. Харків, 30 червня 2017 р. / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 52–54.
116. Сущенко Ю. Санкції - не панацея від невиконаних рішень. *Юридична газета*. 2020. 27 жовтня. (№ 20 (726)). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/vikonavche-provadjhennya/sankciyi--ne-panaseya-vid-nevikonanih-rishen.html>.
117. Тараненко С. М. Захист прав і свобод громадян у провадженні в справах про адміністративні правопорушення та їх забезпечення в діяльності міліції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 1999. 195 с.

118. Тарануха В. П. Звернення громадян як засіб забезпечення законності в діяльності місцевих органів виконавчої влади : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2003. 195 с.

119. Теорія держави і права : підручник / О. М. Бандурка, О. М. Головка, О. С. Передерій та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О. М. Бандурки ; МВС України ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 416 с.

120. Теорія держави та права : навч. посіб. / Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін. ; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. Київ : НАВС ; Освіта України, 2017. 320 с.

121. Тлумачний словник української мови / авт.-уклад. А. О. Івченко. Харків : ФОЛІО, 2002. 543 с.

122. У 2025 році до Омбудсмана надійшло понад 152 тисячі звернень: яких скарг було найбільше. *Новини про права людини*. URL: <https://zmina.info/news/u-2025-roczy-do-ombudsmana-nadijshlo-ponad-152-tysyachi-zvernen-yakyh-skarg-bulo-najbilshe/>.

123. Уханенко С. Особливості стадії оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта, який здійснює адміністративні процедури у сфері соціального захисту населення в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 1. С. 77–82.

124. Філософія права : підручник для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. І. Максимов та ін. ; за ред. д-ра філос. наук, проф. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2009. 208 с.

125. Ханова Р. Застосування принципів адміністративного судочинства через призму вирішення спорів адміністративними судами. *Судова реформа в Україні: європейський вектор* : матеріали III Міжнар. судово-правового форуму (м. Київ, 19–20 березня 2015 р.). Київ, 2015. С. 149–156

126. Хартія Європейського Союзу про основоположні права (неофіційний переклад на українську мову). *Центр громадянських свобод*. URL: <https://ccl.org.ua/posts/2021/11/hartiya-osnovnyh-prav-yevropejskogo-soyuzu/>.

127. Цховребова М. Г. Інформаційні технології в судовій діяльності. *Цифровий розвиток України: проблеми та перспективи* : матеріали доп. учасників круглого столу (м. Одеса, 22 березня 2024 р.) / уклад.: Д. Г. Манько, Я. О. Тицька, А. О. Згама ; Міжнар. гуман. ун-т. Одеса, 2024. С. 45–49.

128. Чуб А. В. Теорія суб'єктивних публічних прав приватної особи в умовах сучасного розвитку науки адміністративного права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 6. С. 164–166.

129. Шаров Ю. П. Інноваційні інструменти публічного адміністрування: європейський контекст. *Публічне управління: теорія та практика*. 2010. № 1. С. 5–9.

130. Шемшученко Ю. С. Предмет права. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 2003. Т. 5 : П–С. С. 60.

131. Шилов В. В. Цілі та завдання профілактичного напрямку діяльності органів прокуратури. *Наше право*. 2014. № 8. С. 94–99.

132. Щодо рішень Європейського суду з прав людини : Інформаційний лист від 7.02.2012 р. № 346/11/13-12. *Вищий адміністративний суд України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0346760-12#Text>.

133. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 2003. Т. 5 : П–С. 2003. 736 с.

134. Alekseyeva A. Systemic Violations of the Right to a Fair Trial in Ukraine: Analysis of IAC ISHR Surveys. URL: <https://yur-gazeta.com/legal->

business/articles-in-english/systemic-violations-of-the-right-to-a-fair-trial-in-ukraine-analysis-of-iac-ishr-surveys.html.

135. Amjad Ali The Importance of Studying Case Laws. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/importance-studying-case-laws-amjad-ali/>.

136. Anzhelika Babych, Anatolii Berlach, Maksym Korniienko, Rostyslav Shchokin, Valeriy Kolyukh. Adaptation of the Ukrainian Administrative Justice System to EU Requirements: Transparency, Efficiency and Accessibility in Public Law Disputes. URL: <https://ceridap.eu/adaptation-of-the-ukrainian-administrative-justice-system-to-eu-requirements-transparency-efficiency-and-accessibility-in-public-law-disputes/>.

137. Case law. URL: https://www.law.cornell.edu/wex/case_law.

138. Case law and the Bill of Rights. URL: <https://www.ebsco.com/research-starters/law/case-law-and-bill-rights>.

139. Donnelly Jack. "Human Rights." *Human Rights & Human Welfare*. 2005. Vol. 5, Iss. 1, Article 58. URL: <https://digitalcommons.du.edu/hrhw/vol5/iss1/58/>.

140. Grant Longstaff. What is case law? URL: <https://www.law.ac.uk/resources/blog/what-is-case-law/>.

141. Human Right. URL: https://www.ncib.in/human_right.php.

142. Legal protection of human rights. *Council of Europe*. URL: <https://www.coe.int/en/web/compass/legal-protection-of-human-rights>.

143. Levchenko D. The essence of the legal mechanism of forced enforcement of court decisions in administrative cases. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2024. № 6(340). P. 84–88.

144. Making Justice Systems More Effective and People Centred. URL: https://www.oecd.org/en/publications/making-justice-systems-more-effective-and-people-centred_e02fd90b-en/full-report/administrative-justice-as-the-interface-between-people-and-institutions_88464c56.html.

145. Right to a fair trial. URL: <https://www.rights.in.ua/en/themes/court-fair-trial/right-to-a-fair-trial>.

146. Sebin James Understanding Human Rights Concepts. URL: <https://ru.scribd.com/document/499273294/1-Concept-of-Human-Rights>.

147. The Basic Concepts of Human Rights. URL: <https://cpg-online.de/basic-concepts-of-human-rights/>.

148. The Right to a Fair Trial. URL: <https://www.fairtrials.org/the-right-to-a-fair-trial/>.

149. Ukraine and the European Court of Human Rights. URL: <https://coe.mfa.gov.ua/en/partnership/ukraine-and-court>.

150. Ukraine blatantly violates the human rights of peace activists and conscientious objectors. URL: <https://ebco-beoc.org/node/613>.

151. What are human rights? URL: <https://www.ohchr.org/en/what-are-human-rights>.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Левченко Д.С. Поняття адміністративно-процесуальної правосуб'єктності учасників судового адміністративного процесу під час розгляду адміністративної справи щодо захисту прав людини у публічному управлінні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 466–469.
2. Левченко Д.С. До проблеми визначення завдань адміністративного судочинства як форми контролю за дотриманням прав людини в публічному управлінні. *Право та державне управління*. 2022. № 2. С. 403–408.
3. Левченко Д.С. До характеристики адміністративно-процесуальної правосуб'єктності окремих учасників судового адміністративного процесу під час розгляду адміністративної справи щодо захисту прав людини у публічному управлінні. *KELM*. 2023. № 3(55). С. 420–424 (Республіка Польща).
4. Levchenko D. The essence of the legal mechanism of forced enforcement of court decisions in administrative cases. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2024. № 6(340). P. 84–88.
5. Левченко Д.С. Поняття та зміст прав людини в публічному управлінні як об'єкт адміністративно-правової охорони. *Правові новели*. 2025. № 25. С. 481–487.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Левченко Д. С. До проблеми визначення поняття прав людини. *Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України: матеріали*

міжнародної науково-практичної конференції (Київ 14–15 листоп. 2021 року). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2021. С. 134–136.

7. Левченко Д. С. До проблеми визначення мети адміністративного судочинства як форми контролю за дотриманням прав людини в публічному управлінні. *Взаємодія публічного та приватного права: сучасні проблеми та виклики*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 21–22 лют. 2022 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2022. С. 139–141.

8. Левченко Д. С. Адміністративно-процесуальна правосуб'єктність органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. *Науково-практичні засади розвитку юридичної науки на сучасному етапі державотворення*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 15–16 лют. 2023 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2023. С. 117–120.